

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “กระบวนการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา” มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษาสภาพและปัญหาของกระบวนการจัดการความรู้ เพื่อพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา และเพื่อเสนอรูปแบบการจัดการความรู้ เพื่อพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา ในบทนี้จะได้นำเสนอแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งเนื้อหาสาระออกเป็น 3 ตอน คือ ตอนที่ 1 เป็นการสร้างความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับแหล่งวัฒนธรรมและแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา ตอนที่ 2 เป็นการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม เพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับวิธีการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ตามหลักการทางวิชาการและตามกฎระเบียบ กฎบัตรและอนุสัญญานานาชาติเพื่อรักษาไว้ซึ่งความเป็นมรดกโลก ตอนที่ 3 เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการความรู้ทั้งด้านความหมาย กระบวนการ ขั้นตอน และปัจจัยส่งเสริมที่สำคัญที่มีผลต่อการจัดการความรู้ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการนำเสนอรูปแบบการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตอนที่ 1 ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับแหล่งวัฒนธรรมและแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา

- 1.1 ความหมายของแหล่งวัฒนธรรม
- 1.2 แหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา
- 1.3 ประโยชน์ของแหล่งวัฒนธรรม
- 1.4 สาเหตุที่ทำให้แหล่งวัฒนธรรมเสื่อมโทรม พังทลายเสียหาย

ตอนที่ 2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม

- 2.1 การพัฒนาเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมรูปธรรมในแหล่งวัฒนธรรม
- 2.2 การพัฒนาเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมนามธรรมในแหล่งวัฒนธรรม
- 2.3 ผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมตามแนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม
- 2.4 กรณีศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม

ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้และกระบวนการจัดการความรู้

- 3.1 ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับความรู้และการจัดการความรู้
 - 3.1.1 ความหมายของความรู้

- 3.1.2 ประโยชน์ของความรู้ต่อการพัฒนา
- 3.1.3 ประเภทของความรู้
- 3.1.4 แนวคิดกระบวนการสร้างความรู้ ของ Takeuchi และ Nonaka
- 3.1.5 การจัดการความรู้: ความสำคัญและความหมาย
- 3.2 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับองค์ประกอบของกระบวนการจัดการความรู้
 - 3.2.1 ทฤษฎีระบบกับการวิเคราะห์องค์ประกอบของกระบวนการจัดการความรู้ในชุมชน
 - 3.2.2 แนวคิดองค์การแห่งการเรียนรู้ของมาร์ควอดด์
 - 3.2.3 แนวคิดรูปแบบการจัดการความรู้ของสถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.)
- 3.3 กระบวนการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองโยชยา: แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 3.3.1 ขั้นตอนการจัดการความรู้
 - 3.3.2 กิจกรรมในการจัดการความรู้
 - 3.3.3 เครื่องมือจัดการความรู้
- 3.4 ปัจจัยนำเข้าที่ส่งเสริมการจัดการความรู้: แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 3.4.1 เป้าหมายการจัดการความรู้
 - 3.4.2 คน
 - 3.4.3 โครงสร้างทางสังคม
 - 3.4.4 ทรัพยากร

ตอนที่ 1 ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับแหล่งวัฒนธรรมและแหล่งวัฒนธรรมเมืองโยชยา

1.1 ความหมายของแหล่งวัฒนธรรม

ศึกษาความหมายจากคำสำคัญ 2 คำ คือ คำว่าวัฒนธรรม และคำว่าแหล่ง ดังต่อไปนี้

1.1.1 ความหมายของ “วัฒนธรรม”

คำว่า “วัฒนธรรม” มีผู้ศึกษาและให้ความหมายไว้มากมาย ตั้งแต่ความหมายในระดับกว้าง ดังเช่น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 อธิบายว่า วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่ทำความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมการแต่งกาย วิถีชีวิตของหมู่คณะ ณรงค์ เสียงประชา (2532: 5) ให้ความหมายชัดเจนขึ้นว่าสิ่งที่ทำความเจริญงอกงามข้างต้น ถูกสร้างโดยฝีมือมนุษย์ และสรุปความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรมคือทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อนำมาใช้ ช่วยพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ในสังคม ซึ่งรวมถึงช่วยแก้ปัญหาและช่วย

สนองความต้องการของสังคมด้วย ส่วนประเวศ ะสี (2536: 7) ได้อธิบายเพิ่มเติมถึงการบูรณาการระหว่างวิถีชีวิตกับการปรับตัวของมนุษย์จนกลายเป็นวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรม คือ การปฏิบัติหรือวิถีชีวิตของชุมชนหรือสังคม โดยการปฏิบัติหรือวิถีชีวิตสะท้อนภูมิปัญญาของชุมชนหรือสังคม ซึ่งได้มาจากประสบการณ์จริงเลือกสรร กลั่นกรอง ลงใจ และถ่ายทอดด้วยการปฏิบัติสืบต่อกันมา วัฒนธรรมเป็นเรื่องของความเชื่อมโยงอย่างบูรณาการทุกมิติ วัฒนธรรมเป็นเรื่องของคนทั้งหมดในชุมชนหรือสังคมที่มีความเชื่อและระบบคุณค่า และการปฏิบัติร่วมกันทั้งเรื่องเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม และสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับศรีศักร วัลลิโภดม (2545: 48) ที่กล่าวในการอภิปรายเรื่อง ยุทธศาสตร์การบูรณาการวัฒนธรรมกับการเรียนรู้และการบริหารจัดการ โดยกล่าวว่า วัฒนธรรม หมายถึง องค์กรหรือวิถีชีวิต เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ไม่ใช่สัตว์ปัจเจก ต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม และเพื่อการอยู่รอดจึงต้องคิดวิถีทางที่จะทำให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ ฉะนั้นวัฒนธรรมจึงไม่ได้อยู่โดดๆ ต้องสัมพันธ์กับคนเสมอ ตรงกับความหมายเชิงปฏิบัติการของวัฒนธรรมโดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2551: 28) ให้ความหมายเชิงปฏิบัติการของวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรม หมายถึงความเจริญงอกงาม ซึ่งเป็นผลจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ จำแนกออกเป็น 3 ด้าน คือ จิตใจ สังคมและวัตถุ มีการสั่งสมและสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง จนกลายเป็นแบบแผนที่สามารถเรียนรู้และก่อให้เกิดพฤติกรรมและผลิตผลทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

นอกจากนี้ วัฒนธรรมสามารถแบ่งออกเป็นศาสตร์สาขาต่างๆ โดยองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ UNESCO แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 5 สาขา ได้แก่ 1) สาขาศิลปะ (The Arts) เช่น ภาษา วรรณคดี ฟ้อนรำ วิจารณ์ศิลป์ สถาปัตยกรรม ละคร ประติมากรรม ฯลฯ 2) สาขามนุษยศาสตร์ (The Humanities) เช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี ปรัชญา ค่านิยมในสังคม ฯลฯ 3) สาขากีฬาและนันทนาการ (The Sports and Recreation) เช่น การละเล่น มวยไทย ฟันดาบ วัวไทย กระบี่กระบอง ตะกร้อ ฯลฯ 4) สาขาช่างฝีมือ (The Practical Craft) เช่น การเย็บปักถักร้อย การแกะสลัก การทอผ้า การจักสาน การทำเครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ และ 5) สาขาคหกรรมศิลป์ (Domestic Arts) เช่น ความรู้เรื่องอาหาร เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย ความรู้เรื่องบ้าน เรือ ผ้า การต้อนรับแขก การดูแลเด็ก ฯลฯ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2551: 37) ในขณะที่ นิคม มูลิกะคามะ (2545: 47) นักวิชาการของกระทรวงวัฒนธรรม อธิบายว่า วัฒนธรรมเป็นศาสตร์สาขาหนึ่งในสังคมศาสตร์ หรืออาจกล่าวได้ว่าสังคมศาสตร์เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ขึ้นอยู่กับมุมมองของแต่ละคนว่าจะเอาอะไรเป็นหลัก ในศาสตร์ดังกล่าวนี้มีองค์ประกอบโครงสร้างเนื้อหาหลักอยู่ 5 สาขา คือ 1) การดำรงชีวิต ซึ่ง

ประกอบด้วย การทำมาหากิน อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรคและบ้านเรือน ฯลฯ 2) สังคม เป็นเรื่องราวของการดำเนินชีวิตรวมกันของคน ระเบียบการปกครอง ศีลธรรม กฎหมาย ระเบียบเศรษฐกิจ และการเมือง บางแห่งท่านรวมเรียกว่า สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง 3) ศาสนา/จริยธรรม เป็นเรื่องราวของหลักเกณฑ์ การพิธีกรรม ศีลธรรม จริยธรรม และค่านิยมของสังคมนั้นๆ 4) สุนทรียศาสตร์ เป็นเรื่องของความงามที่สัมผัสได้ด้วย หู ตา จมูก และปาก เช่น รูปแบบของบ้านเรือนอาศัย การตกแต่ง การร้องรำทำเพลง การดนตรี และ 5) ภาษา คือ การเขียน การพูด เพื่อสืบทอดความรู้ และแสดงออกของเผ่าพันธุ์นั้นๆ วิถีชีวิตทั้ง 5 สาขา เมื่อรวมตัวกันจะแสดงให้เห็นภาพของเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามการแบ่งวัฒนธรรมออกเป็นศาสตร์สาขาต่างๆ ดังกล่าว ยังมีนักวิชาการที่แบ่งสาขาวัฒนธรรมแตกต่างออกไปจากนี้อีกมากมายขึ้นอยู่กับมุมมองและความสนใจในการศึกษารายละเอียดของนักวิชาการและของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

วัฒนธรรมสามารถแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ได้แก่ วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม และวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (รูบีนา กรัยวิเชียร สุวรรณพงษ์, 2551; สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2551: 28; กรมศิลปากร, 2542: 66-68; กระทรวงวัฒนธรรม, 2553: ออนไลน์)

1) วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม หรือ วัฒนธรรมที่สัมผัสได้ (tangible culture) หมายถึง สิ่งประดิษฐ์หรือสิ่งสร้างที่มนุษย์คิดค้นขึ้น เช่น สิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือน อาคารบ้านเรือน เสื้อผ้า เครื่องประดับตกแต่ง บางครั้งถูกเรียกว่าวัฒนธรรมวัตถุ (Material culture) กระทรวงวัฒนธรรม (2553: ออนไลน์) กล่าวว่าวัฒนธรรมประเภทนี้จะพบเห็นได้โดยทั่วไป เช่น การเปลี่ยนแปลงของอาคารบ้านเรือน แหล่งชุมชน สถานที่สำคัญของราชการและเอกชน เครื่องใช้ไม้สอยที่มีแนวโน้มสู่ความทันสมัยมากขึ้น ซึ่งหมายรวมถึงเทคโนโลยีต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน วัฒนธรรมที่สัมผัสได้ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางความคิด โลกทัศน์ และความเชื่อของผู้คนที่ปรากฏตามสัญลักษณ์และลักษณะของสิ่งสัมผัสได้ นอกจากนี้ยังหมายถึง วัตถุหรือสถานที่ที่เกิดขึ้นจากฝีมือ การประดิษฐ์คิดค้น การดัดแปลง การอยู่อาศัย หรือใช้ประโยชน์จากมนุษย์ สามารถเห็นและจับต้องได้ สิ่งต่างๆ ดังกล่าวอาจจะใช้ประโยชน์เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งแล้วทิ้งร้างไปหรือใช้ประโยชน์มาจนกระทั่งปัจจุบัน จนกลายเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรม มีทั้งชนิดเคลื่อนที่ได้ และชนิดอยู่ติดกับพื้นที่ ได้แก่ (1) โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ คือ มรดกทางศิลปวัฒนธรรมซึ่งทำจากวัตถุต่างๆ เช่น หิน ดินเผา ไม้ เขาสัตว์ กระดูก โลหะ หนังก สัตว์ ไผ่พืช แก้ว ตัวอย่างเช่น เครื่องมือหิน เครื่องประดับ เครื่องมือเหล็ก แก้ว ดินเผา เครื่องเคลือบ พระพุทธรูป พระพิมพ์ เทวรูป สมุดข่อย หนังสือศิลาจารึก ใบเสมา ระฆังหิน ตัวหนังสือใหญ่ ตัวหนังสือตะลุง อัญหิ น ศาลาแลง จิตรกรรมบนผืนผ้า เครื่องดนตรี เป็นต้น (2) งานจิตรกรรมลายรดน้ำ

ภาพเขียนตามถ้ำและเพิงผา ผลงานที่ปรากฏอยู่ทั้งในโบราณสถานและบนโบราณวัตถุ เช่น จิตรกรรมฝาผนังตามโบสถ์ วิหาร หอระฆัง หอไตร เจดีย์ ปรามังศาลา ซึ่งเป็นโบราณสถานและพบงานจิตรกรรมจำนวนมากในหนังสือสมุดข่อย (สมุดไทย) เช่น สมุดภาพไตรภูมิ พระมาลัย ตำราพิชัยสงคราม ตำราโหราศาสตร์ ตำราแพทย์แผนโบราณ ตำราชลักษณณ์ รวมทั้งภาพพระพุทธรูปที่เขียนลงบนผืนผ้า เป็นต้น ส่วนลายรดน้ำมักพบบนบานประตู หน้าต่าง และตู้พระธรรม (3) งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในที่นี้หมายถึง เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องบึงคับ เสื้อผ้าพื้นบ้านพื้นเมือง ซึ่งส่วนมากมีการผลิตอย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน ใช้วัสดุในท้องถิ่น ผลิตโดยชาวบ้าน คำนี้ถึงประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันเป็นสิ่งสำคัญ เช่น เครื่องจักสาน ผ้าไหม ผ้าฝ้ายแบบต่างๆ ภาชนะดินเผา เสื้อผ้า เครื่องประดับ ฯลฯ (4) สถาปัตยกรรม ได้แก่ สิ่งก่อสร้าง บ้านเรือน ที่อยู่อาศัย ศูนย์การค้า อาคารพาณิชย์ โบสถ์วิหาร พระเจดีย์ ฯลฯ

2) วัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม หรือ วัฒนธรรมที่สัมผัสไม่ได้ (intangible culture) หรือที่เรียกว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (Nonmaterial culture) หมายถึงแบบแผนในการดำเนินชีวิต หรือ ประเพณี ปฏิบัติ ที่เกิดจากความคิด ความเชื่อ ซึ่งปรากฏในรูปของการกระทำ เช่น การใช้ภาษา การยึดถือศีลธรรม จารีตต่างๆ หรืออาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ซึ่งเป็นสิ่งสัมผัสไม่ได้ เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับความคิดและจิตใจที่อยู่ภายในของผู้คน ซึ่งความคิดเหล่านี้ประทับอยู่ในระบบจิตสำนึก ซึ่งอาจพร้อมต่อการขับเคลื่อนให้เกิดพฤติกรรมการอยู่ร่วมกันในสังคม วัฒนธรรมที่สัมผัสไม่ได้นี้ปรากฏอยู่ในรูปของ ค่านิยม จารีต ประเพณี พิธีกรรมทางศาสนา การพูดหรือการสื่อสาร การเขียนหรือจารึก การร้อง-เล่นดนตรีเป็นการสื่อสารออกมาเป็นเสียง ฯลฯ ซึ่งอาจเกี่ยวข้องถึงสิ่งสัมผัสได้ เช่น การแต่งกาย เครื่องใช้ต่างๆ วัฒนธรรมทั้งที่สัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้จึงมีนัยซึ่งกันและกัน แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ (1) ขนบธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ ประเพณีเฉพาะบุคคล เช่น การเกิด การโกนจุก การหมั้น การแต่งงาน การตาย การบวช การขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ประเพณีส่วนรวม เช่น ประเพณีทางศาสนาต่างๆ เช่น ในศาสนาพุทธมีประเพณีทำบุญเข้าพรรษา-ออกพรรษา ทอดกฐิน ตรุษสงกรานต์ ประเพณีอื่น ๆ ตามเทศกาล เช่น แข่งเรือยาว แห่เทียนพรรษา แห่ผ้าขึ้นธาตุ เป็นต้น (2) ภาษาและวรรณกรรม เป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเครื่องมือในการสื่อสารความรู้ความเข้าใจระหว่างคนในสมัยโบราณด้วยตนเอง และระหว่างคนสมัยโบราณกับคนปัจจุบัน มรดกทางภาษาในประเทศไทยที่ยังเหลืออยู่ส่วนมากเป็นภาษาเขียน ซึ่งมีพัฒนาการแตกต่างกันไปในแต่ละภาคแต่ละท้องถิ่น ภาษาเขียนที่พบมาก คือ จารึก คำภีร์ใบลาน สมุดไทย สมุดข่อย ภาษาที่ใช้มีทั้งภาษาบาลี สันสกฤต ภาษาเขมร ภาษาไทย ภาษามอญ โดยใช้ตัวอักษรแบบต่างๆ เช่น อักษรไทย อักษรเขมร อักษรเทวนาครี (อินเดียใต้) อักษรมอญโบราณ เป็นต้น โดยเฉพาะภาษาไทยนั้นน่าจะมีมาก่อนรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งกรุงสุโขทัย แต่มีศิลาจารึกชัดเจนในรัชสมัยของพระองค์ คือ จารึก

หลักที่ 1 มีลักษณะตัวอักษรการเรียงพยางค์ สระ และวรรณยุกต์แตกต่างไปจากปัจจุบัน แต่เราก็สามารถศึกษาอ่านรู้เรื่องราวของพระองค์ได้ นอกจากศิลาจารึกหลักที่ 1 แล้ว ในสมัยสุโขทัยมีศิลาจารึกที่สำรวจพบเพิ่มอีกประมาณ 50 หลัก ในภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคใต้ ก็พบจารึกที่มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14 - 15 ลงมาถึงพุทธศตวรรษที่ 23 อีกหลายร้อยหลัก ทั้งนี้ไม่นับรวมทั้งสมุดไทย สมุดข่อย ใบลาน อิกนั้บพันชั้น นอกจากนี้ยังรวมถึงสำนวนโวหาร สุภาษิต สิ่งเหล่านี้เป็นบันทึกมรดกศิลปวัฒนธรรมทางภาษาที่สำคัญของชาติทั้งสิ้น (3) ศิลปะการแสดง เป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมประเภทสร้างความบันเทิงใจให้คนในกลุ่มหรือในหมู่บ้าน ศิลปะการแสดงของไทยที่เป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่สมัยโบราณ ได้แก่ การเล่นเพลงพื้นเมือง เพลงอีแซว เพลงเหย่ย เพลงเกี่ยวข้าว โนราห์ หนังตะลุง ร่องเงิ้ง ฟ้อนเล็บ ฟ้อนผีมด ลีเก ละคร โขน กระบี่ กระบอง หุ่นกระบอก หนังใหญ่ ลำตัด เป็นต้น ในการแสดงต่างๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่จะต้องมีคนตรีและการขับร้องประกอบ (4) มารยาทและแนวทางประพฤติปฏิบัติในสังคมในพิธีการ พิธีกรรม ตลอดจนในเทศกาลต่างๆ (ภูมิปัญญาตลอดจนวิถีทางปฏิบัติอันเกี่ยวข้องกับเรื่องของธรรมชาติและจักรวาล)

จากการศึกษาความหมายวัฒนธรรมข้างต้น สรุปได้ว่าวัฒนธรรมในความหมายกว้าง หมายถึง สิ่งที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คน ชุมชน สังคม โดยสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อช่วยแก้ปัญหา สนองความต้องการและทำให้เกิดความเจริญอกงามแก่หมู่คณะ ด้านจิตใจ วัตถุ และสังคม วัฒนธรรมเกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งต่างๆ คือ ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสังคม จึงกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมเป็นเรื่องของความเชื่อมโยงอย่างบูรณาการทุกมิติ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน วัฒนธรรมสามารถจำแนกได้ 2 ประเภท คือ วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมและวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม

สำหรับการวิจัยครั้งนี้กำหนดความหมายของวัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนเมืองอโยธยา โดยสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อช่วยแก้ปัญหา สนองความต้องการและทำให้เกิดความเจริญอกงามแก่คน ชุมชนและแหล่งวัฒนธรรม ทั้งนี้วัฒนธรรมแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

- 1) วัฒนธรรมรูปธรรม หมายถึง สิ่งประดิษฐ์หรือสิ่งก่อสร้างหรือสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นในเมืองอโยธยา อาทิ โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ โบสถ์ วิหาร เจดีย์ ตลอดจนสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติปรากฏอยู่โดยรอบบริเวณแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา
- 2) วัฒนธรรมนามธรรม หมายถึง แบบแผนในการดำเนินชีวิตหรือการประพฤติปฏิบัติ ที่เกิดจากความคิด ความเชื่อ ของคนในเมืองอโยธยาปรากฏในรูปของกระทำ อาทิ คำนิยาม ภูมิปัญญา ประเพณี ขนบธรรมเนียม ภาษาและวรรณกรรม

1.1.2 ความหมายของ “แหล่ง”

คำว่าแหล่ง พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 อธิบายว่า แหล่ง หมายถึง ถิ่น ที่อยู่ บริเวณ ศูนย์รวม บ่อเกิด แห่ง ที่

อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ยังมีคำที่สอดคล้องกับคำว่า “แหล่ง” ตามนัยของการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ คำว่า “แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม” และ “แหล่งศิลปกรรม” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรม และทางธรรมชาติ หรือ Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2552: ออนไลน์) ให้ความหมายมรดกทางวัฒนธรรมว่า หมายถึง สถานที่ซึ่งเป็นโบราณสถานไม่ว่าจะเป็นงานด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม หรือแหล่งโบราณคดีทางธรรมชาติ เช่น ถ้ำ หรือกลุ่มสถานที่ก่อสร้างยกหรือเชื่อมต่อกันอันมีความเป็นเอกลักษณ์ หรือแหล่งสถานที่สำคัญอันอาจเป็นผลงานฝีมือมนุษย์ หรือเป็นผลงานร่วมกันระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ รวมทั้งพื้นที่ที่เป็นแหล่ง โบราณคดี ซึ่งสถานที่เหล่านี้มีคุณค่าความล้ำเลิศทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ มานุษยวิทยา หรือวิทยาศาสตร์ จำแนกได้ 3 ประเภท คือ

ประเภทแรก อนุสรณ์สถาน (Monuments) หมายถึง ผลงานทางสถาปัตยกรรม ผลงานประติมากรรม หรือ จิตรกรรมติดที่ส่วนประกอบหรือโครงสร้างของหลักฐานทางโบราณคดีจารึกถ้ำที่อยู่อาศัย และร่องรอยหลากหลายผสมผสานรวมกัน ซึ่งคุณค่าและความสำคัญโดดเด่นทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ หรือวิทยาศาสตร์

ประเภทที่สอง กลุ่มอาคาร (Groups of Buildings) หมายถึง กลุ่มของอาคารที่เชื่อมต่อกันหรือแยกจากกันเพราะลักษณะของสถาปัตยกรรม หรือลักษณะที่เหมือนกันหรือที่จัดวางด้านภูมิทัศน์ ซึ่งมีคุณค่าโดดเด่นทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ หรือวิทยาศาสตร์

ประเภทที่สาม แหล่ง (Site) หมายถึง ผลงานการกระทำของมนุษย์หรือผลงานผสมผสานของธรรมชาติและมนุษย์ และบริเวณที่รวมถึงแหล่ง โบราณคดี ซึ่งมีคุณค่าโดดเด่นทางประวัติศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ ชาติพันธุ์วิทยา หรือมานุษยวิทยา

แหล่งศิลปกรรม ได้แก่ โบราณสถาน สถานที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และสถาปัตยกรรม ซึ่งกระจายอยู่ทั่วประเทศมีความสำคัญยิ่งในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติที่จะต้องได้รับการดูแลรักษาไว้เพื่อเป็นสมบัติให้แก่อนุชนรุ่นหลัง ซึ่งมีหลักการสำคัญว่า สิ่งแวดล้อมที่อยู่โดยรอบศิลปกรรมมีความสำคัญในฐานะที่เป็นสิ่งส่งเสริมและรักษาคุณค่า

ตลอดจนคุณภาพของแหล่งศิลปกรรมให้ดำรงอยู่และมีความหมายยิ่งขึ้น (กระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม, 2552: ออนไลน์)

จากความหมายของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและแหล่งศิลปกรรมข้างต้น จะเห็นว่า ล้วนเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมรูปธรรม นอกจากสองคำนี้แล้ว ยังมีคำว่า “เมืองประวัติศาสตร์” ที่ สอดคล้องโดยนัยเดียวกัน กล่าวคือ

เมืองประวัติศาสตร์ ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนา กรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า พ.ศ. 2546 เมืองเก่าหรือเมืองประวัติศาสตร์ หมายความว่า เมืองหรือ บริเวณของเมืองที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะแห่งสืบต่อมาแต่กาลก่อนหรือมีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของ วัฒนธรรมท้องถิ่น หรือมีลักษณะจำเพาะของสมัยหนึ่งในประวัติศาสตร์ เมืองหรือบริเวณของเมือง ที่มีรูปแบบผสมผสานสถาปัตยกรรมท้องถิ่น หรือมีลักษณะเป็นรูปแบบวิวัฒนาการทางสังคมที่สืบ ต่อมาในยุคต่างๆ เมืองหรือบริเวณของเมืองที่เคยเป็นตัวเมืองดั้งเดิมในสมัยหนึ่งและยังคงมีลักษณะ เด่น ประกอบด้วย โบราณสถาน เมืองหรือบริเวณของเมืองซึ่งโดยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ หรือ อายุ หรือลักษณะแห่งสถาปัตยกรรม หรือคุณค่าในทางศิลปะ โบราณคดี หรือประวัติศาสตร์ เมื่อ พิจารณาความหมายตามนิยามที่ได้นำมากล่าวอ้างข้างต้น ควบคู่ไปกับบริบทของเมืองเก่า หรือเมือง ประวัติศาสตร์ ที่ปรากฏในประเทศไทยแล้ว อาจจัดประเภทเมืองประวัติศาสตร์ได้ 4 ประเภท ดังต่อไปนี้ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ม.ป.ป.:10-11)

ประเภทแรก เมืองหรือบริเวณของเมืองที่มีลักษณะพิเศษสืบต่อมาแต่กาลก่อน และมีเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือมีรูปแบบผสมผสานของสถาปัตยกรรมท้องถิ่น หรือ มีลักษณะของรูปแบบวิวัฒนาการทางสังคมที่สืบต่อมาของยุคต่างๆ หรือเคยเป็นตัวเมืองดั้งเดิมใน สมัยหนึ่ง หรือโดยหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือสถาปัตยกรรมซึ่งมีคุณค่าในทางศิลปะ โบราณคดี หรือประวัติศาสตร์ แต่ไม่พบหลักฐานทางกายภาพที่บ่งบอกถึงลักษณะอันเด่นชัดของ โครงสร้างเมืองในอดีต

ประเภทที่สอง เมืองหรือบริเวณของเมืองที่มีลักษณะพิเศษสืบต่อมาแต่กาลก่อน และมีเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือมีรูปแบบผสมผสานของสถาปัตยกรรมท้องถิ่น หรือมี ลักษณะของรูปแบบวิวัฒนาการทางสังคมที่สืบต่อมาของยุคต่างๆ หรือเคยเป็นตัวเมืองดั้งเดิมใน สมัยหนึ่ง หรือโดยหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือสถาปัตยกรรมซึ่งมีคุณค่าในทางศิลปะ โบราณคดี หรือประวัติศาสตร์ที่ปรากฏหลักฐานทางกายภาพอันบ่งบอกถึงลักษณะอันเด่นชัดของ โครงสร้างเมือง หรือโบราณวัตถุสถานในอดีต และปัจจุบันไม่มีผู้คนพักอาศัยหรือพักอาศัยหรือพัก อาศัยอยู่น้อย มีลักษณะเป็นเมืองร้างและได้รับการอนุรักษ์ไว้ใน ลักษณะอนุสรณ์สถานหรืออุทยาน

ประวัติศาสตร์ โดยกลายประโยชน์ใช้สอยเป็นแหล่งศึกษาหรือแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เช่น อุทยานประวัติศาสตร์ต่างๆ ของกรมศิลปากร

ประเภทที่สาม เมืองหรือบริเวณของเมืองที่มีลักษณะพิเศษสืบต่อมาแต่กาลก่อน และมีเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือมีรูปแบบผสมผสานของสถาปัตยกรรมท้องถิ่น หรือมีลักษณะของรูปแบบวิวัฒนาการทางสังคมที่สืบต่อมาของยุคต่างๆ หรือเคยเป็นตัวเมืองดั้งเดิมในสมัยหนึ่ง หรือโดยหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือสถาปัตยกรรมซึ่งมีคุณค่าในทางศิลปะ โบราณคดีหรือประวัติศาสตร์ที่ปรากฏหลักฐานทางกายภาพอันบ่งบอกถึงลักษณะอันเด่นชัดของ โครงสร้างเมืองหรือโบราณวัตถุสถานในอดีต และมีการใช้สอยในลักษณะเมืองที่ยังมีชีวิตอย่างต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน ในลักษณะชุมชนเมืองขนาดเล็กหรือเมืองที่มีได้เป็นศูนย์กลางทาง เศรษฐกิจ สังคม การบริหารจัดการของจังหวัด

ประเภทที่สี่ เมืองหรือบริเวณเมืองที่มีลักษณะพิเศษสืบต่อมาแต่กาลก่อนและมี เอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือมีรูปแบบผสมผสานของสถาปัตยกรรมท้องถิ่น หรือมี ลักษณะของรูปแบบวิวัฒนาการทางสังคมที่สืบต่อมาของยุคต่างๆ หรือเคยเป็นตัวเมืองดั้งเดิมใน สมัยหนึ่ง หรือโดยหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือสถาปัตยกรรมซึ่งมีคุณค่าในทางศิลปะ โบราณคดี ประวัติศาสตร์ที่ปรากฏหลักฐานทางกายภาพที่บ่งบอกถึงลักษณะอันเด่นชัดของ โครงสร้างเมืองหรือโบราณวัตถุสถานในอดีต และมีการใช้สอยในลักษณะเมืองที่ยังมีชีวิตอย่าง ต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน ในลักษณะชุมชนเมืองขนาดใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สังคม การบริหารจัดการของจังหวัดที่มีจำนวนประชากรพักอาศัยเป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (มปป.: 11) ยังสรุปว่า เมืองประเภทที่ 1 และ 2 ส่วนใหญ่มีลักษณะการใช้ที่ดินที่ไม่ซับซ้อน เนื่องจากมี จำนวนประชากรในพื้นที่ไม่มากนัก หรือเป็นพื้นที่ของรัฐ เมืองเก่าลักษณะนี้สามารถบริหารจัดการ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ภายใต้พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 (เพิ่มเติม พ.ศ. 2535) โดยกรมศิลปากร ส่วนเมืองประเภทที่ 3 และ 4 มีลักษณะพิเศษและมีเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น มีรูปแบบของสถาปัตยกรรมเฉพาะที่ อยู่รวมตัวกันเป็นกลุ่ม มีความเป็นตัวแทนของรูปแบบวิวัฒนาการทางสังคม หรือเคยเป็นตัวเมือง ดั้งเดิมในสมัยหนึ่ง จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือสถาปัตยกรรมมีคุณค่าในทางศิลปะ โบราณคดีหรือประวัติศาสตร์ มีการปรากฏของหลักฐานทางกายภาพที่บ่งบอกถึงลักษณะเด่นชัด ของโครงสร้างเมือง มีการใช้สอยในลักษณะเมืองที่ยังมีชีวิต หรือ living environment ในปัจจุบัน ทำให้ส่วนใหญ่มีลักษณะการใช้ที่ดินที่สลับซับซ้อน เนื่องจากเป็นที่ตั้งของชุมชนจำนวนมาก และเป็นพื้นที่ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนถือครองกรรมสิทธิ์ปะปนกัน จึงไม่สามารถบริหารจัดการได้

อย่างมีประสิทธิภาพโดยหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งหรือกฎหมายฉบับใดฉบับหนึ่ง เมืองลักษณะนี้จำเป็นต้องมีการประสานวางแผนการดำเนินงานร่วมกันอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง จำเป็นต้องดำเนินการจัดทำแผนยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนา โดยเร่งด่วน เนื่องจากมีความทับซ้อนในการใช้ประโยชน์ของหลายฝ่ายอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ไม่สามารถควบคุมได้อย่างรวดเร็ว และอาจส่งผลให้คุณค่าความเป็นมรดกทางวัฒนธรรมต้องสูญสลายหายไป

จากความหมายของคำว่า แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม แหล่งศิลปกรรม และเมืองประวัติศาสตร์ จะเห็นได้ว่าเมืองอโยธยานั้นมีลักษณะสำคัญที่สอดคล้องกับความหมายดังกล่าวอย่างชัดเจน จึงกล่าวได้ว่า เมืองอโยธยาเป็นแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นส่วนหนึ่งของมรดกโลกทางวัฒนธรรมอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เป็น “แหล่งศิลปกรรม” เนื่องจากมีโบราณสถานขนาดใหญ่ที่มีคุณค่าสูงเชิงสถาปัตยกรรมและศิลปะปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น อุโบสถเจดีย์ เป็นต้น และเป็น “เมืองประวัติศาสตร์” เนื่องจากเป็นเมืองที่มีมาก่อนกรุงศรีอยุธยาสืบต่อมาจนทุกวันนี้

ดังนั้น เมื่อพิจารณาความหมายของ “แหล่งวัฒนธรรม” หมายถึง บริเวณที่บรรจุผลงานอันเกิดจากฝีมือมนุษย์หรือเป็นผลงานร่วมกันระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ ที่ประกอบด้วยสิ่งที่แสดงถึงวิถีชีวิต ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน โดยสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเหล่านี้ มีประโยชน์เพื่อช่วยแก้ปัญหาสนองความต้องการในการดำรงอยู่ และทำให้เกิดความเจริญอกงามแก่คน ชุมชน สังคม โดยนิยามสิ่งเหล่านี้ว่าวัฒนธรรม ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ วัฒนธรรมรูปธรรมและวัฒนธรรมนามธรรม วัฒนธรรมทั้งสองประเภทนี้มีความสัมพันธ์กันผ่านระยะเวลาอันยาวนาน

โดยนัยนี้สรุปได้ว่า เมืองอโยธยาเป็น “แหล่งวัฒนธรรม” ที่สำคัญยิ่งของชาติที่จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ต่อไป ในแหล่งวัฒนธรรมแห่งนี้ มีทั้งวัฒนธรรมรูปธรรมซึ่งเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่มากมายที่มีคุณค่าล้ำเลิศทางศิลปะสมัยก่อนกรุงศรีอยุธยา และวัฒนธรรมนามธรรมซึ่งเป็นวิถีชีวิต/วิถีพุทธปรากฏบนผืนแผ่นดินประวัติศาสตร์แห่งเมืองอโยธยาจนทุกวันนี้ ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไปนี้

1.2 แหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา

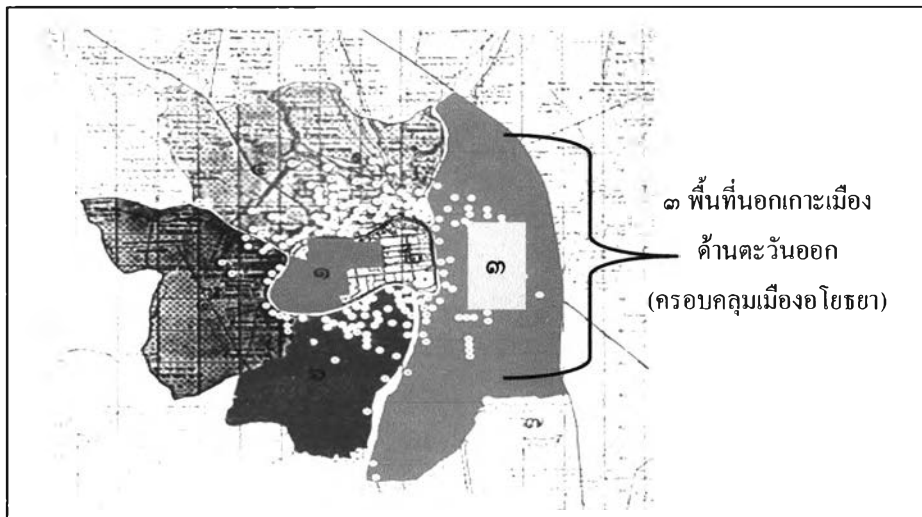
เมืองอโยธยาดั้งอยู่บนพื้นที่บริเวณนอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาทางด้านตะวันออกเป็นส่วนหนึ่งของอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาซึ่งได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2534 โดยพื้นที่ของเมืองอโยธยามีคุณสมบัติที่สนับสนุนให้อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาได้รับการขึ้นทะเบียนในบัญชีมรดกโลกในประเด็นที่ว่า

อาคาร โบราณสถานแต่ละหลังในนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มีการออกแบบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่นในภาคพื้นเอเชีย ลักษณะของสิ่งก่อสร้างหลายอย่าง เช่น เจดีย์ ปราสาท และปราสาท มีความเป็นพิเศษไม่สามารถพบเห็นในที่อื่นๆ แม้สิ่งก่อสร้างเหล่านี้จะมีกำเนิดมาก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะเรืองอำนาจ แต่ได้แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องและวิวัฒนาการด้านรูปแบบทางสถาปัตยกรรมมาสู่ลักษณะเป็นไทยแท้และไม่สามารถสร้างทดแทนได้ในปัจจุบัน (กรมศิลปากร, ม.ป.ป.)

เมืองอโยธยากว่ากันว่า ตอนแรกนั้นตั้งอยู่บริเวณวัดอโยธยา หรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วัดเดิม อยู่บริเวณฝั่งตะวันออกของทางรถไฟไปข้างเหนือสถานีอยุธยาในปัจจุบัน (เจือ ปุณฺณโสณี และพิน บุญยะรัตเวช, 2513: 71) มีความเกี่ยวข้องกับพระนครศรีอยุธยาเนื่องจากมีความเชื่อว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทองทรงอพยพผู้คนจากเมืองนี้ย้ายไปตั้งเมืองหลวงบริเวณฝั่งตรงข้ามแม่น้ำเนื่องจากหนีโรคทำ นับแต่นั้นมาพระนครศรีอยุธยาก็เป็นเมืองหลวงของไทยมาจนถึง 417 ปี

หลังจากที่นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกเมื่อปีพุทธศักราช 2534 กรมศิลปากรได้ปรับปรุงแผนงานพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ให้มีขอบเขตการดำเนินงานที่กว้างขวางและครอบคลุมเกาะเมืองอยุธยาและพื้นที่รอบนอกเกาะเมืองทุกด้านที่ปรากฏหลักฐานด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี ในฐานะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของอุทยานประวัติศาสตร์ รวมพื้นที่โบราณสถานประมาณ 3,000 ไร่ แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนาานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและบริเวณใกล้เคียง แบ่งพื้นที่ที่ต้องดำเนินการพัฒนาออกเป็น 7 เขต โดยพื้นที่บริเวณเมืองอโยธยา เป็นพื้นที่อยู่ในเขตที่ 3 เรียกว่า พื้นที่นอกเกาะเมืองด้านตะวันออก (บริเวณเมืองอโยธยา) ปรากฏดังภาพที่ 2 (กระทรวงวัฒนธรรม, 2553: ออนไลน์; กรมศิลปากร, 2537; สำนักงานโครงการประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา กรมศิลปากร, ม.ป.ป.)

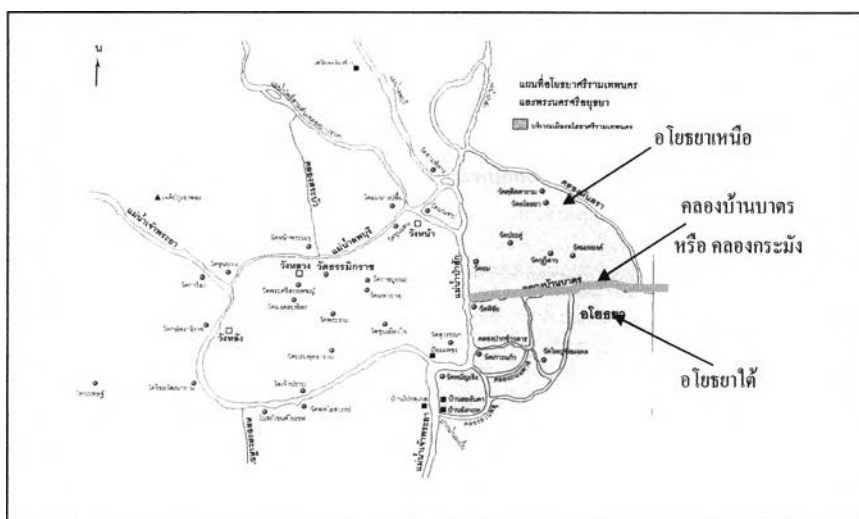
การพัฒนาพื้นที่นอกเกาะเมืองด้านทิศตะวันออก (ครอบคลุมเมืองอโยธยา) กำหนดให้มีการจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ เช่นเดียวกับการจัดทำแผนแม่บทอุทยานประวัติศาสตร์ภายในเกาะเมือง โดยกำหนดเขตเมืองอโยธยาเป็นพื้นที่ศูนย์กลางโบราณสถาน (Nucleus Zone) ให้ความสำคัญสูงสุดต่อโบราณสถานในเขตที่สันนิษฐานว่าเป็นเขตเมืองเก่าอโยธยา คือ บริเวณวัดอโยธยา วัดมเหยงคณ์ วัดกุฎีดาว วัดสมณโกฏฐาราม วัดประดู่ทรงธรรม วัดคูสิดาราม โดยกำหนดแนวทางการจัดการพื้นที่โดยใช้หลักการเดียวกับพื้นที่โบราณสถานสำคัญสูงสุดซึ่งจะกล่าวต่อไปในสภาพและวิวัฒนาการการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา และจากการกำหนดบริเวณเมืองอโยธยาดังกล่าวนี้เป็นพื้นที่สำคัญซึ่งจะต้องดำเนินการพัฒนาอย่างเข้มข้นต่อไป การวิจัยครั้งนี้จึงใช้พื้นที่บริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่ศึกษา

ภาพที่ 2 แผนผังแสดงการแบ่งพื้นที่ในการจัดทำแผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนา นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

ที่มา: แผนแม่บทนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (กรมศิลปากร, 2537: 123)

เมืองอยุธยา แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ อยุธยาเหนือและอยุธยาใต้ ในการแบ่งพื้นที่ ได้ถือเอาคลองบ้านบาตรหรือคลองกระมัง ซึ่งเป็นคลองที่ผ่านกลางใจเมืองอยุธยาเป็นคลองแบ่งเขต จากการศึกษาแผนที่เมืองอยุธยาของศรีศักร วัลลิโภดม (2544) พบว่าบริเวณที่เป็น วัดมเหยงคณ์ วัดกุฎีดาว วัดสมณโกฎฐาราม วัดประดู่ทรงธรรม วัดอโยธยา วัดคูสิตาราม อยู่ในเขต อยุธยาเหนือ ดังนั้นแหล่งวัฒนธรรมเมืองอยุธยาในการศึกษาค้นคว้าจึงหมายถึงพื้นที่บริเวณ ที่เรียกว่าอยุธยาเหนือ ซึ่งอยู่ภายใต้เขตปกครองของเทศบาลเมืองอยุธยา ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 แผนที่เมืองอยุธยาซึ่งแบ่งออกเป็นอยุธยาเหนือและอยุธยาใต้
ที่มา: ปรับจากแผนที่เมืองอยุธยา (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544)

1.3 ประโยชน์ของแหล่งวัฒนธรรม

แหล่งวัฒนธรรมมีคุณค่าและความสำคัญด้านต่างๆ ดังนี้ (กรมศิลปากร, 2538; กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม, 2552: ออนไลน์)

ด้านเอกลักษณ์ เป็นคุณค่าที่สัมพันธ์กับตัวเชื่อมทางอารมณ์ของสังคมที่มีต่อวัตถุหรือแหล่งใดเป็นพิเศษซึ่งอาจรวมถึงร่องรอยของ อายุ จารีตประเพณี ความต่อเนื่อง ความทรงจำ ตำนาน ความสงสัย ความมีคุณค่าต่อจิตใจ จิตวิญญาณ ศาสนา และสัญลักษณ์ทางการเมือง ความรักชาติ และความเป็นชาตินิยม รวมทั้งแสดงการรับรู้ หรือความเข้าใจถึงที่มา สถานที่ตั้ง ชนชาติ ความเชื่อ ศาสนา ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของชุมชนใด ชุมชนหนึ่ง หรือประเทศใดประเทศหนึ่ง โดยเฉพาะ

ด้านวิชาการ สะท้อนเรื่องราวในอดีตเป็นข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ซึ่งเป็นเครื่องแสดงประวัติความเป็นมาอันเก่าแก่ของชุมชน ของชาติ รวมทั้งเป็นแหล่งศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิตในด้านวิชาการด้านการออกแบบ โครงสร้าง แนวคิด การใช้งาน ตลอดจนฝีมือช่าง

ด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากแนวคิดทางเศรษฐกิจสนับสนุนการกำหนดทรัพยากรที่ดีที่สุด ให้เหมาะสมกับการใช้งานที่มีขอบเขตกว้างขวาง คุณค่าทางเศรษฐกิจอาจไม่จำเป็นต้องยึดติดอยู่กับคุณค่าทางการเงิน อย่างไรก็ตาม สามารถนำมาบริหารจัดการให้เกิดเป็นแหล่งรายได้ 4 แหล่งที่เป็นไปได้ คือ การท่องเที่ยว การค้า การใช้งาน และความชื่นชม ก่อให้เกิดรายได้ของชุมชนและประเทศทั้งทางตรงและทางอ้อม

ด้านการศึกษา คุณค่าทางการศึกษาของมรดกทรัพยากร แหล่งวัฒนธรรม รวมถึงความเป็นไปได้สำหรับการทัศนศึกษา (การท่องเที่ยวทางการศึกษา) และการตระหนักถึงวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ ซึ่งแหล่งได้ทำหน้าที่รวบรวมทรัพยากรทางประวัติศาสตร์เข้าเป็นส่วนหนึ่งในท้องถิ่นอยู่แล้ว การจัดการศึกษาอาจทำโดยการรวมเรื่องทัศนศึกษา ณ แหล่งมรดกโลกเข้าไปในโปรแกรม(หลักสูตร)การศึกษา

ด้านสังคม เป็นคุณค่าของแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี สามารถปลุกความห่วงใย สำหรับสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นซึ่งนำไปสู่การบำรุงรักษาและการซ่อมแซมเนื้อวัสดุของมรดกทรัพยากรทางวัฒนธรรม

ด้านการเมือง คุณค่าด้านนี้มักเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ การกำหนดขอบเขตหรือการรักษาอธิปไตย และการสร้างความร่วมมือร่วมใจของคนทั้งชาติ

ด้านสุนทรียภาพ เป็นคุณค่าความงามของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ที่ปรากฏออกมาเป็นรูปธรรม

ด้านการใช้สอย คุณค่าการใช้งานมีความสัมพันธ์กับคุณค่าทางเศรษฐกิจ เพราะเกี่ยวข้องกับความต้องการของประเภทการใช้งานดั้งเดิมหรือการริเริ่มการใช้งานที่เข้ากันได้ของอาคารหรือพื้นที่ในทางโครงสร้างคุณค่าการใช้งานเดิมที่หมดไป แต่คุณค่าใหม่อาจพบได้ในการตอบสนองความต้องการที่มีการวางแผนไว้สำหรับการตีความทรัพยากร หรือเป็นสถานที่สำหรับกิจกรรม เช่น พิพิธภัณฑ์ หรือ ศิลปะการแสดง

จากประโยชน์ที่กล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าแหล่งวัฒนธรรมมีประโยชน์มากมายหลายประการทั้งที่สามารถใช้สอยได้ในปัจจุบัน หรือแม้แต่กรณีที่แหล่งวัฒนธรรมนั้นไม่มีประโยชน์ใช้สอยแล้ว สถานที่แห่งนั้นก็ยังคงมีความสำคัญในฐานะเป็นหลักฐานสำคัญในทางวิชาการที่สะท้อนให้เห็นฝีมือช่างและตัวแทนของสังคมแต่ละยุคสมัยในอดีต ส่วนแหล่งวัฒนธรรมที่ยังมีประโยชน์ใช้สอยบางแห่งได้ผ่านระยะเวลายาวนาน แต่มนุษย์ในอดีตแต่ละยุคสมัยได้ทำนุบำรุงรักษาสืบต่อมา จึงยังคงทำหน้าที่ทั้งทางด้านวิชาการ ความงามและประโยชน์ใช้สอย สถานภาพของแหล่งวัฒนธรรมดังกล่าวนี้ทำหน้าที่ทั้งในแง่เอกสาร ประเพณีวัฒนธรรม และทำหน้าที่ประสานความสัมพันธ์ของผู้คนผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่กระทำในแหล่งวัฒนธรรม ต่อเนื่องกันมาเป็นลูกโซ่ บทบาทของแหล่งวัฒนธรรมประเภทนี้จึงทำหน้าที่เป็นพยานที่ชี้ให้เห็นการเอาใจใส่ในการบำรุงรักษาของสังคมมาจนถึงปัจจุบันอีกด้านหนึ่งด้วย

1.4 สาเหตุที่ทำให้แหล่งวัฒนธรรมเสื่อมโทรม พังทลาย เสียหาย

สาเหตุที่ทำให้แหล่งวัฒนธรรมโดยเฉพาะ โบราณสถานผุ่ร่อนพังทลายสูญหายไป ในที่สุด จากการศึกษาเอกสารต่างๆ สรุปได้ว่ามีสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ สาเหตุจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสาเหตุจากมนุษย์ (วสิน อิงคพัฒนากุล, 2548; สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, 2550; กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม, 2552: ออนไลน์; กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, 2552: ออนไลน์)

1.4.1 สาเหตุจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

ประกอบด้วย สาเหตุจากสภาพดินฟ้าอากาศและภัยธรรมชาติ ดินไม้ จุลินทรีย์ พืชและสาเหตุจากสัตว์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) สภาพดินฟ้าอากาศ และภัยธรรมชาติ โบราณสถานต่างก็สร้างขึ้นด้วยวัสดุที่มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่จุดเสื่อมสภาพตามกาลเวลา โดยมีธรรมชาติเป็นตัวกระทำ ดังนี้

(1) สภาพดินฟ้าอากาศหรือภูมิอากาศเป็นตัวเร่งให้วัสดุต่างๆ ถึงจุดสลายตัวได้เร็วขึ้น โดยเฉพาะประเทศที่มีอากาศร้อนขึ้นอย่างประเทศไทยเราที่มีปริมาณน้ำฝนมาก อุณหภูมิที่แตกต่างกันในเวลากลางวันและกลางคืน แดดจัด ความชื้นสูง

(2) ฝน น้ำฝนปริมาณมากๆ อาจจะทำให้เสาแนวอิฐ หินที่เชื่อมต่อกันเป็นวั
โบราณสถาน นานวันเข้าก็จะทำให้ชิ้นส่วนหลุดร่วงลงมา

(3) ความแตกต่างของอุณหภูมิในบางพื้นที่ ซึ่งกลางวันอากาศร้อน กลางคืนอากาศเย็น ทำให้เกิดการขยายตัวและหดตัวของวัสดุ เป็นเหตุให้ช่วยเร่งการเสื่อมสภาพของโบราณสถานได้

(4) ความร้อน แสงแดด ทำให้วัสดุที่ประกอบเป็น โบราณสถานขยายตัวและเกิดการแตกร้าวได้

(5) ความชื้น โบราณสถานที่ดูดซึมความชื้นไว้ทั้งจากอากาศและจากพื้นดิน เมื่อเกิดการระเหยขึ้นที่ผิววัสดุของโบราณสถานนั้นๆ จะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเสื่อมสภาพอย่างรวดเร็ว

(6) ภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม แผ่นดินไหว ทำให้โบราณสถานเสียหายได้

2) สาเหตุจากต้นไม้ พืช จุลินทรีย์ เมื่อมีต้นไม้งอกงามเจริญเติบโตบนโบราณสถาน รากก็จะไชซอนตามซอกหรือรอยแตกร้าวทั่วไป เมื่อเจริญเติบโตขึ้นก็จะมีแรงดันมากขึ้น เปิดช่องแตกร้าวให้ใหญ่ขึ้น นำพาเอาน้ำเข้าไปทำให้วัสดุเสื่อมสภาพและอาจทำให้โบราณสถานแตกหักพังทลายไปในที่สุด จุลินทรีย์และพืชชั้นต่ำประเภทเห็ด รา ไส้ดินและตะไคร่ถือเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการสะสมความชื้นและทำให้วัสดุนั้นๆ เกิดความเสียหายเช่นกัน

3) สาเหตุเกิดจากสัตว์ ซึ่งมีทั้งสัตว์ใหญ่และสัตว์เล็ก โดยสัตว์ใหญ่ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย แพะ แกะ หากปล่อยให้ขึ้นเหยียบย่ำบนโบราณสถาน ก็จะทำให้วัสดุแตกหักเสียหาย ส่วนสัตว์เล็ก เช่น ปลวก มอด แมลงงู ตุ่น หนู พังพอน นก สัตว์เหล่านี้จะทำลายโบราณสถานทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น ปลวก มอด จะกัดกินวัสดุที่เป็นไม้ แมลงงูจะไม่ใช่เป็นรูพรุนเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย ตุ่น หนู พังพอน นก จะรูเพื่อทำรัง ทำให้เป็นช่องให้น้ำไหลเข้าไปได้ นกพิราบและค้างคาวถ่ายมูลไว้ตามโบราณสถานทำให้วัสดุผุกร่อนเร็วขึ้น นอกจากนี้แล้วแมลงหลายชนิดยังชอบกัดกินวัสดุที่เป็นไม้เช่นเดียวกับปลวกและมอด

1.4.2 สาเหตุจากการกระทำของมนุษย์

การกระทำของมนุษย์เป็นสาเหตุสำคัญในการทำลายโบราณสถานและโบราณวัตถุเนื่องจากมีทั้งปริมาณการทำลายมากและระยะเวลาเร็วกว่าสาเหตุจากธรรมชาติ

(ยกเว้นสาเหตุจากภัยธรรมชาติ) การทำลายแหล่งวัฒนธรรมโดยมนุษย์มีทั้งที่เกิดขึ้นโดยความตั้งใจ กระทำและไม่ตั้งใจกระทำ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) การกระทำที่เกิดจากความตั้งใจหรือเจตนา ส่วนใหญ่มาจากความเห็นแก่ตัวหรือ มุ่งประโยชน์เฉพาะตน โดยไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้นในภายหลัง ได้แก่

(1) การลักลอบขุดโบราณสถาน เพื่อค้นหาโบราณวัตถุเป็นเหตุให้ โบราณสถานมีสภาพเป็นโพรงขนาดต่างๆ โครงสร้างความมั่นคงแข็งแรงเดิมถูกทำลายลง ฐานราก จึงทรุดโบราณสถานพังทลายในที่สุด การลักลอบเคลื่อนย้ายซื้อขายโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุเป็น สาเหตุหนึ่งที่ทำให้โบราณสถานแตกหัก เปลี่ยนสภาพไปได้ง่าย

(2) การปลูกสร้างอาคารที่อยู่อาศัยรุกล้ำโบราณสถาน ในเขตเมืองที่มี บ้านเรือนแออัดมักขุดเจาะทำลายโบราณสถาน โดยเฉพาะตัวโบราณสถาน หรือวัตถุที่ยังคงจมอยู่ ใต้ดิน

2) การกระทำที่เกิดโดยไม่ตั้งใจหรือไม่มีเจตนา การกระทำของมนุษย์บางครั้ง แม้จะไม่ได้ตั้งใจ แต่เป็นสาเหตุให้โบราณสถานเสื่อมสภาพและพังทลายได้ ดังนี้

(1) การทำไร่ ทำนา การที่ชาวนาชาวไร่ไถ คราด พรวนดินในที่ประกอบ อาชีพของตนนั้น บางแห่งอาจเป็นแหล่งโบราณคดี สถานที่ทาง ประวัติศาสตร์ที่มีเศษภาชนะดินเผา และโบราณวัตถุอื่นๆ การปรับปรุงพื้นที่ทำให้โบราณสถานถูกทำลายหมดค่า ในการทำงานวิจัย ของแหล่งนั้น บางคราวการไถเกรด การขุดปราบเนินดินอาจเป็นการทำลายโบราณสถานที่ยังอยู่ ในเนินดินนั้นไป

(2) การตัดถนน ขุดคลอง ทำให้โบราณสถานในหลายแห่งต้องถูกไถเกรด ในถนนที่อยู่ใกล้โบราณสถานเกินไปอาจทำให้เกิดการสั่นสะเทือนขณะรถวิ่งไปมาเป็นเหตุให้ โบราณสถานพังลงได้ การขุดคูคลอง คลองส่งน้ำ อาจทำลายโบราณสถานหรือมีผลเสียต่อ การศึกษาทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้

(3) การปลูกสร้างอาคาร ที่อยู่อาศัยใกล้โบราณสถานอาจทำให้บดบังทัศนียภาพอันงดงามควรชม นอกจากนี้การก่อสร้างต่อเติมอาคารใหม่ประชิดหรือซ้อนทับ โบราณสถานก็เป็นเหตุให้โบราณสถานด้อยค่าหรือถูกทำลายลง จากการที่อาคารใหม่จะไปข่ม อาคารเก่าหรือบดบังโบราณสถานจากขนาดที่ใหญ่โตกว่า การประดับตกแต่ง การทาสีฉูดฉาด ปัญหาอื่นนอกจากจะเป็นการทำลายคุณค่าของแหล่งวัฒนธรรมทางตรงแล้ว ยังเป็นการทำลายสภาพ ภูมิทัศน์ของแหล่งวัฒนธรรมด้วย

(4) การซ่อมแซมที่ไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการโดยเอกชน สถาบัน วัด หรือ กลุ่มผู้มีจิตศรัทธาอื่น โดยไม่ได้ผ่านการควบคุมหรือรับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องจาก

กรมศิลปากรหรือนักวิชาการเฉพาะด้าน มักจะทำให้เสียสภาพเดิม หรือทำให้ผิดไปจากรูปแบบเดิมนับเป็นการทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปะไปอย่างน่าเสียดาย นอกจากนี้การใช้วัสดุและเทคนิควิธีการซ่อมที่ไม่เหมาะสมยังทำให้เกิดความเสียหายแก่โบราณสถานหรือโบราณวัตถุที่ได้รับการซ่อมแซมผิดวิธีด้วย เช่นการใช้ปูนซีเมนต์ฉาบแทนปูนหมัก ใช้สีน้ำพลาสติกแทนปูนดำ ใช้กาววิทยาศาสตร์ (epoxy) แทนการใช้รักสมุกในการประดับกระจก เป็นต้น เนื่องจากเทคนิคการก่อสร้างโบสถ์วิหารแบบโบราณจะเป็นแบบผนังรับน้ำหนัก (Wall bearing) ซึ่งเหมาะสมกับการใช้อิฐขนาดใหญ่และใช้ปูนโบราณที่เรียกว่าปูนหมักในการก่อและฉาบผนัง เนื่องจากผนังของโบสถ์วิหาร โบราณทำหน้าที่ในการแบกรับน้ำหนักจากโครงสร้างหลังคาซึ่งเป็นไม้ขนาดใหญ่ถ่ายลงตรงสู่พื้นดินซึ่งชุ่มไปด้วยน้ำใต้ดิน อิฐก่อก็จะซึมซับน้ำและความชื้นขึ้นมาแล้วระบายออกผ่านผิวปูนหมัก ซึ่งมีคุณสมบัติพิเศษยอมให้ความชื้นระเหยออกมาจากอิฐก่อ แต่ก็ปกป้องอิฐจากน้ำฝนภายนอก ทำให้เมื่อเราเข้าไปภายในโบสถ์วิหาร โบราณจะรู้สึกเย็นสบาย ขณะที่ปัจจุบันใช้เทคนิคการก่อสร้างแบบเสาและคาน (Post and Lintel) คือ ผนังอาคาร ไม่มีหน้าที่โดยตรงในการรับน้ำหนักที่ถ่ายลงจากหลังคาสู่เสา ทำให้ใช้อิฐที่มีขนาดเล็กลง ปูนก่อและปูนฉาบคือ ปูนซีเมนต์ ซึ่งมีคุณสมบัติในการดูดซึมและระบายน้ำได้น้อย ความชื้นจากอิฐไม่สามารถระบายออกได้ ความชื้นจากดินไม่สามารถซึมผ่านผนังอิฐก่อได้ ความคงทนก็มีน้อยกว่า หรือการใช้สีน้ำพลาสติกทาหลังการฉาบปูนที่ผนัง การกรุผนังภายในและเปลี่ยนพื้นกระเบื้องดินเผาเป็นแผ่นแกรนิตหรือวัสดุสมัยใหม่อื่นๆ เพื่อให้สวยงามรับกับผนังหินแกรนิต ผลที่ได้คือความสวยงามในระยะแรก เมื่องานซ่อมเสร็จใหม่ๆ แต่ต่อมาสีน้ำพลาสติกที่ทาไว้ก็ลอกหล่อนเป็นแผ่นๆ ปูนซีเมนต์ที่ฉาบซ่อมไว้ก็เกิดเป็นคราบเกลือ ปูนฉาบที่เคยชำระดูเพียงเล็กน้อยก็ขยายความเสียหายเป็นวงกว้างมากขึ้น หินแกรนิตที่กรุแต่งไว้อย่างสวยงามก็เกิดรอยคราบดำตามรอยต่อของแผ่นหิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่โบราณสถานนั้นมีจิตรกรรมฝาผนังทั้งงดงามและทรงคุณค่า จิตรกรรมนั้นก็จะถูกทำลายเสียหาย

(5) มลภาวะสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ บริเวณใกล้โรงงานอุตสาหกรรมเมืองที่มีความแออัดด้วยยานพาหนะ โรงงานและรถยนต์จะปล่อยควันและไอเสียออกมา ซึ่งมีผลต่อการเสื่อมสภาพของวัสดุก่อสร้างของโบราณสถาน นอกจากนี้แล้วฝุ่นที่เกิดจากการคมนาคมขนส่งก็จะเกาะติดโบราณสถาน ทำให้โบราณสถานสกปรกเกิดเป็นคราบดำ เสื่อมคุณค่าทางด้านสุนทรียภาพ

ความเสื่อมโทรมและความเสียหายของแหล่งวัฒนธรรมในปัจจุบันกำลังเป็นที่น่าวิตก โดยเฉพาะในกิจกรรมที่มนุษย์เข้ามามีส่วนทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาหรือเพื่อกิจกรรมอื่นในท้องถิ่นนั้นๆ รวมทั้งเพื่อประโยชน์ส่วนตัว ส่วนหนึ่งมาจากภาวะเศรษฐกิจทำให้มีการรุกคืบพื้นที่ของแหล่งวัฒนธรรมเพื่อการอยู่อาศัย ธุรกิจการค้า บางแหล่งมีการก่อสร้าง

สิ่งใหม่ซึ่งไม่มีคุณค่าทางศิลปะประชิดคบบังโบราณสถาน เป็นการทำลายคุณค่าความสง่างาม บางครั้งมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ เพราะคิดว่าของเก่าเป็นเรื่องล้าสมัย บางที่มีร่องรอยเหลือให้เห็นเพียงส่วนน้อย อันเนื่องมาจากการรื้อถอน ทิ้งร้าง บ้างก็ใช้พื้นที่โบราณสถานส่วนที่เหลือเป็นที่ตั้งกิจกรรมทางการค้า เป็นลานจอดรถ บางแห่งก็มีการรื้อทำลายโดยนำอิฐหรือวัสดุบางส่วนจากซากปรักหักพังของโบราณสถาน ไปเพื่อประโยชน์ใช้สอยส่วนตัวหรือเพื่อการค้า หากปล่อยให้สภาพเช่นนี้เกิดขึ้นอีกต่อไปจะมีผลทำให้ตัวศิลปกรรมและบริเวณแหล่งวัฒนธรรมเสียหาย มีสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมและหมดสภาพไปในที่สุด (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม, 2552)

อนุสัญญาฯ มรดกโลก (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม, 2552: ออนไลน์) กำหนดให้ประเทศที่เข้าเป็นภาคีมีหน้าที่ดำเนินการคุ้มครอง สงวนรักษา ส่งเสริมมรดกทางวัฒนธรรมและมรดกทางธรรมชาติให้ดำรงอยู่ต่อไป โดยใช้มาตรการที่เหมาะสมทั้งด้านนโยบาย การบริหาร กรรมวิธีหรือเทคนิคและการจัดสรรงบประมาณภายในประเทศเป็นสำคัญ และมีหน้าที่ในการจัดทำรายชื่อ รายละเอียด คุณสมบัติ ที่ตั้ง ความสำคัญของแหล่งที่มีอยู่ในประเทศนั้นๆ ให้คณะกรรมการมรดกโลกพิจารณา เมื่อแหล่งมรดกแห่งใดได้รับการขึ้นบัญชีเป็นมรดกโลก รัฐบาลของประเทศที่ตั้งแหล่งมรดกนั้นจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการให้เป็นไปตามอนุสัญญาฯ อย่างเคร่งครัด โดยจะต้องสร้างหลักประกันในการพิทักษ์แหล่งมรดกโลกด้วยการออกกฎหมาย มีการจัดการทำนุบำรุงรักษาเป็นพิเศษ ต้องมีแผนการดำเนินการในระดับชาติและระดับนานาชาติ ต้องมีศูนย์บริหารแหล่งมรดกโลกนั้น โดยเฉพาะและต้องรับการตรวจตราและประเมินผลจากผู้เชี่ยวชาญที่เป็นสมาชิกของสภาระหว่างประเทศว่าด้วยอนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี หรือ ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) เป็นระยะๆ เพื่อให้ได้มาตรฐานอยู่เสมอ โดยจะต้องจัดให้มีถนนเข้าสู่แหล่งมรดกโลก มีป้ายบอกแหล่งมรดกโลก มีแผ่นป้ายแสดงข้อมูลของแหล่งพร้อมแผนที่ มีการบำรุงรักษาแหล่ง ป้องกันมลภาวะต่อสิ่งแวดล้อม มีทางเดินและถนนภายในแหล่ง มีการรักษาความปลอดภัยสำหรับโบราณสถาน/อนุสรณ์สถานและแหล่งวัฒนธรรมนั้นๆ มีสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับประชาชน และมีสิ่งพิมพ์ แผนที่ เอกสารทางวิชาการ ของที่ระลึกที่เกี่ยวข้องกับแหล่งมรดกโลกนั้นจำหน่าย ณ แหล่งนั้นๆ ทั้งนี้การให้ความร่วมมือและความช่วยเหลือในระดับนานาชาติจะเป็นเพียงการสนับสนุนด้านคำแนะนำ ผู้เชี่ยวชาญและเทคนิควิธีการที่เหมาะสมต่อการสงวนรักษาแหล่งมรดกโลกเท่านั้น สถานะความเป็นมรดกโลกได้ถูกนำไปใช้ในการโฆษณาประชาสัมพันธ์ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวอย่างแพร่หลายก่อให้เกิดการลงทุนพัฒนาทางกายภาพและมิติอื่นๆ ขนานใหญ่ในพื้นที่แหล่งมรดกโลกต่างๆ ซึ่งทำให้เกิดแนวคิดใหม่ในการพัฒนาที่มองเห็นแหล่ง

วัฒนธรรมเป็นทรัพยากรสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยมองว่าทรัพยากรทางวัฒนธรรม เช่น โบราณสถานต่างๆ เป็นทรัพยากรเพื่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่จะสร้างรายได้เข้าประเทศ ประเทศไทยจึงเริ่มดำเนินงานจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะแหล่งวัฒนธรรมต่างๆ ในรูปแบบของอุทยานโบราณคดีและอุทยานประวัติศาสตร์ โดยริเริ่มดำเนินการที่เมืองเก่าสุโขทัยเป็นแห่งแรก และได้ขยายผลการดำเนินงานออกไปยังเมืองเก่าศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย เมืองเก่ากำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร เมืองเก่าพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมืองเก่าพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ เมืองเก่าปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี เมืองเก่าศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ แหล่งโบราณคดีภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี และพระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งยังดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ การพัฒนาลักษณะดังกล่าวมีทั้งผลดีและผลเสีย ผลดีคือสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนและประเทศ ผลเสียคือการพัฒนาที่มองวัฒนธรรมเป็นเพียงทรัพยากร ได้ทำให้คนมองไม่เห็นคุณค่าที่เหนือกว่าลักษณะทางกายภาพที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังสถาปัตยกรรมเหล่านั้น เช่น การเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของความเป็นชาติ อารยธรรมที่รุ่งเรืองของคนในอดีตจนส่งต่อมาถึงคนในปัจจุบัน การใช้สอยพื้นที่อย่างไม่ระมัดระวัง หรืออย่างไม่รู้วิธีการใช้สอยและบำรุงรักษาที่ถูกต้อง จะส่งผลให้มรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษผู้ต่อสู้สร้างสรรค์และรักษามาจนถึงปัจจุบันต้องเสื่อมสลายลงได้ในยุคนี้ จึงสมควรที่จะร่วมกันแสวงหาความรู้เกี่ยวกับวิธีการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมที่ถูกต้องเหมาะสมเพื่อความคงอยู่ของแหล่งวัฒนธรรมต่อไป

ตอนที่ 2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม

การศึกษาเอกสารเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม ได้พิจารณาความสอดคล้องกับพื้นที่บริเวณเมืองอโยธยาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมรดกโลกทางวัฒนธรรมของอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เอกสารที่ศึกษาได้แก่ กฎบัตรนานาชาติและอนุสัญญาระหว่างประเทศเกี่ยวกับการอนุรักษ์มรดกและแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม รวมทั้งแนวคิดการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมในประเทศไทยของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กระทรวงวัฒนธรรม และกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาเอกสาร พบว่า การพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมจะต้องคำนึงถึงการพัฒนาในลักษณะการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ และคำนึงถึงการพัฒนาวัฒนธรรมทั้งประเพณีประเพณีและนามธรรมไปพร้อมๆ กัน รวมทั้งการพัฒนาเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมทั้งสองประเพณีนี้มีวิธีการที่แตกต่างกันด้วย

การศึกษาเอกสาร ได้จำแนกเป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 การพัฒนาเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมในแหล่งวัฒนธรรม ตามแนวทางการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ แบ่งพื้นที่เป็นพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ เรียกว่าเขตพื้นที่คุ้มครอง (Core zone) และเขตพื้นที่โดยรอบ เริ่มตั้งแต่บริเวณพื้นที่ที่เป็นกันชน (Buffer zone) ออกมาจนถึงพื้นที่อนุญาตให้มีการบริการและพัฒนา

ส่วนที่ 2 การพัฒนาเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมนามธรรมในแหล่งวัฒนธรรม ตามแนวทางการกิจกรรมที่สำคัญด้านวัฒนธรรมของกระทรวงวัฒนธรรมและกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย การวิจัยวัฒนธรรม การอนุรักษ์สืบสานวัฒนธรรม การฟื้นฟูวัฒนธรรม และการพัฒนาวัฒนธรรม

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 การพัฒนาเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมรูปธรรมในแหล่งวัฒนธรรม

เพื่อให้การปฏิบัติงานพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะแหล่งมรดกโลกที่ได้รับการขึ้นทะเบียนจากองค์การสหประชาชาติ หรือ UNESCO มีแนวทางและมาตรฐานเดียวกัน คณะกรรมการนานาชาติจึงได้จัดประชุมและร่วมลงมติเสนอแนวทางการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรมซึ่งระบุไว้ในกฎบัตรสากล (Charters) และอนุสัญญาระหว่างประเทศ (Conventions) จากการศึกษากฎบัตรสากลและอนุสัญญารวม 6 ฉบับ พบว่าการอนุรักษ์และพัฒนาให้ความสำคัญกับมรดกทางวัฒนธรรมและแหล่งวัฒนธรรมในฐานะเป็นองค์ประกอบของมรดกทางวัฒนธรรมนั้นๆ เช่น กฎบัตรแห่งเมืองเอเชนส์ ว่าด้วยการบูรณะอนุสรณ์สถานทางประวัติศาสตร์ กฎบัตรระหว่างประเทศเพื่อการอนุรักษ์และบูรณะโบราณสถานและแหล่งที่ตั้ง อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ที่ผ่านการรับรองจากองค์การนานาชาติ และองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ

การศึกษาเอกสารในส่วนนี้ได้เลือกกฎบัตรและอนุสัญญาที่เกี่ยวข้องและสอดคล้องกับการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา จำนวน 6 ฉบับ ได้แก่ (กรมศิลปากร, 2538; กรมศิลปากร, ม.ป.ป.; สายันต์ ไพเราะจติตรี, 2550; สำนักวิจัยเศรษฐกิจและประเมินผล, 2552; วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, 2552; นิคม มุสิกคามะ, 2545; ICOMOS, 2552; ICOMOSTHAI, 2552; กระทรวงวัฒนธรรม, 2553)

1) กฎบัตรระหว่างประเทศเพื่อการอนุรักษ์และบูรณะโบราณสถานและแหล่งที่ตั้ง หรือกฎบัตรเวนิซ หรือ International Charter for the Conservation and Restoration of Monument and Sites / The Venice Charter 1964

2) อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก หรือ อนุสัญญามรดกโลก หรือ Convention Concerning the Protection of the World and Natural Heritage 1972 / World Heritage Convention

3) กฎบัตรแห่งเมืองฟลอเรนซ์ว่าด้วยอุทยานประวัติศาสตร์ หรือ The Florence Charter for Historical Park

4) กฎบัตรสากลว่าด้วยการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์และย่านประวัติศาสตร์ หรือ The International Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas

5) กฎบัตรแห่งเมืองคราโกว หรือ The Charter of Cracow 2000

6) กฎบัตรระหว่างประเทศว่าด้วยเรื่องการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม หรือ International Cultural Tourism Charter 1999

ปัจจุบันการดำเนินงานเพื่อพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญในระดับสากล ได้รับความสนใจจากประเทศต่างๆ ในโลกรวมทั้งประเทศไทยด้วยจึงต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างหน่วยงานต่างๆ ร่วมกันวางแผน ดำเนินการและส่งเสริมการพัฒนาหน่วยงานหลักในประเทศไทย ได้แก่ กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การวิจัยครั้งนี้ ได้ศึกษาจากเอกสารหลักที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย ดังนี้

1) เอกสารของกระทรวงวัฒนธรรม ได้แก่ แผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2550-2559 ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. 2528 และคู่มือการบริหารจัดการงานวัฒนธรรมของภาคีเครือข่ายวัฒนธรรม

2) เอกสารของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ แนวทางการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมของสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม และยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า พ.ศ. 2548-2552

จากการศึกษาเอกสารดังกล่าวข้างต้น พบว่า แนวทางการพัฒนาวัฒนธรรมรูปธรรมส่วนใหญ่เน้นการอนุรักษ์โดยกำหนดเขตและระดับความเข้มข้นในการคุ้มครองพื้นที่และสภาพแวดล้อม คือ 1) ให้มีความสำคัญกับการอนุรักษ์สิ่งที่เป็นองค์ประกอบสำคัญอันแสดงถึงเอกลักษณ์โดดเด่นของพื้นที่

2) มีการพัฒนาพื้นที่โดยรอบ สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ คือ การคำนึงถึงการควบคุมสภาพแวดล้อมที่อยู่ในแหล่งวัฒนธรรมที่มีความสำคัญ หรือบริเวณส่วนของมรดกทางวัฒนธรรม หรือศิลปกรรมที่ต้องการอนุรักษ์ไว้ มีระดับความเข้มข้นในการควบคุมบริเวณพื้นที่ในระดับที่แตกต่างกัน คือ แนวกันชนภายในอุทยาน เรียกว่า Core Zone หรือ Inner Buffer

Zone เป็นพื้นที่ควบคุมเข้มข้น บริเวณกันชน เรียกว่า Buffer Zone เป็นเขตที่ต้องการการควบคุมในระดับปานกลาง และบริเวณรอบนอก เรียกว่า Outer Buffer Zone เป็นเขตที่ต้องการการควบคุมในระดับน้อย

สิ่งที่ต้องพิจารณาในการอนุรักษ์แบ่งเป็น 5 องค์ประกอบ ดังนี้ (วศิน อิงคพัฒนากุล, 2548; กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม, 2552: ออนไลน์)

1) บรรยากาศ (Atmosphere) หมายถึง ตัวศิลปกรรม มรดกทางวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมที่มีความสอดคล้อง ส่งเสริมซึ่งกันและกัน

2) แหล่งอันควรรักษา (Nucleus) หมายถึง ตัวศิลปกรรม มรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องอนุรักษ์

3) พื้นที่สงวน (Preservation Area) หมายถึง พื้นที่ที่มีคุณค่าทางวิชาการและมีความอ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลงหรือผลกระทบที่ทำให้ถูกทำลายได้ง่าย ในพื้นที่นี้ห้ามกระทำการใดๆ ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพดั้งเดิมของศิลปกรรม มรดกทางวัฒนธรรมโดยเด็ดขาด

4) พื้นที่อนุรักษ์ (Conservation Area) หมายถึง พื้นที่ใกล้เคียงหรือบริเวณโดยรอบตัวศิลปกรรม มรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งเมื่อพื้นที่นี้ถูกทำลายย่อมมีผลกระทบต่อการคงอยู่ของศิลปกรรม มรดกทางวัฒนธรรมด้วย ในบริเวณนี้ยินยอมให้ทำกิจกรรมได้บางประการที่ไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่นี้มากนัก

5) พื้นที่ที่ยินยอมให้มีการบริการ จัดการหรือพัฒนา (Service and Management Area) หมายถึง พื้นที่ข้างเคียงหรือโดยรอบแหล่งศิลปกรรม มรดกทางวัฒนธรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับตัวศิลปกรรมมรดกทางวัฒนธรรมน้อยมาก จึงยินยอมให้มีการพัฒนาได้ แต่ต้องอยู่ในความควบคุมของหน่วยงานที่รับผิดชอบว่า กิจกรรมที่จะเกิดขึ้นจะไม่ส่งผลกระทบให้เกิดการทำลายคุณค่าของศิลปกรรม มรดกทางวัฒนธรรม

ภาพที่ 4 องค์ประกอบที่ต้องพิจารณาในการอนุรักษ์พื้นที่แหล่งวัฒนธรรม

ที่มา: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
ธรรมชาติและศิลปกรรม, 2552: ออนไลน์

แนวคิดการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ดังกล่าวได้นำมาปรับใช้ในการจัดการแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ โดยมีกรอบความคิดที่สำคัญในระบบการจัดการ คือ การแบ่งพื้นที่การดูแลและจัดการแหล่งมรดกโลกโดยสนับสนุนให้มีการใช้กฎหมายกำหนดพื้นที่สองส่วน ได้แก่ เขตพื้นที่คุ้มครองโบราณสถานจำเป็นต้องมีการคุ้มครองอย่างเข้มงวด ห้ามไม่ให้มีที่อยู่อาศัยของมนุษย์และควบคุมการก่อสร้างโดยห้ามมิให้มีการเปลี่ยนแปลงใดๆ นอกเหนือไปจากงานด้านการอนุรักษ์เท่านั้นและมีการจัดการการเข้าไปเยี่ยมชมอย่างเหมาะสม ส่วนพื้นที่โดยรอบสามารถบริหารจัดการได้ตามความเหมาะสมโดยเน้นที่การคงคุณค่าและความโดดเด่นของโบราณสถาน (กระทรวงวัฒนธรรม, 2553: ออนไลน์; unesscobkk, 2552: ออนไลน์)

ดังนั้น ในการศึกษาแนวทางการพัฒนาเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมรูปธรรม จึงแบ่งเขตพื้นที่ออกเป็น 2 เขต คือ เขตพื้นที่คุ้มครองกับเขตพื้นที่โดยรอบ โดยผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากภูฏานานาชาติ ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยโบราณสถาน พ.ศ. 2528 ของกระทรวงวัฒนธรรมและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาสังเคราะห์เพื่อให้ได้แนวทางการอนุรักษ์วัฒนธรรมรูปธรรมในเขตพื้นที่คุ้มครอง ดังตารางที่ 1 และแนวทางการพัฒนาวัฒนธรรมรูปธรรมในเขตพื้นที่โดยรอบ ดังตารางที่ 2

2.1.1 แนวทางการอนุรักษ์วัฒนธรรมรูปธรรมในเขตพื้นที่คุ้มครอง

เนื่องจากเขตพื้นที่คุ้มครองเป็นพื้นที่อ่อนไหวต่อการถูกทำลายง่าย จึงสามารถทำได้เฉพาะการอนุรักษ์ ซึ่งมีวิธีการอนุรักษ์และหลักการที่ต้องคำนึงถึงในการปฏิบัติกิจกรรมอนุรักษ์ รวมทั้งเงื่อนไขบางประการต่อการอนุรักษ์ด้วย ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แนวทางการอนุรักษ์วัฒนธรรมรูปธรรมในเขตพื้นที่คุ้มครอง จำแนกตามแนวทางของ
กฎบัตรนานาชาติ ระเบียบและยุทธศาสตร์ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (ต่อ)

แนวทาง การอนุรักษ์วัฒนธรรมรูปธรรม ในเขตพื้นที่คุ้มครอง	กฎบัตรนานาชาติ ระเบียบและยุทธศาสตร์ ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง						
	กฎบัตรเวียน	อนุสัญญามรดกโลก	กฎบัตรเมืองฟลอเรนซ์(อุทยานฯ)	กฎบัตรฯ การอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์	กฎบัตรแห่งเมืองกรังด์	กฎบัตรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม	ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ.2528 ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ฯ เมืองเก่า (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและฯ)
- ใช้วิธีผสมผสานและสหวิทยาการ ให้เหมาะสมกับคุณลักษณะ เช่น โบราณวัตถุ/จิตรกรรม/ประติมากรรม/ปูชนียสถาน/โบราณสถาน/ซากโบราณสถาน ฯลฯ							
- มีมาตรการด้านระเบียบ / กฎหมาย ที่สนับสนุนการอนุรักษ์							
เงื่อนไขบางประการต่อการอนุรักษ์							
- มีการขึ้นบัญชีและการดำเนินการอนุรักษ์ตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ							
- ประเมินสภาพของแหล่งสังคมากรรมการมรดกโลกทุก 6 ปี							
- ส่งขึ้นตอนการปฏิบัติที่ศึกษาและวางแผนไว้ให้กลุ่มผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบ พิจารณานุมัติ							

จากตารางที่ 1 การอนุรักษ์ในเขตพื้นที่คุ้มครอง หมายถึง การอนุรักษ์องค์ประกอบของแหล่งวัฒนธรรมบริเวณที่เป็น โบราณสถานและพื้นที่สงวนซึ่งเป็นบริเวณที่มีความสำคัญมากทางวิชาการ มีวิธีการอนุรักษ์ 4 วิธี ได้แก่ การสงวนรักษา การบูรณะ การปฏิสังขรณ์ การนำเสนอข้อมูลและคุณค่าของแหล่งวัฒนธรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) การสงวนรักษา คือ การดูแลรักษาไว้ตามสภาพเดิมที่เป็นอยู่และป้องกันความเสียหายที่จะเกิดขึ้น (ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. 2528) เช่น มีการเฝ้าระวังการขโมยหรือทำลายศิลปวัตถุและแหล่ง ถ้าพบการเสียหายให้ระบุนายการและดูแลการฟื้นฟูจนกว่าจะแก้ปัญหาต่างๆ ได้ ไม่เคลื่อนย้ายโบราณสถาน งานประติมากรรม จิตรกรรม สิ่งตกแต่ง ออกจากแหล่งที่ตั้ง ดูแลบริเวณแหล่งที่ตั้งโบราณสถานเป็นพิเศษเพื่อรักษาคุณค่าโดดเด่นระดับสากล แต่ต้องเคารพสิ่งก่อสร้างทุกยุคทุกสมัย แม้ว่าจะมีการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยหลังซ้อนทับอยู่ ก็ไม่ต้องรื้อส่วนที่ปิดทับออกเพื่อเปิดเผยส่วนล่าง ยกเว้นส่วนล่างมีความสำคัญอย่างยิ่งยวด

2) การบูรณะ คือ การซ่อมแซมปรับปรุงให้มีรูปทรงลักษณะกลมกลืนเหมือนเดิมมากที่สุด แต่ต้องแสดงความแตกต่างของสิ่งที่มีอยู่และสิ่งที่ทำขึ้นใหม่ การซ่อมแซมส่วนที่ขาดหายไปต้องมีความกลมกลืนกับสภาพโดยรวมมากที่สุดและต้องแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างของใหม่และของเก่าอย่างชัดเจน กรณีที่เทคนิคดั้งเดิมมีประสิทธิภาพไม่เพียงพอ

สามารถใช้เทคนิคสมัยใหม่ได้โดยมีข้อมูลทางวิชาการยืนยันและมีประสบการณ์จากที่เคยใช้เทคนิคดังกล่าวมายืนยัน หลักเกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์ให้มากที่สุด ควรใช้วิธีการประกอบคืนสภาพ หรือการนำชิ้นส่วนที่กระจัดกระจายอยู่มาประกอบใหม่โดยมุ่งเน้นความดั้งเดิม

3) การปฏิสังขรณ์ คือ การทำให้กลับคืนสู่สภาพอย่างที่เคยเป็นมา กรณีที่สิ่งก่อสร้างเสียหายและถูกทำลายส่งผลกระทบต่อไปยังส่วนที่สำคัญ สามารถสร้างทดแทนได้โดยดูจากร่องรอยที่หลงเหลืออยู่หรือจากหลักฐานอื่นที่อ้างอิงได้ ทั้งนี้ในการก่อสร้างหรือปรับปรุงอาคารต้องคำนึงถึงสัดส่วนของอาคารและพื้นที่ว่าง

4) การนำเสนอข้อมูลและคุณค่าของแหล่งวัฒนธรรม คือ การนำข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองโยชยาและประวัติศาสตร์ชุมชน สิ่งที่มีคุณค่าในแหล่ง ความสำคัญของแหล่งและความสำคัญของการอนุรักษ์แหล่งนำเสนอแก่คนในชุมชนและนอกชุมชน ได้รับรู้ ทั้งนี้สามารถกระทำได้หลายวิธี คือ การจัดนิทรรศการถาวรในศูนย์ข้อมูลชุมชน ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด ศูนย์กิจกรรมชุมชน สถานที่สำคัญสาธารณะในเมือง จัดโครงการรณรงค์เพื่อการอนุรักษ์เมืองเก่า จัดกิจกรรมสร้างความรู้ความเข้าใจถึงประโยชน์ของการอนุรักษ์เมืองต่อคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจชุมชน ในการนี้อาจรวมถึงการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองเพื่อสร้างความเข้าใจถึงคุณค่าอันควรอนุรักษ์ ผลักดันให้ประเด็นเรื่องแหล่งวัฒนธรรมเป็นประเด็นสำคัญในการวิจัยและการผลิตเอกสาร มีการบูรณาการข้อมูลของเมืองเข้าสู่หลักสูตรท้องถิ่น จัดอบรมหลักสูตรพื้นฐานเรื่องความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าความสำคัญของเมืองแก่เจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประชาชนทั่วไป อบรมหลักสูตรพิเศษเรื่องการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นแก่ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและผู้นำชุมชน

การปฏิบัติกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์ดังกล่าวข้างต้นต้องคำนึงถึงหลักการต่อไปนี้ ประกอบการตัดสินใจและการดำเนินงาน คือ ให้ความสำคัญกับมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุและไม่เป็นวัตถุไปพร้อมๆ กัน ก่อนทำการบูรณะต้องมีการศึกษาหลายแง่มุม ทั้งด้าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ โบราณสถาน สถาปัตยกรรม ด้านเทคนิควิทยาศาสตร์การอนุรักษ์ สังคม และเศรษฐกิจ มีการสำรวจสภาพเดิม/สภาพปัจจุบัน/ประวัติการก่อสร้างและการอนุรักษ์ ควรมีแผนปฏิบัติการที่คำนึงถึงวิธีการและการเผชิญกับปัญหาในสถานการณ์ต่างๆ จัดทำแผนอนุรักษ์รวมไว้ในแผนพัฒนาอื่นๆ เช่น แผนการใช้ที่ดิน แผนพัฒนาท้องถิ่น กำหนดให้การอนุรักษ์และการจัดการมรดกเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการเมืองและทรัพยากรธรรมชาติแบบผสมผสาน มีการจัดทำประวัติการอนุรักษ์โดยสิ่งที่ขุดค้นได้ทุกอย่างต้องรวบรวมไว้เป็นข้อมูลและนำเสนอตามความเป็นจริง โดยมีการบันทึกหลักฐาน/ภาพของสภาพปัจจุบันอย่างละเอียด ก่อนปฏิบัติการอนุรักษ์ ต้องมีการจัดทำบันทึกการขุดค้นและการอนุรักษ์ในรูปของการรายงาน วิเคราะห์และวิจัยที่มีรายละเอียด

ของการปฏิบัติทุกขั้นตอน โดยมีภาพประกอบ มีการจัดทำประวัติจากการสำรวจเป็นเอกสาร ภาพแผนผังรูปแบบโดยละเอียด วิธีการอนุรักษ์ควรใช้วิธีผสมผสานและสหวิทยาการให้เหมาะสมกับคุณลักษณะ เช่น โบราณวัตถุ จิตรกรรม ประติมากรรม ปูนูนีสถาน โบราณสถาน ซากโบราณสถาน ฯลฯ และใช้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านที่ถูกฝึกอบรมมาเพื่อการอนุรักษ์ มุ่งรักษาความเป็นของแท้ดั้งเดิมเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม คุณค่าแห่งสุนทรียภาพ และประวัติศาสตร์ของโบราณสถาน และคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมหรือภูมิทัศน์โดยรอบ ส่งเสริมการใช้วัสดุท้องถิ่นในการอนุรักษ์และสร้างขึ้นใหม่ มีมาตรการด้านการเงินเพื่อช่วยเหลือ อำนวยความสะดวกในการอนุรักษ์ เช่น งบประมาณหรือการนำส่วนสำคัญของรายได้จากการท่องเที่ยวกลับมาใช้ในการอนุรักษ์และเผยแพร่ข้อมูล รวมทั้งมีมาตรการด้านระเบียบ กฎหมาย ที่สนับสนุนการอนุรักษ์ นอกจากนี้อนุสัญญาและกฎบัตรบางฉบับได้ระบุเงื่อนไขบางประการต่อการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ได้แก่ อนุสัญญามรดกโลก และกฎบัตรเมืองฟลอเรนซ์ว่าด้วยอุทยานประวัติศาสตร์ ระบุว่า ต้องมีการขึ้นบัญชีและการดำเนินการอนุรักษ์ตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ ประเมินสภาพของแหล่งสังคณกรรมมรดกโลกทุก 6 ปี และมีการส่งขั้นตอนการปฏิบัติที่ศึกษาและวางแผนไว้ให้กลุ่มผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบ พิจารณาอนุมัติ

2.1.2 แนวทางการพัฒนาวัฒนธรรมรูปธรรมในเขตพื้นที่โดยรอบ

เขตพื้นที่โดยรอบของแหล่งวัฒนธรรมเป็นพื้นที่ที่ได้รับการยินยอมให้พัฒนาได้ แต่ต้องอยู่ในความควบคุมของกรมศิลปากรภายใต้เงื่อนไขกฎบัตรนานาชาติ เพื่อมิให้ส่งผลกระทบให้เกิดการทำลายคุณค่าของโบราณสถาน แนวทางการพัฒนาวัฒนธรรมรูปธรรมในเขตพื้นที่โดยรอบได้ศึกษาและสังเคราะห์จากกฎบัตรนานาชาติและยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังตารางที่ 2

จากตารางที่ 2 การพัฒนาวัฒนธรรมรูปธรรมในเขตพื้นที่โดยรอบ หมายถึง การพัฒนาองค์ประกอบของแหล่งวัฒนธรรมบริเวณพื้นที่นอกเหนือจากเขตพื้นที่คุ้มครอง มีวิธีการพัฒนา 2 วิธี คือ การปรับใช้แหล่งวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยร่วมสมัย และการรักษาภูมิทัศน์เมือง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) การปรับใช้แหล่งวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยร่วมสมัย คือการสนับสนุนการใช้พื้นที่รอบโบราณสถานและแหล่งที่ตั้งเพื่อประโยชน์ต่อสังคม ได้แก่

(1) การปรับใช้พื้นที่เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และพักผ่อนหย่อนใจ จากการศึกษาเอกสารพบว่า มีกิจกรรมต่างๆ ดังนี้ การจัดให้มีการศึกษา การทัศนศึกษา โดยไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงผัง บริเวณ การตกแต่งอาคาร ปรับใช้อาคารเก่าให้เป็นพิพิธภัณฑ์หรือห้องสมุดประชาชน หรือสถานที่จัดประชุมของชุมชน จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้หรือศูนย์ข้อมูลเรื่องเมืองเก่าในแหล่งวัฒนธรรม ปรับใช้ทรัพยากรองค์ประกอบของเมือง เช่น คูน้ำ เป็นแหล่งพักผ่อนของชุมชน ส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนที่สอดคล้องกับความเป็นเมืองเก่า และการค้าลักษณะดั้งเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่

(2) การพัฒนาพื้นที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว จากการศึกษาเอกสาร พบว่า สามารถปฏิบัติได้ดังนี้ มีการส่งเสริมและพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยการจัดการท่องเที่ยวต้องรักษาสมดุลระหว่างผลได้ทางเศรษฐกิจกับการรักษามาตรฐานทางวัฒนธรรม / การพัฒนากับการอนุรักษ์ ควรบริหารจัดการพื้นที่ไม่ให้มีการทำลายทรัพยากรจากการจัดกิจกรรม ต้องมีกฎเกณฑ์ที่แน่ใจได้ว่าจะสามารถรักษาคุณค่าของแหล่งวัฒนธรรมไว้ได้อย่างครบถ้วน บริหารจัดการความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว / หาวิธีควบคุมปริมาณนักท่องเที่ยวไม่ให้มีมากเกินไปจนเกิดผลทางลบกับแหล่ง เช่น กระจายนักท่องเที่ยวไปแหล่งใกล้เคียง จัดให้นักท่องเที่ยวเข้าถึงแหล่งได้สะดวก การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวต้องคำนึงถึงการรักษาสภาพสมบูรณ์ของแหล่ง และคงไว้ซึ่งความสวยงาม คุณค่าลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติของแหล่ง / สิ่งที่ดีือเป็นทรัพย์สินในการจัดการท่องเที่ยวของแหล่ง ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น ศิลปวัตถุ และวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น ศาสนพิธี ศิลปะ ประเพณี พัฒนาคุณภาพการผลิตผลิตภัณฑ์ บริการ และอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคในขณะที่รักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่นและประเทศไว้ กิจกรรมแสดงความโดดเด่นและความเข้าใจที่ลึกซึ้งต่อคุณค่าของวัฒนธรรมและแหล่งวัฒนธรรม การจัดกิจกรรมพิเศษ เช่น งานฉลองต่างๆ ต้องกำหนดแนวทางที่ชัดเจนในการสร้างความเข้าใจแก่ผู้เข้าชมเรื่องคุณค่าของแหล่ง / วิธีการป้องกันความเสียหายจากการเข้าชม ส่งเสริมการท่องเที่ยวควบคู่กับการอนุรักษ์ที่เน้นการมีส่วนร่วมทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการท่องเที่ยว เช่น มีมาตรการส่งเสริมความรับผิดชอบในการอนุรักษ์ร่วมกัน

ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้แก่ มาตรการจูงใจ/สนับสนุน/บังคับและยินยอม ได้แก่ การเก็บภาษีปกติ และภาษีพิเศษจากผู้ทำธุรกิจท่องเที่ยว แล้วนำรายได้จากภาษีกลับมาพัฒนาพื้นที่ ท้องถิ่น ทำให้เจ้าของทรัพย์สินในเขตอนุรักษ์และพัฒนาได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเช่น การสร้างอาชีพในพื้นที่ ให้เจ้าของทรัพย์สินในเขตอนุรักษ์และพัฒนาได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจทั้งทางตรง (อาชีพ / ค่าเช่าสิทธิในอากาศและใต้ดิน / ค่าเช่าอื่นๆ) และทางอ้อม (การบริการด้านสาธารณสุขไปรษณีย์ พื้นฐานและบริการสาธารณะ)

2) **การรักษาภูมิทัศน์เมือง** คือ การควบคุมกิจกรรมการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ไม่ให้ทำลายบรรยากาศของแหล่งวัฒนธรรม จากการศึกษาเอกสารพบว่า มีกิจกรรมต่างๆ ดังนี้ การจัดกิจกรรมพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม ควรมีการคุ้มครองพื้นที่/กิจกรรม/ลักษณะอาคารและอื่นๆ ที่จำเป็นต่อการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม มีการจัดทำและนำข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ คุณค่า ความสำคัญ ความอ่อนไหว และแนวทางการจัดการมาบูรณาการในการวางแผนระดับต่างๆ การอนุรักษ์ควรมีมาตรการครอบคลุมถึงเรื่องการปรับปรุงที่พักอาศัยของคนที่อยู่บริเวณแหล่งวัฒนธรรม มีการปรับปรุงสภาพธรรมชาติในท้องถิ่น เช่น ปรับปรุงพื้นที่กร้างให้เป็นพื้นที่สีเขียว ปลูกพันธุ์ไม้ท้องถิ่น ส่งเสริมความหลากหลายทางธรรมชาติ แต่การปลูกต้นไม้ทุกชนิดต้องใช้ความรู้ทางพฤกษศาสตร์และทฤษฎีการจัดสวนด้วย มีการจัดทำคู่มือแนวทางการปรับปรุงอาคาร สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของเมืองที่กลมกลืนกับบรรยากาศเมืองเก่า มีการจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองที่ได้มาตรฐาน เช่น การบำบัดน้ำเสีย การจัดการขยะมูลฝอย การควบคุมมลภาวะ (ทางเสียง ทางอากาศ) พร้อมกับการคำนึงถึงการประหยัดพลังงานและทรัพยากร มีมาตรการสร้างแรงจูงใจในการอนุรักษ์ ปรับปรุงอาคารส่งเสริมบรรยากาศของเมือง เช่น ให้เงินทุนสนับสนุนบางส่วน การลดภาษีแก่เจ้าของอาคารที่ควรอนุรักษ์ มีการจัดทำโครงการนำร่องในการปรับปรุงภูมิทัศน์เพื่อใช้เป็นต้นแบบ

2.2 การพัฒนาเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมนามธรรมในแหล่งวัฒนธรรม

จากการศึกษาภูมัตรรณานาชาติ ส่วนมากให้ความสำคัญกับการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ วัฒนธรรมรูปธรรมมากกว่าวัฒนธรรมนามธรรม ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ดังนั้น ในการศึกษาการพัฒนาวัฒนธรรมนามธรรมจึงศึกษาจากเอกสารของหน่วยงานในประเทศไทย คือ กระทรวงวัฒนธรรม ได้แก่ แผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2550-2559 และคู่มือการบริหารจัดการงานวัฒนธรรมของภาคีเครือข่ายวัฒนธรรม (กระทรวงวัฒนธรรม, 2553: ออนไลน์) รวมทั้งเอกสารของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ แนวทางการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม และยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า (วศิน อิงคพัฒนากุล, 2548; สำนักงานนโยบายและแผน

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ม.ป.ป.) ผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากเอกสารเหล่านี้มาสังเคราะห์เพื่อให้ได้แนวทางการพัฒนาเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมนามธรรม ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 แนวทางการพัฒนาเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมนามธรรม จำแนกตามเอกสารจากหน่วยงานในประเทศไทย

เอกสารจากหน่วยงานในประเทศไทย แนวทางการพัฒนา เชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมนามธรรม	แผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ (กระทรวงวัฒนธรรม)	สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (กระทรวงวัฒนธรรม)	การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม (กระทรวงวัฒนธรรมฯ)	ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ฯ เมืองเก่า (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม)
การวิจัยทางวัฒนธรรม				
- ศึกษาสำรวจ รวบรวมข้อมูล องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น เช่น ประวัติความเป็นมาของ บุคคลสำคัญ สถานที่สำคัญ วิถีชีวิต ความเชื่อ ภูมิปัญญา อาหาร สมุนไพร ประเพณี ฯลฯ				
การอนุรักษ์ สืบสานวัฒนธรรม				
- การพิทักษ์รักษาวัฒนธรรมให้คงอยู่				
- สนับสนุนการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมผ่านการใช้สอยอย่างต่อเนื่อง				
- การรณรงค์ให้เกิดความตื่นตัว ตระหนักในคุณค่า และให้ความร่วมมือในงานอนุรักษ์วัฒนธรรม				
- ยกย่องเชิดชูเกียรติบุคคล ที่มีความรู้ความสามารถทาง และอนุรักษ์วัฒนธรรม				
- นำวัฒนธรรมที่เลือกสรรถนอมไว้ว่าดี มีประโยชน์ ไปใช้ในกระบวนการจัดการศึกษาเรียนรู้ แก่เด็ก เยาวชน และคนในท้องถิ่น				
- สร้างความเข้าใจ/ตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรม ผ่านกระบวนการให้การศึกษา ทั้งในระบบและนอกระบบ เช่น ฝึกอบรมเพื่อการเรียนรู้ ฝึกอบรมเพื่อการอาชีพ				
- จัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ศาสนาพิธีสำหรับเด็กและเยาวชน				
- จัดให้มีกิจกรรมครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน การศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ มีการอบรมหลักศาสนาในวันหยุด / จัดค่ายเยาวชน				
- ส่งเสริมการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรด้านศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ในสถานศึกษา				
- ส่งเสริมบทบาทบ้าน และวัด ในการจัดกิจกรรม ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมในสถานศึกษา				
- ส่งเสริมการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมบนพื้นฐานความหลากหลายทางวัฒนธรรม				

ตารางที่ 3 แนวทางการพัฒนาเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมนามธรรม จำแนกตามเอกสารจากหน่วยงานในประเทศไทย (ต่อ)

เอกสารจากหน่วยงานในประเทศไทย แนวทางการพัฒนา เชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมนามธรรม	แผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ (กระทรวงวัฒนธรรม)	สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (กระทรวงวัฒนธรรม)	การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม)	ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม)
การอนุรักษ์ สืบสานวัฒนธรรม				
- สนับสนุนให้บุคคล หน่วยงาน จัดกิจกรรมวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล				
- จัดทำแผนแม่บท หรือแผนงานสนับสนุนการจัดกิจกรรมวัฒนธรรม				
- สนับสนุนงบประมาณ ในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม				
- พัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม มาใช้ในการจัดกิจกรรมวัฒนธรรม				
- ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม				
- สนับสนุนให้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถพิเศษทางวัฒนธรรม ได้มีโอกาสแสดงออกและ พัฒนาความรู้ความสามารถทางวัฒนธรรม				
- สนับสนุนให้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถพิเศษทางวัฒนธรรม ได้มีโอกาสถ่ายทอดความรู้				
การฟื้นฟูวัฒนธรรม				
- การนำวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหาย มาทำให้มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต				
- ฟื้นฟูการผลิตศิลปหัตถกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และจำหน่ายผลผลิตเพื่อสร้างรายได้				
- ฟื้นฟูสุขภาพองค์รวม เช่น ส่งเสริมการป้องกันปัญหาสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย การนวด แผนไทยเพื่อสุขภาพ กิจกรรมลานกีฬาที่ใช้กีฬาเชิงอนุรักษ์				
การพัฒนาวัฒนธรรม				
- การสร้างสรรค์ผลงานทางวัฒนธรรม ให้มีประโยชน์เหมาะกับยุคสมัย				
- ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมให้เหมาะสมกับยุคสมัย มีคุณประโยชน์แก่วิถีชีวิตของบุคคล และสังคมส่วนรวม โดยที่ยังคงรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์แห่งความเป็นท้องถิ่นและความเป็นไทย				
- จัดการแข่งขัน ประกวดผลงานทางวัฒนธรรม				
- จัดกิจกรรมพัฒนาวัฒนธรรมร่วมสมัย เช่น ลานวัฒนธรรมจัดแสดงดนตรีร่วมสมัย ค่ายศิลปะ				
- ปรับปรุง และการออกกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ เพื่อเอื้อต่อการพัฒนาวัฒนธรรม				

จากตารางที่ 3 จะเห็นได้ว่า แนวทางการพัฒนาเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรมนามธรรม มี 4 วิธี คือ 1) การวิจัยทางวัฒนธรรม 2) การอนุรักษ์ สืบสานวัฒนธรรม 3) การฟื้นฟูวัฒนธรรม 4) การพัฒนาวัฒนธรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.2.1 การวิจัยทางวัฒนธรรม คือ การศึกษา สืบค้น รวบรวมข้อมูล องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับบุคคลสำคัญทางวัฒนธรรม คือ ศิลปินผู้สร้างสรรคงานศิลปะทุกแขนง ปราชญ์ชาวบ้านที่คนในชุมชนยอมรับว่าเป็นผู้รู้ในศาสตร์สาขาต่างๆ บุคคลสำคัญทางศาสนา นักเขียน นักประพันธ์ ข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรม เช่น โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ทัศนศิลป์ เอกสาร หนังสือ สื่อ โสตทัศน์ เครื่องมือ เครื่องใช้ เครื่องแต่งกาย ข้อมูล

เกี่ยวกับวิถีชีวิต เช่น ชาติพันธุ์หรือกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น ศาสนาและความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ภาษาและวรรณกรรม (รวมตำนาน นิทาน เรื่องเล่า) ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศิลปะ การแสดงและดนตรี (กระทรวงวัฒนธรรม, 2553: 55-58)

2.2.2 การอนุรักษ์ สืบสานวัฒนธรรม คือ การปกป้องรักษาวัฒนธรรมให้คงอยู่ เช่น การสนับสนุนการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมผ่านการใช้สอยอย่างต่อเนื่อง การให้ความร่วมมือ ในงานอนุรักษ์วัฒนธรรม การนำวัฒนธรรมที่เลือกสรรกลั่นกรองว่าดี มีประโยชน์ ไปใช้ใน กระบวนการจัดการศึกษาเรียนรู้แก่เด็ก เยาวชนและคนในท้องถิ่น การสร้างความเข้าใจและความ ตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรมผ่านกระบวนการให้การศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ ส่งเสริม การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม การสนับสนุนให้บุคคลที่ มีความรู้ความสามารถพิเศษทางวัฒนธรรมได้มีโอกาสแสดงออกและพัฒนาความรู้ความสามารถทาง วัฒนธรรมได้มีโอกาสถ่ายทอดความรู้แก่ผู้อื่น จากการศึกษาเอกสารมีกิจกรรมต่างๆ ดังนี้ การ สนับสนุนการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมผ่านการใช้สอยอย่างต่อเนื่อง การรณรงค์ให้เกิดความตื่นตัว ความตระหนักในคุณค่าและให้ความร่วมมือในงานอนุรักษ์วัฒนธรรม และการยกย่องเชิดชูเกียรติ บุคคลที่มีความรู้ความสามารถทางวัฒนธรรมและการอนุรักษ์วัฒนธรรม การนำวัฒนธรรมที่ เลือกสรรกลั่นกรองว่าดี มีประโยชน์ ไปใช้ในกระบวนการจัดการศึกษาเรียนรู้แก่เด็ก เยาวชนและคน ในท้องถิ่น การสร้างความเข้าใจและความตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรม ผ่านกระบวนการให้ การศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ เช่น การฝึกอบรมเพื่อการเรียนรู้ การฝึกอบรมเพื่อการอาชีพ การส่งเสริมการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมบนพื้นฐานความหลากหลายทางวัฒนธรรม การสนับสนุน ให้บุคคล หน่วยงาน จัดกิจกรรมวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล การจัดทำแผน แม่บทหรือแผนงานสนับสนุนการจัดกิจกรรมวัฒนธรรม การสนับสนุนงบประมาณในการ ดำเนินงานด้าน วัฒนธรรม รวมทั้งส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและการ ดำเนินงานด้าน วัฒนธรรม การสนับสนุนให้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถพิเศษทางวัฒนธรรมได้มี โอกาสแสดงออกและพัฒนาความรู้ความสามารถทางวัฒนธรรม การสนับสนุนให้บุคคลที่มีความรู้ ความสามารถพิเศษทางวัฒนธรรมได้มีโอกาถ่ายทอดความรู้แก่ผู้อื่น

2.2.3 การฟื้นฟูวัฒนธรรม คือ การนำวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหายไปทำให้มี ความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต เช่น ฟื้นฟูการผลิตศิลปหัตถกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นแล้ว นำผลผลิตมาจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ ถือเป็น การบูรณาการ วัฒนธรรมกับเศรษฐกิจชุมชน การฟื้นฟู กิจกรรมด้านสุขภาพองค์กรรวม เช่น ส่งเสริมการป้องกันปัญหาสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย การ นวดแผนไทยเพื่อสุขภาพ กิจกรรมลานกีฬาที่ใช้กีฬาเชิงอนุรักษ์

2.2.4 การพัฒนาวัฒนธรรม คือ การสร้างสรรค์ผลงานทางวัฒนธรรมให้มีประโยชน์ เหมาะกับยุคสมัย การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมให้เหมาะสมกับยุคสมัย มีคุณประโยชน์แก่ วิถีชีวิตของบุคคลและสังคมส่วนรวม โดยที่ยังคงรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์แห่งความเป็นท้องถิ่นและ ความเป็นไทย การจัดการแข่งขัน ประกวดผลงานทางวัฒนธรรม การจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมการ แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างคนและหน่วยงานต่างๆ ในท้องถิ่น การจัดกิจกรรมพัฒนาวัฒนธรรม ร่วมสมัย เช่น ลานวัฒนธรรมจัดแสดงสัปดาห์สัญจร คนตรีร่วมสมัย การจัดค่ายศิลปะ รวมถึงการ ปรับปรุงและออกกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับที่เอื้อต่อการพัฒนาวัฒนธรรม

กล่าวโดยสรุป ความรู้เกี่ยวกับวิธีการพัฒนาเชิงอนุรักษ์แหล่งวัฒนธรรมประกอบด้วย ความรู้ด้านการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม 2 ด้าน คือ 1) วัฒนธรรมรูปธรรม ให้ความสำคัญกับการ พัฒนาที่จำแนกตามความอ่อนไหวของพื้นที่ คือ เขตพื้นที่คุ้มครอง ต้องมีความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ ได้แก่ การสงวนรักษา การบูรณะ การปฏิสังขรณ์ และการนำเสนอข้อมูลและคุณค่าของแหล่ง ส่วน เขตพื้นที่โดยรอบ ต้องมีความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาหรือการปรับใช้พื้นที่เพื่อประโยชน์ใช้สอยของ คนในชุมชน ในขณะที่ต้องมีการรักษาภูมิทัศน์ของแหล่งวัฒนธรรมไว้ให้ได้อย่างยั่งยืน 2) วัฒนธรรมนามธรรม ต้องมีความรู้เรื่องวิธีการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ คือ การวิจัยทางวัฒนธรรม การ อนุรักษ์ สืบสานวัฒนธรรม การฟื้นฟูวัฒนธรรม และการพัฒนาวัฒนธรรม ประการสำคัญคือการพัฒนา แหล่งวัฒนธรรมจะยั่งยืนได้ต้องเริ่มจากคนในชุมชนเห็นความสำคัญและร่วมมือกันพัฒนา อย่างจริงจังและต่อเนื่อง

2.3 ผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมตามแนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม

แม้ระบบการจัดการแหล่งมรดกโลกเป็นช่องทางที่จะก่อให้เกิดความสมดุลระหว่าง การอนุรักษ์กับความจำเป็นในการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งจะมีคุณประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นด้านการ อนุรักษ์และด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ก่อให้เกิดความสมดุลระหว่าง ความ ต้องการด้านต่างๆ ของหลายๆ ฝ่าย ทั้งจากภาครัฐบาลและภาคเอกชน ซึ่งจะทำให้เกิดความเป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน ในด้านจุดประสงค์และนโยบายการดำเนินงาน เป็นการปรับความสมดุล ระหว่างการอนุรักษ์ การท่องเที่ยวและการพัฒนาเศรษฐกิจของท้องถิ่น ช่วยให้เกิดการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมอย่างยั่งยืนในบริเวณนั้น (สำนักวิจัยเศรษฐกิจและประเมินผล, 2552: 50) แต่ สิ่งที่สำคัญคือการสร้างความรู้และความร่วมมือจากประชาชนเจ้าของพื้นที่ให้มีความเข้าใจถึงคุณค่า ความสำคัญและวิธีการอนุรักษ์หรือรักษาสิ่งที่ดีงามเหล่านั้น โดยมีหน่วยงานภาครัฐให้การ สนับสนุน (กระทรวงวัฒนธรรม, 2553: ออนไลน์) เนื่องจากการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่นยังเป็น ผู้ส่งผลกระทบต่อแหล่งวัฒนธรรมทั้งทางบวกและทางลบ โดยเฉพาะผลทางลบจะทำให้เกิดการ ทำลายแหล่งวัฒนธรรมโดยนำมีมนุษยได้ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น

2.3.1 แนวคิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา

แนวคิดการให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมนี้มีมานานแล้ว ดังปรากฏในรูปแบบของความร่วมมือในการสอดส่องดูแลป้องกันการลักลอบขุดทำลายโบราณวัตถุ โบราณสถาน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2397 มีหมายประกาศเขตรังวัดผู้ร้ายขุดวัด ทรงให้กรมพระนครบาลมีหมายประกาศทั่วไปว่า

...ตั้งแต่นี้สืบไปเมื่อน้ำถ้ำที่วัด อาราม เจดีย์ สถานใดๆ มีผู้ร้ายขุดผิดทำลายในพระอุโบสถ วิหาร พระเจดีย์ พระพุทธรูปให้ชำรุดหักพังลง ให้ชาวบ้านที่อยู่ในรังวัด 4 เส้น รอบที่นั้นเข้าชื้อกันมาทำคว่ำตราสิน ร้องเรียนแก่นายอำเภอรวิ้วแขวงกรมการเสียในเร็วๆ ภายในเดือนหนึ่ง ถ้าไม่ได้มาร้องเรียนตราสินเหตุที่เกิดในวัดใกล้บ้านของตัว ในกำหนดเดือนหนึ่งๆ จนมีผู้อื่นนอกจากที่รังวัดไปเห็นเข้ามาว่ากล่าวขึ้นก็ดี มีผู้ฟ้องร้องกล่าวโทษผู้ร้ายที่สุด ที่ทำลาย จึงให้ข้าหลวงและกรมการไปสืบได้ความว่ามีผู้ร้ายขุดจริงก็ดี ชาวบ้านในรังวัดถ้าเพิกเฉยเสียไม่เข้าชื้อกันมาตราสินร้องเรียนเสียในเดือนหนึ่งนั้น จะให้มีพินัยเสียค่าปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมสิ่งของในอารามที่ชำรุดลง เพราะเหตุนั้นกว่าจะสำเร็จดั่งเก่า ถ้าเป็นแขก ฝรั่งเศส คนนอกพระพุทธศาสนาไม่ยอมศรัทธาทำวัด ก็จะปรับให้เอาตัวมาทำการพระนครให้ถ้วนหนึ่งเดือนบ้าง 22 วันบ้าง ตามที่อยู่ห่างและชิดอารามนั้น ผู้ที่ได้มาบอกกล่าวนายอำเภอรวิ้วแขวงกรมการเมืองเสียแต่เดือนหนึ่งแต่วันที่สืบความ ได้ว่าเป็นวัดผู้ร้ายขุดทำลายนั้น จะไม่ให้พินัยรังวัดเลย...

(สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, 2550: 87)

...อนึ่ง การซึ่งเป็นมาแต่หลัง คือ วัดมีผู้ขุดทำลายชำรุดมานานก่อนพระราชบัญญัตินี้ นั้น ก็จะมีให้มีโทษแก่ผู้อยู่ในรังวัดดอก ซึ่งมีพระราชบัญญัติมาทั้งนี้เพื่อจะให้ชาวบ้านเอาใจใส่วัดวาอารามใกล้บ้านของตัว ไม่ปล่อยให้ผู้ร้ายขุดเสีย ทำลายเสีย เพราะของที่เป็นของท่านทำไว้ สร้างไว้แต่ก่อนด้วยอิฐปูน ศิลาใดๆ ใหญ่ก็ดี เล็กก็ดี ถึงจะคร่ำชำรุดโทรมไปแล้วก็ยังเป็นเครื่องประดับพระนครอยู่...

(สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, 2550: 89)

2.3.2 หลักการของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นหัวใจของการดำเนินงานวัฒนธรรม ตามแนวทางรัฐศาสตร์ในเรื่องของการปกครองตนเอง (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,

2550: ออนไลน์) กรอบคิดของการมีส่วนร่วมประกอบด้วยฐานคิด 2 ฐานหลัก คือ 1) ความเชื่อในศักยภาพของปัจเจกที่จะมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็นของตนในชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่และ 2) การให้ความสำคัญของชุมชนหรือมนุษย์ที่ร่วมกันในการร่วมกันกำหนดการกระทำต่างๆ เพื่อประโยชน์ร่วมกัน

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนถือเป็นแนวคิดการพัฒนาทางเลือก ซึ่ง Guy Gran (1983 อ้างถึงใน จามะรี เชียงทอง, 2549: 152) ได้เสนอในผลงานเรื่อง Development by People: Citizen Construction of a Just World เขาวิพากษ์วิจารณ์การพัฒนาของรัฐบาลในประเทศตะวันตกว่าเน้นการใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์มหภาคมากเกินไป จนก่อให้เกิดปัญหา การกระจุกตัวของอำนาจอยู่ที่ฝ่ายบริหารในภาครัฐและเอกชนขนาดใหญ่ เกิดกระบวนการกีดกันคนจำนวนมาก ออกจากการมีส่วนร่วมทางการคิดและการมีส่วนร่วมทางผลประโยชน์จากกระบวนการพัฒนา เขาเรียกร้องให้มีการจัดการการพัฒนาเสียใหม่ที่ต้องให้ความสำคัญกับประชาชน โดยการสร้างความตื่นตัวในหมู่ประชาชนเพื่อให้เกิด “ประชาชนที่มีความรู้และมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง” รวมทั้งต้องมีการจัดระบบชุมชนเสียใหม่ ให้ชุมชนสามารถมีโอกาสนในการจัดการกิจกรรมของชุมชนที่จะส่งผลในการดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชนเอง ความคิดเหล่านี้เมื่อได้รับการผลักดันในกระแสหลักในการพัฒนาได้มีผลต่อการผลักดันนโยบายของรัฐบาล และนำไปสู่การพูดถึงการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น เช่นกรอบคิดDecentralism หรือ การกระจายอำนาจจากส่วนกลางให้หน่วยงานรัฐในส่วนภูมิภาค และการ Devolution หรือ การกระจายอำนาจให้องค์กรท้องถิ่น (จามะรี เชียงทอง, 2549:152-155)

หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกระบวนการซึ่งประชาชน หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีโอกาสแสดง และแลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิดเห็น เพื่อแสวงหาทางเลือก และร่วมกันตัดสินใจเกี่ยวกับ โครงการ กิจกรรมที่เหมาะสม และเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่าย (อรทัย ก๊กผล, 2546: 2-2) หลักการดังกล่าวมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การระดมความคิด คือ การคิดค้นและวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน ในลักษณะของการร่วมกันคิด บนพื้นฐานความศรัทธาว่าทุกคนมีศักยภาพ (สุชาดา กรพิสุทธ์, 2551: ออนไลน์) โดยอาจเริ่มตั้งแต่การร่วมกันศึกษาสภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ปัญหา และสาเหตุของปัญหา (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546: 205) การกำหนดประเด็นหรือปัญหา การมีส่วนร่วมของประชาชนยังทำให้ประชาชนได้ขบคิดปัญหาในแง่ผลประโยชน์ตนและผลประโยชน์ของคนอื่น กระตุ้นให้ประชาชนเกิดสำนึกในชะตากรรมร่วม พร้อมแบกรับและแก้ไขปัญหา (บุญนาค ตีวุฒ, 2543: 67)

ขั้นตอนที่ 2 การวางแผน รวมถึงการสร้างทางเลือกโดยผ่านกระบวนการพินิจพิเคราะห์ ซึ่งทำได้ไม่่ง่ายนัก เพราะความขัดแย้งจากมุมมองที่แตกต่างกัน การสนทนาบางครั้งอาจไม่จบในครั้งเดียว แต่เป็นการสร้างแนวทางกว้างๆ ให้เห็นเป้าหมายร่วมกัน กิจกรรมที่เป็นไปได้ การปรับเปลี่ยนทัศนคติหรือท่าทีหลังจากได้รับข้อมูลเพิ่มเติมจากการสนทนา โดยจะมีการรวมกลุ่มแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน และทรัพยากรที่จะต้องใช้ (บุญนาค ตีวกุล, 2543: 67; ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546: 205) จากนั้นจึงระดมทรัพยากรจากทุกฝ่าย เช่น คน สิ่งของ งบประมาณ เวลา (สุชาดา กรพิสุทธ์, 2551: ออนไลน์)

ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินการพัฒนาหรือการปฏิบัติ คือ การนำแผนงานที่ได้ไปร่วมกันทำหรือแบ่งงานกันรับผิดชอบเพื่อให้เป็นไปตามแผนหรือเป้าหมายที่วางไว้ (สุชาดา กรพิสุทธ์, 2551: ออนไลน์) การดำเนินกิจกรรมสาธารณะไม่มีรูปแบบตายตัว เป็นกิจกรรมที่ระดมพลังประชาชนทำเพื่อประชาชนโดยส่วนรวม เช่น การฟื้นฟูสวนสาธารณะ ทำความสะอาดวัด ปลูกต้นไม้ เป็นต้น (บุญนาค ตีวกุล, 2543: 67) โดยประชาชนมีส่วนร่วมได้หลายรูปแบบ เช่น การร่วมปฏิบัติกิจกรรม การสนับสนุนงบประมาณ การสนับสนุนวัสดุ อุปกรณ์ อาหาร เครื่องดื่ม รวมทั้งการเปิดโอกาสให้คนในครอบครัวที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรม เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการประเมินด้วยความรู้สึกที่เป็นเจ้าของและรับผิดชอบร่วมกัน ว่ากิจกรรมนั้นมีคุณค่าต่อพวกเขาอย่างไร เขาจะปรับปรุงกิจกรรมต่อเนื่องอย่างไร มิใช่การประเมินที่ทำลายความสัมพันธ์เชิงสาธารณะที่มีอยู่ (บุญนาค ตีวกุล, 2543: 67) การประเมินผลมีประโยชน์คือ สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงานที่เกิดขึ้นได้ทันทีจากการร่วมกันคิดพัฒนาปรับปรุงให้งานดีขึ้น (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546: 205; สุชาดา กรพิสุทธ์, 2551: ออนไลน์)

ขั้นตอนที่ 5 การรับประโยชน์ร่วมกัน มีทั้งผลประโยชน์ทางรูปธรรมที่ต้องการให้เกิดตามกิจกรรมที่ทำนั้น และผลประโยชน์โดยอ้อม แต่มีความสำคัญมาก คือ การเรียนรู้จากการร่วมคิดร่วมทำ และความสัมพันธ์ระหว่างภาคีที่พัฒนาไปสู่การมีส่วนร่วมที่สมานฉันท์ เสมอภาค และเอื้ออาทรกันมากขึ้นเป็นลำดับ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546: 205; สุชาดา กรพิสุทธ์, 2551: ออนไลน์)

2.3.4 ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม

การมีส่วนร่วมมีเป้าหมาย คือ การเคารพในสิทธิและความสนใจของชุมชนท้องถิ่นสำหรับแหล่งที่มีคุณค่าในระดับภูมิภาคหรือท้องถิ่น โดยเจ้าของสถานที่และประชาชนใน

ท้องถิ่นที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ด้วยการเปิดโอกาสให้เข้าร่วมในการกำหนดเป้าหมาย วิธีการนโยบาย และขอบเขตของการดำเนินการ ร่วมวางแผนอนุรักษ์ การจัดการการนำเสนอ และการสื่อความหมายของมรดกทางวัฒนธรรมของตน ส่วนมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าความสำคัญในระดับสูงเกินกว่าท้องถิ่น ควรให้ความเคารพในความต้องการและความปรารถนาของชุมชนท้องถิ่น ในการจำกัดหรือจัดการการนำเข้าไปสู่กิจกรรมทางวัฒนธรรมต่างๆ ในอดีตที่ผ่านมาการอนุรักษ์ และบูรณะ/ปฏิสังขรณ์วัดและโบราณสถานส่วนใหญ่ อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของกรมศิลปากร และกรมการศาสนา (วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, 2552) ผู้เกี่ยวข้องมีดังนี้

ประชาชน

การพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม โดยการสร้างความร่วมมือกับประชาชน ถือเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง โดยเริ่มจากการประชาสัมพันธ์กับประชาชนให้เห็นความสำคัญของสิ่งที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชาติและเผ่าพันธุ์ ได้แก่ โบราณสถาน แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี แล้วจึงประชาสัมพันธ์ให้เข้าใจแผนการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ พร้อมทั้งอธิบายให้ประชาชนเข้าใจว่าหากพัฒนาด้วยหลักการดังกล่าวแล้ว ประชาชนจะได้รับประโยชน์อย่างไรทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม เช่นจะมีรายได้เพิ่มขึ้น และจะได้รับความภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ของชาติพร้อมกัน ไป เมื่อประชาชนเข้าใจแล้วจึงขอความร่วมมือและแนะนำวิธีการปฏิบัติเพื่อให้ความร่วมมือ (ประสงค์ เอี่ยมอนันต์, 2534: 107) การพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม ต้องคำนึงถึงองค์ประกอบด้านอาคารบ้านเรือน หน่วยราชการ และทรัพย์สินที่เป็นของเอกชน หรือนิติบุคคลด้วย ยุทธวิธีในการดำเนินงานในการอนุรักษ์และพัฒนา นิคม มูสิกะคามะ และคณะ(2538: 209) ได้เสนอวิธีการกระตุ้นการมีส่วนร่วมของภาพเอกชน และประชาชน 3 วิธี ได้แก่ 1) การให้กู้เงินปลอดดอกเบี้ยไปเพื่อทำการซ่อมแซมบ้านเรือน 2) การให้การสนับสนุนเชิงวิชาการแก่ข้าวจองทรัพย์สิน เพื่อเป็นแนวทางในการสงวนรักษา 3) ผลักดันให้เกิดการหมุนเวียนเงินตราในเขตเมืองที่ดำเนินงานพัฒนา เพราะจะช่วยให้เกิดการสร้างงานและแหล่งรายได้ซึ่งจะทำให้แหล่งวัฒนธรรมได้รับการปฏิสังขรณ์และฟื้นฟูสืบทอดชีวิตต่อไป

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย (2552: ออนไลน์) สรุปภารกิจด้านการดูแลโบราณสถาน ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้รับการถ่ายโอนจากกรมศิลปากร มี 3 ภารกิจ ได้แก่ 1) การบำรุงรักษาโบราณสถานขั้นพื้นฐานโดยรัฐเป็นผู้ให้การสนับสนุน กำกับดูแล และให้คำแนะนำ 2) การให้บริการในพื้นที่โบราณสถาน 3) การดูแลรักษาโบราณสถานในระดับท้องถิ่น ตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กรมศิลปากรกำหนด ทั้งนี้อาจรวมถึงการดูแล

รักษาโบราณวัตถุในท้องถิ่นและการจัดการพิพิธภัณฑสถานและจดหมายเหตุ เป็นภารกิจที่สามารถทำ ร่วมกับการดูแลโบราณสถานได้ ภารกิจต่างๆ มีรายละเอียดดังนี้

1) การบำรุงรักษาโบราณสถานขั้นพื้นฐานโดยรัฐเป็นผู้ให้การสนับสนุน กำกับดูแล และให้คำแนะนำ ได้แก่ การระวางรักษาโบราณสถานไม่ให้เสื่อมสภาพ หรือหยุดยั้งการเสื่อมสภาพ โดยไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะรูปร่างของโบราณสถาน กิจกรรมต่างๆ ได้แก่ (1) การรักษาความสะอาด เช่น การตากถางวัชพืช และการกำจัดสิ่งกีดขวาง (2) การปกป้อง คุ้มครอง/รักษาความปลอดภัย

2) การให้บริการในพื้นที่โบราณสถาน ด้านการให้บริการข้อมูลทางวิชาการ การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ การจัดสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ และการจัดกิจกรรมทางด้านการศึกษาอื่นๆ โดยกิจกรรมพื้นฐานสำหรับให้ความรู้ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรดำเนินการ ได้แก่ (1) การจัดบรรยาย อบรม สัมมนา ในหัวข้อต่อไปนี้ ประวัติความเป็นมาของท้องถิ่น ความรู้เรื่องโบราณสถานแห่งต่างๆ ของท้องถิ่น วิธีการดูแลรักษาโบราณวัตถุ-โบราณสถานของท้องถิ่น โดยผู้ทรงคุณวุฒิในท้องถิ่น หรือผู้เชี่ยวชาญภายนอก (2) การจัดทำแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น ศูนย์ข้อมูลโบราณสถาน โบราณวัตถุ, พิพิธภัณฑสถาน และจดหมายเหตุประจำท้องถิ่น และเอกสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และภูมิปัญญาท้องถิ่น (3) การจัดทำสื่อเพื่อการศึกษาและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับโบราณสถาน และประวัติความเป็นมาของท้องถิ่น เช่น หนังสือ วิทยุทัศน์ การเผยแพร่ทางวิทยุ (วิทยุชุมชน) หอกระจายข่าว โทรทัศน์ การจัดทำเว็บไซต์ เป็นต้น

3) การดูแลรักษาโบราณสถานในระดับท้องถิ่น ภารกิจนี้ต้องดำเนินการตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไข ที่กรมศิลปากรกำหนด หากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะดำเนินการเองหรือเป็นผู้จัดจ้างให้เอกชนดำเนินการ ต้องมีหรือกำหนดให้มีบุคลากรที่มีความรู้ในการซ่อมแซมดูแลรักษาโบราณสถาน เช่น นักโบราณคดี สถาปนิก นักวิทยาศาสตร์ ฯลฯ มาร่วมในการดำเนินการด้วย ทั้งนี้ ในกรณีที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่มีบุคลากรประจำที่มีคุณสมบัติดังกล่าวให้ขอรับการสนับสนุนจากกรมศิลปากรหรือสถาบันการศึกษา ส่วนวัสดุอุปกรณ์สามารถใช้ได้มีหลากหลายประเภทและลักษณะ โดยสามารถเลือกใช้ให้เหมาะสมกับกิจกรรมที่ดำเนินการ กิจกรรมต่างๆ ได้แก่ (1) การซ่อมแซมเบื้องต้นตามรูปแบบวัสดุและวิธีการดั้งเดิมรวมทั้งการตรวจสอบสภาพทั่วไป (2) การค้ำยันโบราณสถานไว้ชั่วคราวก่อนการอนุรักษ์ที่เหมาะสม (3) การสงวนรักษา (4) การเสริมความมั่นคงแข็งแรง (5) การบูรณะ (6) การปฏิสังขรณ์ หากจำเป็นต้องปฏิสังขรณ์ โบราณสถานจะต้องก่อสร้างขึ้นมาใหม่ให้ใกล้เคียงกับสภาพเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ (7) การประกอบคืนสภาพ หรืออนัสติโลซิส คือการสร้างหรือประกอบชิ้นส่วนของโบราณสถานขึ้นมาใหม่โดยใช้วัสดุดั้งเดิม (8) การประยุกต์การใช้สอย สำหรับการดูแลรักษาโบราณวัตถุระดับ

ท้องถิ่น มีกิจกรรมต่างๆ ได้แก่ การรวบรวมโบราณวัตถุจากโบราณสถาน-แหล่งโบราณคดี การจัดทำทะเบียนโบราณวัตถุ การดูแลรักษาโบราณวัตถุ และการศึกษาโบราณวัตถุและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับโบราณวัตถุ

นอกจากนี้ วุฒิสาร ตันชัย (2551: 29-30) เสนอนโยบายด้านวัฒนธรรม เพื่อเป็นแนวทางในการส่งเสริมและสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเสนอให้มีการสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องวัฒนธรรมให้ถูกต้องเป็นประการแรก เนื่องจากความเข้าใจและการรับรู้แต่เดิมส่วนใหญ่เข้าใจว่าวัฒนธรรมเป็นเรื่องล้าสมัย เป็นเรื่องยาก และเข้าถึงยาก ประการที่สองเปิดโอกาสให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม โดยเริ่มต้นจากการกำหนดให้มีแผนยุทธศาสตร์ในมิติทางวัฒนธรรมเพื่อเป็นกรอบแนวทางในการจัดกิจกรรมหรือส่งเสริมกิจกรรมด้านวัฒนธรรมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเด็นต่างๆ เช่น แผนยุทธศาสตร์ในการดำเนินการด้านชาติพันธุ์ แผนยุทธศาสตร์ในการดำเนินการด้านสถาปัตยกรรม แผนยุทธศาสตร์ในการดำเนินการด้านวรรณศิลป์ เป็นต้น การจัดทำแผนยุทธศาสตร์จะเป็นการป้องกันหรือลดข้อผิดพลาดในเรื่องความเสี่ยงที่จะทำให้วัฒนธรรมถูกทำลายจากการพัฒนาที่ผิดวิธี ซึ่งจะเป็นการยากที่จะฟื้นคืนในภายหลัง และได้เสนอแนวทางการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการด้านวัฒนธรรม 4 ระดับ ได้แก่

ระดับแรก การจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรม โดย (1) การศึกษาวิจัยทรัพยากร (Resource research) (2) การจัดหมวดหมู่หรือจัดแบ่งประเภทหรือมิติของทรัพยากรทางวัฒนธรรม ออกเป็นกลุ่มๆ เพื่อง่ายต่อการจัดการและเลือกใช้ประโยชน์

ระดับที่ 2 การใช้ประโยชน์จากแผนที่วัฒนธรรม หรือการจัดการทางวัฒนธรรม ได้แก่ การอนุรักษ์ การฟื้นฟู การพัฒนา การถ่ายทอดวัฒนธรรม และการส่งเสริมวัฒนธรรม โดยจะต้องมีการตกลงร่วมกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาชนในท้องถิ่น

ระดับที่ 3 การให้วัฒนธรรมเป็นสื่อในการพัฒนาสังคม เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ดังนั้นเมื่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดให้มีกิจกรรมหรือโครงการอันเป็นกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์ ชำรง และฟื้นฟูวัฒนธรรมแล้ว หากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความพร้อมทั้งด้านข้อมูล ความรู้ งบประมาณ และทรัพยากรทางด้านวัฒนธรรม ควรที่จะยกระดับคุณค่ากิจกรรมทางวัฒนธรรมเหล่านั้นให้เป็นที่สื่อสำหรับการพัฒนาสังคม เนื่องด้วยกิจกรรมและโครงการเหล่านั้นเป็นต้นทุนทางสังคม โดยให้กิจกรรมเหล่านั้นเป็นพื้นที่สำหรับสร้างความสัมพันธ์ร่วมกันและสร้างการพบปะสังสรรค์กันทางสังคมระหว่างคนในชุมชน หมู่บ้าน และสังคมต่อไป

ระดับที่ 4 การบูรณาการและการเชื่อมโยงวัฒนธรรมกับมิติอื่นๆ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรสร้างความเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรม กับมิติอื่นๆ เพื่อให้เกิดการสอดคล้อง ประสานสัมพันธ์กัน และก่อให้เกิดความยั่งยืนในกิจกรรมและโครงการ อาทิ การสร้างความเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรม และการพัฒนาเศรษฐกิจการท่องเที่ยว การสร้างความเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมกับการศึกษา การสร้างความเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมและการสาธารณสุข การสร้างความเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมและการจัดการสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

พระสงฆ์

นอกจากประชาชนในพื้นที่ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแล้ว พระสงฆ์ ก็เป็นผู้ที่มีความสำคัญในการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญต่อการอนุรักษ์โบราณสถานของชาติโดยเฉพาะโบราณสถานที่ตั้งอยู่ภายในวัดต่างๆ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร (2550: 65-74) ได้กำหนดขั้นตอนการอนุรักษ์โบราณสถานเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานของพระสงฆ์ไว้ 4 ขั้นตอน มีรายละเอียดในการปฏิบัติดังต่อไปนี้

1) การศึกษารวบรวมข้อมูลเบื้องต้น เป็นกระบวนการแรกของการอนุรักษ์ เพื่อศึกษาเรื่องราวของโบราณสถานและข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ได้แก่ การค้นคว้ารวบรวมข้อมูลด้าน ประวัติความเป็นมา หลักฐานทางโบราณคดี สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่บันทึกไว้ในรูปของรายงาน ทะเบียน หนังสือประวัติ บทความ พงศาวดาร วรรณกรรม คำจารึกหรือบันทึกในรูปแบบอื่นๆ ที่อ้างอิง หรือเกี่ยวข้องกับโบราณสถานและสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะข้อมูลพื้นฐานของตัวโบราณสถานเอง เช่น ประวัติการบูรณะ บันทึกการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับโบราณสถานในยุคสมัยต่างๆ หลักฐานที่เป็นภาพของโบราณสถาน เช่น ภาพวาด ภาพถ่ายเส้น แผนที่ แผนผัง ผังรูปแบบที่บันทึกสภาพโบราณสถานหรือรูปแบบการอนุรักษ์ในอดีต ภาพถ่ายเก่าของโบราณสถาน ภาพถ่ายทางอากาศ และภาพถ่ายดาวเทียมที่เคยมีการบันทึกเอาไว้ ข้อมูลเบื้องต้นนี้ส่วนหนึ่งรวมถึงความต้องการของประโยชน์ใช้สอย และความผูกพันทางจิตใจของท้องถิ่นหรือผู้ที่ครอบครองโบราณสถานอยู่ ที่อาจได้จากการสัมภาษณ์และสังเกต ซึ่งมีความสำคัญในการวางแผนดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน รวมทั้งเป็นข้อมูลพื้นฐานที่นำไปเรียบเรียงเพื่อเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ เช่น การจัดแสดง นิทรรศการ การจัดพิมพ์เอกสาร แผ่นพับ และหนังสือ เป็นต้น การศึกษารวบรวมข้อมูลเบื้องต้นนี้ พระสงฆ์สามารถดำเนินการได้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติความเป็นมาของวัด และชุมชน

2) การอนุรักษ์ขั้นพื้นฐาน เป็นขั้นตอนในการอนุรักษ์ที่ดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องเพื่อหยุดหรือบรรเทาเหตุแห่งการเสื่อมสภาพของโบราณสถาน หรือกระทำอย่างต่อเนื่อง

ภายหลังที่การบูรณะซ่อมแซมหรือปฏิสังขรณ์โบราณสถานได้เสร็จสิ้นลงไปแล้ว โดยการดำเนินการไม่มีผลให้ลักษณะทางกายภาพของโบราณสถานเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และต้องคำนึงถึงคุณค่าความเป็นของแท้ดั้งเดิมของโบราณสถานทั้งรูปแบบ วัสดุ ฝีมือช่างและสถานที่ การอนุรักษ์ขั้นพื้นฐานซึ่งพระสงฆ์สามารถดำเนินการได้นั้นประกอบด้วย (1) การดูแลรักษา (2) การปกป้องคุ้มครอง (3) การเสริมความมั่นคง (4) การใช้ประโยชน์โบราณสถาน

3) การอนุรักษ์ขั้นสูง เป็นงานที่มีความซับซ้อนด้วยเงื่อนไขทางวิชาการมาก เนื่องจากโบราณสถานเป็นเอกลักษณ์มีเพียงแห่งเดียวหากการอนุรักษ์ไม่เป็นไปตามหลักวิชาการแล้วจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อโบราณสถานซึ่งไม่สามารถแก้ไขหรือเรียกคืนได้ งานอนุรักษ์ขั้นสูงจึงเป็นงานในหน้าที่ของกรมศิลปากรที่จะต้องระดมองค์ความรู้สรรพกำลังที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน การอนุรักษ์โบราณสถานแต่ละแห่งจะมีวิธีการแตกต่างกันแล้วแต่สถานการณ์และปัจจัยอื่นๆ

4) การพัฒนาโบราณสถาน นอกจากการอนุรักษ์แล้วการพัฒนาโบราณสถานเพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบันอาจส่งผลกระทบต่อทั้งในแง่บวกและแง่ลบแก่โบราณสถาน เพื่อให้การพัฒนาโบราณสถานสอดคล้องกับหลักการอนุรักษ์การพัฒนาโบราณสถานสำหรับพระสงฆ์สามารถดำเนินการได้ดังนี้ (1) การให้บริการด้านข้อมูลข่าวสาร การนำเสนอข้อมูลทางวิชาการแก่สาธารณชนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความถูกต้อง (2) การจัดสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น อาคารศูนย์ข้อมูล ร้านจำหน่ายของที่ระลึก สุขา ระบบสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ (ต้องทำแบบเพื่อขออนุมัติกรมศิลปากรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องก่อน) โดยกิจกรรมต่างๆ ต้องคำนึงถึงบรรยากาศโดยรวมของโบราณสถาน ความมั่นคงแข็งแรงของโบราณสถาน และสอดคล้องกับประวัติศาสตร์ทางภูมิทัศน์ของโบราณสถานนั้นๆ สิ่งที่ต้องคำนึงถึงเป็นสิ่งสำคัญ คือ การขุดดิน หรือถมดินบริเวณพื้นที่โบราณสถาน ที่อาจทำลายลักษณะทางกายภาพของโบราณสถานได้ ควรแจ้งกรมศิลปากรก่อนดำเนินการทุกครั้ง

สถาบันการศึกษา

การพัฒนาทุกด้านในสังคมสถาบันที่มีบทบาทตลอดมาในการพัฒนาคนซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาด้านอื่นๆ คือ สถาบันการศึกษา พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2545) ให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่คำนึงถึงเอกลักษณ์ หรือรากเหง้าของความเป็นไทยมากขึ้น โดยกำหนดในหมวด 4 แนวทางการจัดการศึกษา มาตรา 23 การจัดการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษาในเรื่อง (1) ความรู้เกี่ยวกับตนเอง และความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคม...รวมถึงความรู้เกี่ยวกับ

ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมไทยและระบบการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (2) ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้ง ความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์เรื่องการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ซึ่งแหล่งวัฒนธรรมก็เป็นส่วนหนึ่ง) อย่างสมดุลและยั่งยืน (3) ความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา (สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา, ม.ป.ป.:12-13)

เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ข้างต้น หลักสูตรการศึกษาระดับพื้นฐาน ได้กำหนดให้กลุ่มสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม มีลักษณะสหวิทยาการ และมีจุดเน้นในการ สร้างคุณภาพของผู้เรียนให้มีคุณสมบัติที่พึงประสงค์สรุปได้ดังนี้ 1) ยึดมั่นในหลักธรรมของศาสนา ที่ตนนับถือ และนำคำสอนมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน 2) ยึดมั่น ศรัทธาและธำรงรักษาไว้ซึ่ง ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดี ปฏิบัติตาม กฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทย รวมทั้งถ่ายทอดสิ่งที่ได้งามไว้เป็นมรดกของชาติ 3) มีความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรให้มีประสิทธิภาพ เพื่อการดำรงชีวิตอย่างมี คุณภาพ 4) เข้าใจพัฒนาการของมนุษยชาติจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ภาควิชาใจในความเป็นไทย ทั้ง ในอดีตและปัจจุบัน สามารถใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์เหตุการณ์ต่างๆ อย่าง เป็นระบบ และนำไปสร้างองค์ความรู้ใหม่ได้ 5) มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีงามระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม เป็นผู้สร้างวัฒนธรรม มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (กรมวิชาการ, ม.ป.ป.:12-13)

ภาคีอื่นๆ

นอกจากชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พระสงฆ์ และสถาบันการศึกษา แล้ว ยังมีภาคส่วนอื่นที่สามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นภาคี ในการพัฒนาดังที่ วุฒิสภา ดันชัย (2551: 29) กล่าวถึงการสร้างภาคีในการจัดการวัฒนธรรมร่วมกัน โดยภาคีที่เกี่ยวข้องและกิจกรรมที่ทำร่วมกันได้แก่ สำนักงานท่องเที่ยวในจังหวัด หอการค้าจังหวัด หรือ ภาคธุรกิจเอกชน เพื่อร่วมมือกันส่งเสริมการท่องเที่ยว หรือสร้างจุดขายทางด้านเศรษฐกิจบน ฐานงานวัฒนธรรม สถาบันการศึกษา หน่วยงานทางวิชาการ เพื่อให้เป็นที่เล็งทางด้านวิชาการใน การพัฒนา และ หน่วยงานส่วนที่รับผิดชอบโดยตรงด้านการวัฒนธรรม ได้แก่ กระทรวงวัฒนธรรม ที่มีหน้าที่ในการให้ความรู้ทางด้านเทคนิคเกี่ยวกับการจัดการวัฒนธรรมที่ถูกต้อง และทำหน้าที่ใน การอำนวยความสะดวกให้องค์กรปกครองท้องถิ่นสามารถจัดการวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็น ผู้ที่มีผลกระทบจากการพัฒนาน้อยกว่าคนในท้องถิ่น การมีส่วนร่วมก็อาจเข้าไปในบางกรณี หรือ เข้าไปเพื่อส่งเสริมให้คนในท้องถิ่นมีความรู้ในการมีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น

จากการศึกษาแนวคิดของนักวิชาการ และหน่วยงานต่างๆ สอดคล้องกับผลการประชุมและสัมมนาวิชาการอโคโมสไทย ครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นการประชุมเชิงปฏิบัติการของคณะทำงานเสนอประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาว่า การอนุรักษ์เชิงบูรณาการ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ประชุมเห็นว่าความยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ต้องเกิดจากความร่วมมือ ระหว่างหลายฝ่าย ไม่ว่าจะ ชุมชน นักวิชาการ ภาครัฐ องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน เห็นคุณค่าร่วมกัน การสร้างและรวบรวมองค์ความรู้ นำมาเผยแพร่ จัดตั้งเป็นศูนย์ข้อมูล ดำเนินการจัดการความรู้/จัดการเครือข่ายความรู้ด้านการอนุรักษ์และกระตุ้นให้เห็นความสำคัญ เป็นต้น (เขมชาติ เทพไชย, 2553: ออนไลน์) และวิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง (2552) กล่าวว่า ปัจจุบันสังคมให้ความสำคัญกับการเคารพในสิทธิและความสนใจของชุมชนท้องถิ่น การอนุรักษ์ โดยให้คุณค่าทางวิชาการและรักษามรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่น การอนุรักษ์และบูรณะ/ปฏิสังขรณ์ ที่มีแนวทางที่หลากหลายมากขึ้น และผู้ที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์มีหลายฝ่ายมากขึ้น คือ หน่วยงานราชการ เอกชน ผู้รับเหมา ชาวบ้าน พระสงฆ์ นักวิชาการ และกลุ่มอนุรักษ์ท้องถิ่น

ตัวอย่างของการจัดกลุ่มของผู้มีส่วนร่วม และจัดระดับการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การวิจัยของชูวิทย์ สุจฉายา (2552: 21-26) โครงการอนุรักษ์เมือง ภูมิศึกษา โครงการปรับปรุงพื้นที่เฉพาะความสำคัญทางประวัติศาสตร์บริเวณท่าช้าง ท่าพระจันทร์ ซึ่งกรุงเทพมหานครมอบหมายให้คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ดำเนินการในช่วงปี พ.ศ. 2542-2543 โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกรณีศึกษาหนึ่งของการปรับปรุงฟื้นฟูเมืองในพื้นที่อนุรักษ์ของกรุงรัตนโกสินทร์ พื้นที่ทางประวัติศาสตร์บริเวณดังกล่าวมีข้อถกเถียงถึงแนวทางการปรับปรุงที่ผู้คนมีความหวงแหนและความเป็นไปได้ต่อการถูกย้ายที่อยู่ที่ทำมาหากินยิ่งขึ้น บริเวณท่าช้าง-ท่าพระจันทร์ เป็นพื้นที่ขนาดเล็กแต่ก็มีผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมากกลุ่มและมีความสลับซับซ้อนทางสังคมเศรษฐกิจ การจัดกลุ่มของผู้มีส่วนร่วม มีแนวทางดังนี้ **กลุ่มแรก** คือ ผู้คนในพื้นที่โครงการซึ่งจัดเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงและได้รับผลกระทบมากที่สุด การดำเนินการตั้งต้นด้วยการจัดกลุ่มของผู้คนในพื้นที่โครงการตามลักษณะสังคมเศรษฐกิจ อาณาบริเวณ ความสนใจ และผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้อง แบ่งออกเป็น 7 กลุ่ม คือ กลุ่มท่าช้าง กลุ่มชุมชนท่าวัง กลุ่มบริษัทสุภัทรา กลุ่มผู้ถือครองที่ดินรายย่อย กลุ่มตลาดพระ กลุ่มร้านและกิจกรรมต่างๆ ริมน้ำ กับกลุ่มร้านอาหารและบริการท่าพระจันทร์ โดยแต่ละกลุ่มพื้นที่เปิดโอกาสให้เลือกสรรตัวแทนกันเอง **กลุ่มที่สอง** คือ กลุ่มราชการที่รับผิดชอบดูแลประโยชน์สาธารณะและพื้นที่ เช่น กรุงเทพมหานคร กรมขนส่งทางน้ำ กรมศิลปากรฯ **กลุ่มที่สาม** คือ กลุ่มผู้ใช้สอยพื้นที่ซึ่งมีลักษณะกระจัดกระจายหลากหลาย การมีส่วนร่วมได้ใช้ตัวแทนจากคณาจารย์ นักศึกษา ข้าราชการ ซึ่งอาศัยประโยชน์

ประจำจากพื้นที่ และ **กลุ่มที่สี่** คือ คนทั่วไปที่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของย่านประวัติศาสตร์สำคัญของชาติ ได้ใช้ตัวแทนจากกลุ่มนักวิชาการ กลุ่มนักอนุรักษ์ กลุ่มผู้สนใจมีส่วนร่วม

สรุปได้ว่าผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมประกอบด้วยบุคคลหลายกลุ่ม ระดับของการมีบทบาทหรือการมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับระดับการมีส่วนได้ส่วนเสียหรือกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมมากที่สุดไปจนถึงน้อยที่สุด ส่วนใหญ่นักวิชาการเห็นตรงกันว่ากลุ่มที่ควรมีบทบาทมากที่สุด คือ คนในชุมชนพื้นที่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถานศึกษา นักวิชาการในพื้นที่ กรณีที่พื้นที่นั้นมีวัดพระสงฆ์ควรมีบทบาทร่วมในการพัฒนาด้วย ต่อมาจึงเป็นภาคีอื่นๆ เช่น กลุ่ม องค์กรในพื้นที่ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์หรือพัฒนาหน่วยงานราชการที่ทำหน้าที่โดยตรงในการอนุรักษ์ เช่น กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และหน่วยงานส่งเสริมการพัฒนาอื่นๆ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย รวมทั้งนักวิชาการภายนอกที่มีความสนใจ

2.4 กรณีศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม

2.4.1 กรณีศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม

กรมศิลปากร (2550: 118-121) ได้รวบรวมกรณีศึกษาเกี่ยวกับการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานของพระสงฆ์ในวัดต่างๆ พบกรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนา ดังนี้

กรณีศึกษาที่ 1 การรวบรวมและศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัดร่วมกับชุมชน โดยวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์

วัดโพธิ์ เป็นวัดที่มีความเก่าแก่ มีโบราณวัตถุ โบราณสถานอยู่มากมาย เดิมมิได้มีการดูแลรักษารวบรวม จึงชำรุดสูญหายไปเป็นจำนวนมาก ทำให้วัดมีความคิดที่จะรวบรวมและศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัด และองค์ความรู้ที่วัดถือครองอยู่ โดยความคิดริเริ่มในการดำเนินการนี้มาจากทางวัดเอง และขอความร่วมมือจากกรมศิลปากรในการจัดส่งเจ้าหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญเข้ามาให้คำแนะนำในการดำเนินการจนกระทั่งแล้วเสร็จ การดำเนินการเริ่มตั้งแต่การบูรณะซ่อมแซมโบราณสถาน และทำการเก็บรวบรวมโบราณวัตถุที่มีคุณค่าซึ่งกระจัดกระจายอยู่ภายในวัดมาไว้รวมกัน พร้อมทั้งถ่ายภาพจัดทำทะเบียนจัดแบ่งหมวดหมู่โบราณวัตถุ โบราณสถานอย่างเป็นระบบผลที่ได้รับจากการดำเนินการดูแลรักษา และค้นคว้าศึกษาข้อมูลดังกล่าว ทำให้ได้รับความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวัดในด้านต่างๆ ก่อให้เกิดความรู้เกี่ยวกับวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และองค์ความรู้

ต่างๆ ที่มีและจัดแสดงอยู่ภายในวัด นอกจากนี้วัดยังได้นำเอาองค์ความรู้มาบริหารจัดการเผยแพร่ให้แก่ประชาชนในรูปแบบต่างๆ เช่น การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์วัดโพธิ์ เป็นที่รวบรวม โบราณวัตถุมีค่าของวัดมาจัดแสดงให้ประชาชน และนักท่องเที่ยวได้เยี่ยมชม ตลอดจนการจัดพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับ โบราณวัตถุ โบราณสถานของวัด เผยแพร่ให้ความรู้ เช่น สมบัติวัดโพธิ์ ตึกต่าจีนวัดโพธิ์ เครื่องถ้วยวัดโพธิ์ ประชุมจารึกวัดโพธิ์ คู่มือนำเที่ยววัดโพธิ์ ฉบับเต็มและฉบับย่อ เป็นต้น

การดำเนินการทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าการรวบรวมและศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัดและชุมชนเป็นสิ่งที่วัดสามารถดำเนินการได้ด้วยการดูแลรักษาที่ดีและการพัฒนาโดยอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานราชการที่มีหน้าที่สนับสนุนในด้านนี้ ทำให้สามารถเสริมสร้างคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในวัดจนเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญของไทยและในระดับโลก

กรณีศึกษาที่ 2 การอนุรักษ์โบราณสถานชั้นพื้นฐานที่วัดดำเนินการเอง โดย วัดรัชฎาธิษฐานหรือวัดเงิน ตั้งอยู่ที่แขวงบางพรหม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

สาเหตุของการดำเนินการ เริ่มจากวิหารของวัดซึ่งสร้างมาตั้งแต่ครั้งรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกิดการชำรุด ปูนฉาบผิวผนังวัดหลุดร่วง ซึ่งทางวัดเคยซ่อมแซมมาแล้วเมื่อหลายปีก่อน แต่ปัญหาดังกล่าวยังไม่หมดไป ต่อมาในปี พ.ศ. 2547 เจ้าอาวาสจึงได้ทำหนังสือแจ้งยังกรมศิลปากรเพื่อขอให้เข้าไปตรวจสอบสภาพโบราณสถานและถวายเป็นปริกษาเพื่อแก้ปัญหาให้ถูกต้องตามวิธีการอนุรักษ์ ผลจากการตรวจสอบพบว่าปัญหาการชำรุดมีสาเหตุสองประการ คือ ประการแรก การซ่อมในอดีตมีการฉาบปูนซีเมนต์แล้วทาสีน้ำพลาสติกทับ ทำให้ความชื้นที่สะสมอยู่ในอิฐก่อความชื้นไม่สามารถระบายผ่านผนังปูนซีเมนต์ออกมาได้ จึงทำให้ความชื้นไประบายออกที่ปูนฉาบโบราณที่มีความโปร่งกว่า ซึ่งอยู่เหนือปูนซีเมนต์ที่ฉาบซ่อมไว้ เนื่องจากภายใต้ผิวดินมีเกลืออยู่เป็นจำนวนมาก ความชื้นจึงนำสารละลายเกลือคลอไรด์ขึ้นมาด้วย ทำให้เกิดการผุกร่อนของปูนฉาบโบราณในตอนล่าง และยิ่งสูงขึ้นเรื่อยๆ ในส่วนปูนซีเมนต์ที่ฉาบซ่อมไว้ จึงปรากฏคราบเกลือและความชื้นบนผนัง ชั้นสีน้ำพลาสติกที่ทาไว้ก็พองและลอกหล่อน ประการที่สอง การซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงพื้นลาน พื้นกระเบื้องพาไล และพื้นภายในวิหาร เป็นพื้นปูนซีเมนต์และหินขัด ทำให้น้ำและความชื้นจากใต้ดินไม่สามารถระบายออกได้ จึงไประบายออกที่ผนังวิหาร เนื่องจากเป็นส่วนที่พรุนและโปร่งที่สุด ทำให้การชำรุดของผนังวิหารลุกลามมากยิ่งขึ้น

กรมศิลปากรได้เสนอแนวทางแก้ปัญหาแก่ทางวัด โดยมีแนวทางหลักคือการเปลี่ยนวัสดุฉาบใหม่ทั้งหมด พร้อมเปลี่ยนวัสดุปูพื้นลาน พื้นกระเบื้องพาไล และพื้นภายในวิหารเสีย

ใหม่ ให้เป็นวัสดุที่ยอมให้ความชื้นผ่านออกมาได้ตามเทคนิคแบบโบราณเพื่อช่วยลดปริมาณความชื้นที่ผนังวิหาร แต่เนื่องจากทางวัดมีงบประมาณจำกัด กรมศิลปากรและวัดจึงได้ร่วมกันหาแนวทางการอนุรักษ์ที่เหมาะสม โดยดำเนินการดังนี้ 1) ดำเนินการสำรวจ จัดทำรูปแบบวิหารรายการบูรณะ และประมาณการการบูรณะให้เป็นไปตามงบประมาณที่วัดมีอยู่ โดยมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหาและชะลอการชำรุดของปูนฉาบ โดยเปลี่ยนปูนฉาบเฉพาะส่วนที่ชำรุดและที่เป็นปูนซีเมนต์มาเป็นปูนหมักแบบโบราณ แล้วทาสีด้วยสีประเภทที่ระบายความชื้นได้ ในส่วนพื้นลาน พื้นระเบียงพาไล และพื้นภายในวิหารให้คงสภาพเดิมไว้ก่อน 2) วัดเป็นผู้จัดหาช่างแรงงาน และวัสดุอุปกรณ์ทั้งหมด สำหรับการดำเนินการ โดยใช้รูปแบบและรายการของกรมศิลปากรเป็นหลัก 3) กรมศิลปากรจัดส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปแนะนำให้ความรู้ และควบคุมดูแลช่างที่ปฏิบัติงาน โดยเริ่มต้นตั้งแต่การให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวัสดุแบบโบราณ การจัดหาวัสดุดิบ เช่น หินปูนดิบ ขบวนการขั้นตอนแปรรูปวัสดุดิบจนกลายเป็นปูนหมักที่ใช้ฉาบซ่อมได้ การสกัดฉาบที่เหมาะสม จนถึงขั้นการฉาบปูนหมักซ่อม การทิ้งให้ปูนหมักที่ฉาบซ่อมแห้งสนิท และการทาสีน้ำปูนตกแต่งผิว

ผลที่ได้รับจากการดำเนินการซ่อมแซมวิหารของวัดรัชฎาธิษฐานเป็นการอนุรักษ์โบราณสถานขั้นพื้นฐาน ในเรื่องการเสริมความมั่นคงเพื่อรักษาสภาพและชะลอการเสื่อมของโบราณสถาน ที่สามารถรักษาโบราณสถานไว้ด้วยงบประมาณอันจำกัด โดยใช้วัสดุและเทคนิคช่างที่ถูกต้อง และที่สำคัญคือวัดได้เปิดโอกาสให้ความรู้พื้นฐานในการอนุรักษ์โบราณสถานเผยแพร่กระจายไปสู่ช่างชาวบ้านที่ร่วมปฏิบัติงานให้ได้รับการถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจ อันเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการร่วมกันดูแลรักษาโบราณสถานในชุมชนที่ถูกต้องเหมาะสมต่อไป

2.4.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรม

Mabula (2000: 211-225) ศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์เพื่อการบริหารจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในทวีปแอฟริกา กรณีศึกษา ประเทศแทนซาเนีย วัตถุประสงค์เพื่อหาแนวทางการสร้างรายได้ของทวีปแอฟริกาและส่งเสริมชุมชนให้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการมรดกทางวัฒนธรรม อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (cultural tourism) จะส่งผลดีทั้งสองฝ่าย คือ นักท่องเที่ยวจะได้เข้าไปศึกษาเรียนรู้ ชื่นชมในคุณค่า และได้รับความเพลิดเพลินจากทรัพยากรมรดกทางวัฒนธรรม ในขณะที่รายได้เหล่านั้นจะย้อนกลับมาลงทุนในแผนบริหารจัดการมรดกทางวัฒนธรรม เช่น การปกป้อง รักษา อนุรักษ์ การจัดพิมพ์เอกสารให้ความรู้ และส่งผลถึงการกู้คืนของมรดกทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามแหล่งมรดกเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับชุมชน และต้องการการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ก่อให้เกิดประโยชน์และการคงอยู่ของแหล่งวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

ผลการศึกษาพบว่า ยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในประเทศแทนซาเนีย ได้แก่ 1) การวางแผน และการจัดการที่พิจารณาอย่างรอบคอบเกี่ยวกับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว ความยั่งยืนของแหล่งมรดกและชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ 2) การสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกและการบริการโดยตรงแก่นักท่องเที่ยวที่เข้ามาในแหล่งมรดก เช่น ที่พักอาศัย พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น โดยการสร้างสิ่งเหล่านี้ต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับพื้นที่เป็นหลักและไม่สร้างสิ่งแปลกใหม่ที่ไม่เคยปรากฏตามประวัติศาสตร์ในพื้นที่ 3) การจัดสถานที่หรือกิจกรรมเพื่อส่งเสริมความงามทางวัฒนธรรมของแหล่งมรดก เช่น การท่องเที่ยวชมบริเวณแหล่งวัฒนธรรม การส่งเสริมการพักค้างคืนเพื่อดูกิจกรรมประเพณีต่างๆ โดยกิจกรรมที่จัดควรทำให้นักท่องเที่ยวได้รับประโยชน์ในการได้รับความรู้อย่างกว้างขวางและสนุกสนาน ในเรื่อง โบราณคดี นิเวศวิทยา และวัฒนธรรมร่วมสมัยหรือเข้าใจในวิถีชีวิตของชุมชนในปัจจุบัน 4) การประสานความร่วมมือกันในลักษณะหุ้นส่วนระหว่างชุมชนกับผู้จัดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เมื่อประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และรับผลประโยชน์ พวกเขาจะมีความผูกพันในการอนุรักษ์และจัดการแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ในขณะที่เดียวกันคนในท้องถิ่นต้องได้รับผลประโยชน์จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วย เช่น การได้รับการจ้างให้เป็นพนักงานรักษาความปลอดภัยของแหล่ง การได้รับการจ้างให้เป็นมัคคุเทศก์ประจำแหล่ง การมีส่วนในการขายอาหาร ของที่ระลึกของท้องถิ่นแก่นักท่องเที่ยว และควรมีการแบ่งเปอร์เซ็นต์จากรายได้เพื่อนำมาใช้ในแผนงานพัฒนาชุมชนท้องถิ่นซึ่งอาศัยอยู่บริเวณแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม 5) การตลาด และการประชาสัมพันธ์ การรณรงค์โฆษณาประชาสัมพันธ์ ควรส่งเสริมความรู้เกี่ยวกับแหล่งมรดกวัฒนธรรม เช่น ลักษณะโดดเด่น คุณค่า รากเหง้าของชุมชน ผลิตภัณฑ์จากท้องถิ่น ความพอเพียง การให้การศึกษา การกระตุ้นให้เห็นคุณค่าของแหล่ง นอกจากนี้การประชาสัมพันธ์ให้รู้จักแหล่งยังสามารถบรรจุรวมกับโปรแกรมการท่องเที่ยวกลุ่มอื่นได้ด้วย (ในประเทศไทย เช่น การจัดโปรแกรมของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) สำหรับด้านการตลาดควรคำนึงถึงนักท่องเที่ยวทั้งตลาดนอกประเทศและในประเทศ โดยเฉพาะในประเทศนั้นกลุ่มลูกค้ามีทั้งเด็กและผู้ใหญ่ โดยผู้รับผิดชอบในการบริหารจัดการและนักโบราณคดีจำเป็นต้องร่วมมือกันเผยแพร่และให้การศึกษา ผ่านการสัมมนาและฝึกปฏิบัติการแก่ผู้ดูแลการท่องเที่ยว นักพัฒนา นักลงทุน ชุมชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว เพื่อการปฏิบัติอย่างเหมาะสมต่อแหล่งมรดกวัฒนธรรม

Fatimah, Kiyoko, and Adishakti (2006) ศึกษาเรื่อง Borobudur-Recent History of Its Cultural Landscape: Toward the Sustainable Rural Development as the Landscape Rehabilitation โดยการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนตามช่วงเวลาของการปฏิสังขรณ์แหล่งวัฒนธรรมบริเวณบوروبูโรพุทโธ ซึ่งการศึกษาแบ่งเป็น 4 ช่วง คือ ก่อนการ

ปฏิสังขรณ์ ระหว่างการปฏิสังขรณ์ หลังการปฏิสังขรณ์ และสภาพการณ์ในปัจจุบัน แหล่งข้อมูลในส่วนนี้ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า ในอดีตก่อนการปฏิสังขรณ์สถานที่แห่งนี้มีสภาพเป็นป่าดิบ ต่อมาในปี ค.ศ. 1970 บริเวณรอบๆ ได้มีการเปลี่ยนแปลงเมือง Ngaran and Kenayan กลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านที่บุโรพุทโธ มีอาชีพเกษตรกรรม พวกเขาปลูกข้าวปีละครั้ง ในช่วงฤดูฝน และปลูกอย่างอื่นในหน้าแล้ง บางบ้านก็มีอาชีพเสริมด้านการท่องเที่ยว ส่วนช่วงเวลาระหว่างปฏิสังขรณ์นั้น การฟื้นฟูเริ่มขึ้นในปี ค.ศ. 1973 ชีวิตของผู้คนก็เริ่มเปลี่ยนแปลงตั้งแต่การปฏิสังขรณ์เริ่มขึ้น ผู้คนในหมู่บ้านหันมาเป็นคนงาน รวมทั้งคนที่อื่นด้วย เศรษฐกิจดีขึ้น การตลาดก็คึกคัก หลังจากที่บุโรพุทโธปฏิสังขรณ์เสร็จแล้ว สถานที่ท่องเที่ยวแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นส่วนที่มีความสำคัญโดดเด่น ส่วนที่สองเป็นบริเวณโดยรอบ รัฐบาลอินโดนีเซียให้บริษัทเอกชนแห่งหนึ่ง (Taman Wisata Company Limited) บริหารจัดการแหล่งวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามการศึกษาในครั้งนี้ยังพบว่าการปฏิสังขรณ์แหล่งวัฒนธรรมดังกล่าวส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คน โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ผู้คนได้สูญเสียภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อมทางสังคมแบบเดิมไปแล้ว บุโรพุทโธในทุกวันนี้ เต็มไปด้วยคนมุ่งหวังผลประโยชน์ โดยเฉพาะผู้มีอำนาจ และร้านค้าที่เข้าไปขายของจากคนทั้งในพื้นที่ และนอกพื้นที่

คณะผู้วิจัยได้จัดทำระบบฐานข้อมูลซึ่งเน้นการจัดทำฐานข้อมูลทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่คำนึงถึงความหมายหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะความเกี่ยวเนื่องของชุดข้อมูลและการเข้าถึงระบบข้อมูลที่สามารถเข้าไปแก้ไขและใช้งาน landscape use เหล่านี้ได้ การที่ข้อมูลเหล่านี้เข้าถึงได้ง่าย (สามารถเพิ่มเติม แก้ไข ปรับปรุงให้ทันสมัย) ยังมีความสำคัญที่จะทำให้ผู้คนในท้องถิ่นตระหนักถึงความหมายขององค์ประกอบต่างๆ ของภูมิทัศน์วัฒนธรรม และสามารถนำไปพิจารณาในการเลือกแนวทางพัฒนาได้ว่าจะจะเป็นแบบอนุรักษ์ให้คงอยู่ การปรับปรุงบางส่วน หรือการสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ได้ด้วยตัวพวกเขาเอง ในตอนแรกผู้วิจัยเลือกการจัดทำระบบฐานข้อมูลเป็นแบบเครือข่ายไร้สาย แต่เนื่องจากในพื้นที่บุโรพุทโธเทคโนโลยียังไม่เอื้ออำนวย ผู้วิจัยจึงพิมพ์เป็นเอกสาร โดยเลือกสถานที่ในการเผยแพร่ความรู้เป็นสถานที่สำคัญที่ผู้คนในชุมชนมักเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กัน เช่น ที่ว่าการอำเภอ (village office) ศูนย์กลางชุมชน (community center) ขั้นตอนต่อมาคือการเก็บข้อมูลไว้บน PC และขั้นตอนสุดท้ายถ้าเป็นไปได้จัดเก็บไว้ที่เครือข่ายไร้สาย (internet communication)

แหล่งวัฒนธรรมที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ใกล้กับประเทศไทย คือ เมืองหลวงพระบาง ราชน อินทวงศ์ (2546: 101-104) ได้ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์ภายใต้บริบทเมืองมรดกโลกกับการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพในเขตอนุรักษ์เมืองหลวงพระบาง ในช่วงปี 1998-2001 ผลการวิจัยพบว่า ในการดำเนินการเพื่อการอนุรักษ์เมืองหลวงพระบาง ด้าน

การปรับปรุงทางด้านกายภาพ ได้มีการตั้งหน่วยงานขึ้นมารับผิดชอบ คือ ห้องกรมรดก ในเบื้องต้น ได้จัดแบ่งเขตตัวเมืองออกเป็น 3 เขตใหญ่ๆ คือ 1) เขตเมืองเก่าหรือเขตอนุรักษ์ (ZPP-UA) 2) เขตประวัติศาสตร์ล้อมรอบศูนย์กลาง (ZPP-UB) และ 3) เขตธรรมชาติ (ZPP-N) การดำเนินการที่เข้มงวดจะอยู่ที่บริเวณเขตเมืองเก่า โดยห้องกรมรดกได้มีการสำรวจอาคารและได้ขึ้นทะเบียนอาคารเหล่านั้น (ในปี ค.ศ. 2001 มีอาคารที่ขึ้นทะเบียนทั้งหมดรวมทั้งศาสนสถานด้วย จำนวน 610 หลัง) ในการจะปรับปรุงซ่อมแซมอาคารเหล่านี้ต้องมีการยื่นคำร้องที่ห้องกรมรดกเสียก่อน โดยมีการควบคุมทั้งเรื่องรูปแบบและวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง เพราะในทางสถาปัตยกรรมนั้นเป็นการกระทำเพื่อภาพรวมทั้งตัวเมือง ส่วนองค์ประกอบอื่นที่สำคัญในการดูแล ได้แก่ ขนาดและสัดส่วนของอาคารและกลุ่มอาคาร รูปด้านหน้าอาคาร การใช้สี การใช้วัสดุผนังหลังคา ลักษณะของประตูบานและรั้ว การติดตั้งจานดาวเทียม ป้ายโฆษณา สำหรับพื้นที่สาธารณะ ได้แก่ ทางเท้าและบาทวิถี ท่อและทางระบายน้ำ เสาและสายไฟฟ้า โคมไฟถนน ฯลฯ งบประมาณที่ได้มาแทบทั้งหมดได้รับการสนับสนุนจากองค์กรต่างประเทศ โดยเฉพาะฝรั่งเศสที่ช่วยเหลือทั้งเรื่องเงินและผู้เชี่ยวชาญ

ผลกระทบจากการเป็นเมืองมรดกโลกต่อผู้อยู่อาศัยอยู่ในชุมชนมาก่อน ได้แก่ เรื่องค่าใช้จ่ายที่ต้องจ่ายสูงขึ้นในกรณีของการซ่อมแซมอาคาร เช่น การซ่อมแซมหลังคาที่ต้องมุงหลังคาด้วยดินหรือกระเบื้องดินเผาที่มีราคาแพงกว่าสังกะสีที่นิยมใช้กันก่อนหน้านี้ ยกเว้นอาคารที่ได้รับการขึ้นทะเบียน ห้องกรมรดกจะช่วยจ่ายเงินให้ครึ่งหนึ่ง อย่างไรก็ตามยังมีชาวเมืองที่รู้สึกอึดอัดในเรื่องการไม่สามารถกำหนดรูปแบบที่ต้องการได้ตามใจชอบ ความเปลี่ยนแปลงที่มีองค์กรมาควบคุมทางด้านกายภาพแทนที่อำนาจการจัดการของชุมชนและเจ้าของอาคาร ได้สร้างคนสองกลุ่มขึ้นในพื้นที่ กลุ่มแรกคือ กลุ่มที่ได้ประโยชน์จากการเป็นเจ้าของอาคารในบริเวณถนนสายหลักที่ได้ประโยชน์จากการประกอบกิจการต่างๆ หรือการให้เช่าอาคาร เพื่อการให้บริการ และค้าขายสินค้าแก่นักท่องเที่ยว ส่วนกลุ่มที่สองคือ กลุ่มที่เสียผลประโยชน์ ได้แก่ ชาวบ้านที่สร้างบ้านเรือนอยู่ในเขตห้ามสร้าง เช่น บริเวณเขตธรรมชาติของพระธาตุพูสี และชาวบ้านที่อยู่ใกล้กับวัดมากเกินไปตรงบริเวณริมแม่น้ำโขง หรือกลุ่มลาวสูงที่อพยพลงมาตั้งเพิงขายของบริเวณใกล้ตลาดคารา ซึ่งทางการมีความต้องการให้ย้ายออกไปขายที่อื่น เพราะต้องการใช้พื้นที่สร้างอาคารให้ร้านค้ามาเช่าขายสินค้าที่ระลึก อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่าการที่ผู้อยู่อาศัยในบ้านไม่สามารถกำหนดรูปแบบและขยายพื้นที่การใช้สอยในบางส่วนที่ต้องการได้ ขณะที่วัดซึ่งเป็นพื้นที่ของคนในชุมชนและทางวัดไม่มีอำนาจจัดการเองได้ ทำให้เกิดผลย้อนกลับมาว่าสิ่งเหล่านี้อาจกำลังไปทำลายความเข้มแข็งของชุมชนที่ต้องการความรักสามัคคีและความรักหวงแหนในถิ่นที่อยู่

ซึ่งความรู้สึกเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานอันเป็นพลังในการแก้ปัญหาต่างๆ ที่ชุมชนจะต้องรู้จักคิดค้นหาคำตอบและจัดการได้ด้วยตนเอง

ในปีต่อมา บุญมี สิริศรีสวัสดิ์ (2547: 103-105) ได้ศึกษาเรื่องการปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมเมืองหลวงพระบางภายหลังเป็นเมืองมรดกโลก พบว่า ในการปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมเมืองหลวงพระบางภายหลังเป็นเมืองมรดกโลก เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การสัมภาษณ์ (อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ) และการสังเกต ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้แก่ หัวหน้าครัวเรือนที่อยู่ในพื้นที่ เจ้าหน้าที่รัฐบาลท้องถิ่นหลวงพระบาง พระสงฆ์ และผู้นำชุมชนพื้นที่ศึกษา 8 หมู่บ้าน พบว่า เมื่อเมืองหลวงพระบางได้รับการรับรองให้เป็นมรดกโลก ชาวได้ประกาศให้ประชาชนรับรู้และจัดทำเอกสารรายงานเกี่ยวกับเมืองมรดกโลกออกเผยแพร่ให้แก่หน่วยงานราชการต่างๆ โดยในระดับหมู่บ้าน ได้มีเอกสารแจ้งอย่างเป็นทางการลงไปถึงผู้ใหญ่บ้านให้ทราบ โดยพื้นที่ศึกษาคือเขตเชียงทอง ผู้ใหญ่บ้านได้รับเอกสารและจัดประชุมประชาชนประกาศการเป็นเมืองมรดกโลก เมืองหลวงพระบางแก่ประชาชนให้มีความตื่นตัว สร้างวิถีชีวิตใหม่ให้เข้าใจถึงหลักการของการเป็นเมืองมรดกโลกและบอกให้ทราบถึงสิทธิครองประเพณีอันดั้งเดิมไว้ให้ยืนยาวตลอดไปในแต่ละหมู่บ้านได้ให้ช่วยกันรักษาโบราณสถานให้คงอยู่ในสภาพเดิม นอกจากนั้นองค์การยูเนสโกระดับภูมิภาคซึ่งมีสำนักงานอยู่ในกรุงเทพฯ ได้จัดตั้งห้องการเมืองมรดก ฝึกอบรมพระสงฆ์และสามเณรที่วัดเชียงม่วงโดยเชิญครูที่สอนศิลปะจากโรงเรียนและวิทยาลัยมาเป็นวิทยากร เพื่อฝึกฝนให้พระเณรมีความรู้ในเชิงช่าง เพื่อจะได้มีบทบาทก่อสร้างและซ่อมแซมอาคารแบบเก่า เปิดสอนทั้งด้านศิลปะ เช่น การหัดปั้นพระพุทธรูป หัดเขียนลายเส้นจิตรกรรมฝาผนัง การลงรักปิดทอง การหล่อพระพุทธรูปด้วยโลหะ การปั้นช่อฟ้าใบระกา และการสอนเทคนิคการก่อสร้าง เช่น วิธีผสมปูนแบบโบราณ วิธีทำฝาดอกไม้ซึ่งเป็นไม้ไผ่สานข้างใน ด้านนอกฉาบด้วยปูนหมักแบบโบราณ งานทั้งหมดนี้ต้องอาศัยความชำนาญและความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปัจจัยที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมเกิดจากปัจจัยภายนอกโดยการสนับสนุนขององค์การยูเนสโก (UNESCO) เป็นแหล่งเงินทุนจากต่างประเทศ และปัจจัยภายในจากหน่วยงานองค์การบริหารท้องถิ่นทำหน้าที่คล้ายเทศบาลที่รับผิดชอบด้านสิ่งแวดล้อมของเมือง ดำเนินการปรับปรุงโครงสร้างทางกายภาพอื่นๆ และหน่วยงานห้องการเมืองมรดกโลกดูแลด้านการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมโบราณสถาน อาคารบ้านเรือน เช่น การซ่อมแซมอาคารเรือนเก่า การออกกฎระเบียบให้ผู้ที่เป็นเจ้าของตัวอาคารเรือนเก่าต้องยื่นคำร้องขอขึ้นทะเบียนเป็นเรือนมรดกโลก และหากจะมีการปรับปรุงต้องแจ้งขอรับอนุญาตตามขั้นตอนที่กำหนดไว้อย่างเคร่งครัดและการซ่อมแซมต้องให้คงสภาพเหมือนเดิมมากที่สุด

ส่วนการศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งวัฒนธรรมในประเทศไทย สุภชัย สนธิรักษ์ (2549: 46-56) ศึกษาเรื่องศักยภาพการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลหน้าพระคู อำเภอบ้านทอน จังหวัดชลบุรี กลุ่มตัวอย่าง 400 คน จากการวิเคราะห์ค่าเฉลี่ย พบว่า การมีส่วนร่วมในการรับรู้ของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานอยู่ในระดับค่อนข้างน้อย ($\bar{X} = 2.49$) ในขณะที่การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจ การสนับสนุนหรือบริจาค การดำเนินกิจกรรม การติดตามโครงการ และการร่วมรับผลประโยชน์ อยู่ในระดับค่อนข้างมาก ($\bar{X} = 2.79, 2.58, 2.60, 2.74, 2.65, 2.98$ ตามลำดับ)

จากการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลหน้าพระคู ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมในการรับรู้ และการตัดสินใจ จากการที่องค์การบริหารส่วนตำบลได้รับการถ่ายโอนภารกิจในการดูแลรักษาโบราณสถานขึ้นพื้นฐานจากกรมศิลปากร และได้มีการนำแผนการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานมาบรรจุไว้ในแผนพัฒนาองค์การบริหารส่วนตำบล และจัดทำเป็นแผนงานโครงการผ่านการจัดประชาคมเพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามความต้องการของประชาชน 2) การเสนอตัวเข้าเป็นกรรมการในการดำเนินงานเพื่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานเพื่อสามารถรับรู้การดำเนินงานร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลและสามารถวางแผนระยะยาวได้ 3) การประชาสัมพันธ์เรื่องโบราณสถานของชุมชน โดยการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ หอกระจายข่าวหมู่บ้าน การบอกต่อๆ กันไป 4) การช่วยรักษาความสะอาดหรือกำจัดวัชพืช จะช่วยกันพัฒนาเป็นส่วนรวมในวันสำคัญๆ ที่เป็นวันหยุดราชการ เช่น วันที่ 5 ธันวาคมหาราช และวันที่ 12 สิงหาคมหาราชินี 5) คอยเฝ้าระวังดูแลรักษา ไม่ให้มีคนมาขุดเอาสิ่งของไป หรือมิให้นำสัตว์เลี้ยงมาเลี้ยงบริเวณแหล่งโบราณสถาน สำหรับการขุดค้นในอนาคตประชาชนจะให้ความร่วมมือกับ เจ้าหน้าที่ กรมศิลปากรหรือสถาบันอุดมศึกษาที่มีการจัดการเรียนการสอน ด้านโบราณคดีตามวิธีการขุด เพื่อมิให้ทำลายหรือทำให้เกิดความเสียหาย 6) การร่วมรับผลประโยชน์ ประชาชนเห็นว่าได้ประโยชน์จากโครงการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของชุมชนมากที่สุดสามอันดับแรก คือ เป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชนและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ตลอดจนมีการก่อสร้างระบบสาธารณูปโภค เช่น ก่อสร้างถนน ขยายเขตไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ และ ประชาชนมีอาชีพเสริมทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น

นอกจากนี้ยังพบว่า บทบาทผู้นำท้องถิ่นเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถาน โดยผู้นำขององค์การบริหารส่วนตำบลหน้าพระคู อาศัยกลไกการทำประชาคม เรื่องแหล่งโบราณคดีบ้านโคกระกาและบ้านโคกฝ้าย เพื่อแสวงหา

แนวทางการพัฒนาและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนให้อยู่คู่กับท้องถิ่น โดยประชาชนให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

ศิริดา มะลาสาย (2549: 87-85) ศึกษาเรื่องแนวทางการดำเนินงานแบบบูรณาการด้านวัฒนธรรมของจังหวัดขอนแก่น พบว่า การสร้างความร่วมมือการดำเนินงานแบบบูรณาการด้านวัฒนธรรม มีการกระตุ้นให้ชุมชนและท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่าประวัติศาสตร์ที่สำคัญ และมีส่วนร่วมในการฟื้นฟู อนุรักษ์ เผยแพร่ และสืบทอดประเพณีดั้งเดิม ศิลปะและวัฒนธรรมไทย มากที่สุด ในขณะที่การร่วมกันศึกษาข้อมูลชุมชนและร่วมกันจัดทำแผนการพัฒนาโดยคำนึงถึงความสอดคล้องของการอนุรักษ์ และความต้อการแก้ไขปัญหาของชุมชนยังมีการปฏิบัติน้อยที่สุด นอกจากนี้พบสภาพปัญหาการดำเนินงานแบบบูรณาการด้านวัฒนธรรมของจังหวัดขอนแก่นว่าเป็นปัญหาจากชุมชนมากที่สุด รองลงมาคือ การขาดการสนับสนุนจากกระทรวงวัฒนธรรม ปัญหาจากนักวิชาการวัฒนธรรมและกรรมการสภาวัฒนธรรม และปัญหาจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (ตามลำดับ) เมื่อพิจารณาในแต่ละด้าน พบผลดังนี้ 1) ด้านชุมชน พบว่า ปัญหาเกิดจากชุมชนไม่เห็นความสำคัญเกี่ยวกับวัฒนธรรม ขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรม ขาดข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับวัฒนธรรม ขาดงบประมาณในการดำเนินงานวัฒนธรรม ไม่ทราบแหล่งประสานการดำเนินงาน ขาดผู้นำทางวัฒนธรรม ขาดแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมฯ และขาดการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม 2) ด้านนักวิชาการวัฒนธรรมและกรรมการสภาวัฒนธรรม พบว่า เกิดจากการขาดการศึกษานโยบายในการดำเนินงานวัฒนธรรม ขาดงบประมาณ และวัสดุอุปกรณ์ในการดำเนินงาน ขาดความมั่นคงในโครงสร้างของหน่วยงานในการดำเนินงาน ขาดความรู้ความเข้าใจในภารกิจ และในสาระของงาน ขาดการได้รับความรู้ในการดำเนินงานวัฒนธรรม ขาดการศึกษาปัญหาในการดำเนินงาน ขาดความต่อเนื่องในการปฏิบัติงานวัฒนธรรม ขาดความร่วมมือในการดำเนินงาน ขาดการประชาสัมพันธ์ ขาดการจัดเก็บข้อมูลที่สะดวกในการสืบค้น ขาดบุคลากรในการดำเนินงาน 3) ด้านหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พบว่า ขาดการจัดทำแผนการดำเนินงานวัฒนธรรม ขาดการประสานงาน ขาดการใช้บุคลากรร่วมกันในการดำเนินงาน ขาดการจัดสรรงบประมาณดำเนินงานวัฒนธรรม ขาดการจัดกิจกรรม/โครงการแบบบูรณาการด้านวัฒนธรรมระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ขาดการทำรายงานผลการดำเนินงานตามโครงการและกิจกรรม ขาดการประชุมเกี่ยวกับการดำเนินงาน และขาดการติดตามประเมินผลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ผลจากการสอบถามเกี่ยวกับความต้องการในการแก้ไขปัญหา พบว่า สิ่งที่ต้องการมากที่สุด 3 อันดับแรก คือ ด้านงบประมาณ รองลงมา คือ ด้านบุคลากร และด้านความรู้ โดยการแก้ไขปัญหาด้านความรู้ พบว่า ต้องการได้รับความรู้ในเรื่องการดำเนินงานวัฒนธรรมมากที่สุด รองลงมาตามลำดับ คือ มีความต้องการให้มีการจัดประชุมเกี่ยวกับการดำเนินงาน

วัฒนธรรม ต้องการอบรมและสัมมนาวิชาการด้านการดำเนินงาน ต้องการศึกษาดูงาน และต้องการให้มีการนิเทศและตรวจ ติดตามการดำเนินงาน

ภัทระ ไมตรีรัตน์ (2552) ศึกษาเรื่องการพัฒนาพื้นที่และความหมายทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่เมืองเก่านครราชสีมา พบว่า การนำข้อมูลจากกลุ่มผู้ใช้พื้นที่ ซึ่งเป็นผู้กำหนดความหมายให้กับพื้นที่โดยตรงที่มีมิติที่หลากหลายของแต่ละชุมชน เป็นขั้นตอนหนึ่งที่สำคัญต่อกระบวนการวางแผนเชิงบูรณาการเกี่ยวกับเมือง การเพิ่มโอกาสให้ชาวเมืองได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผน จะทำให้เห็นภาพของการพัฒนาร่วมกัน และยังเห็นปัญหาหรือศักยภาพของแต่ละพื้นที่ที่มีความเกี่ยวเนื่องกันเป็นระบบ ความเข้าใจหรือความเห็นเฉพาะแต่ในส่วนของตนเองอาจไม่เพียงพอสำหรับกระบวนการวางแผนแบบบูรณาการ การทำความเข้าใจกับบริบทรอบข้าง จะช่วยให้แต่ละฝ่ายตระหนักถึงความสำคัญของแต่ละพื้นที่ ทั้งนี้โดยมีกลุ่มผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ ร่วมให้ความคิดเห็นในกระบวนการวางแผนที่ให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตจึงน่าจะนำไปสู่ความเข้าใจร่วมกันที่มีต่อพื้นที่ และสามารถที่จะวางแผนพัฒนาเมืองไปในทิศทางที่สอดคล้องกัน รวมทั้งความเข้าใจในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนหรือความหมายที่ซ่อนทับอยู่บนพื้นที่ จะช่วยทำให้การวางแผนทางกายภาพมีความสมบูรณ์และตอบสนองต่อประชาชนมากขึ้น

ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแหล่งวัฒนธรรมอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาในฐานะแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม สำนักวิจัยเศรษฐกิจและประเมินผล (2552: 144, 156) ได้จัดทำโครงการประเมินผลและวางแผนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้ได้มาตรฐานของ สพท. (มาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและทางประวัติศาสตร์) ผลจากการวิจัยกรณีของอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มีดังนี้ อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ได้คะแนนประเมินมาตรฐานด้านการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว อยู่ในเกณฑ์ปานกลาง (ร้อยละ 60) ปัญหาที่พบในการให้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับแหล่ง ได้แก่ มัคคุเทศก์มีความรู้จำกัดในการให้ข้อมูลเชิงลึกในทางประวัติศาสตร์ ในการอธิบายให้นักท่องเที่ยวเห็นถึงภาพเมืองโบราณในอดีต บางคนก็มีความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เพียงผิวเผินทำให้ไม่สามารถสร้างความประทับใจและการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ได้อย่างเพียงพอ ผลของการศึกษาวิธีการต่างๆ ในการให้ความรู้เกี่ยวกับแหล่งมีดังนี้ 1) มีการจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ ได้แก่ แผ่นพับ โปสเตอร์ วิซีดี ทั้งภาษาไทยและต่างประเทศ 2) มีการจัดอบรมพัฒนาบุคลากรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแหล่ง 3) มีการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณสถานในอุทยานประวัติศาสตร์แก่นักเรียน/นักศึกษา เพื่อสร้างความผูกพันและต้องการอนุรักษ์โบราณสถาน แต่ยังไม่มากนัก ส่วนที่ยังไม่มี

การดำเนินการ ได้แก่ 1) ยังไม่มีการจัดทำเส้นทางศึกษาแหล่งประวัติศาสตร์และป้ายสื่อความหมายบนเส้นทางเพื่อให้ความรู้ และ 2) ยังไม่มีการจัดอบรมเจ้าหน้าที่ ผู้ประกอบการและชุมชนเกี่ยวกับคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวและการอนุรักษ์เป็นระยะตามความเหมาะสม

สำหรับบทบาทในการมีส่วนร่วมของชุมชนในเขตอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาต่อการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมนั้น นันทนาแหวนนาค, ประทุมมาลัย พวงโต และสิริกานต์ รัชฉะพัชร์ (2552) ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่นกรณีศึกษาอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา พบว่าชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาในระดับน้อยมาก และพบอีกว่าชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมและเข้าถึงในการทราบปัญหา สาเหตุและการจัดการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ไม่ได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับข้อมูลต่างๆ ของอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ในขณะที่การจัดการของหน่วยงานทางภาครัฐเป็นการจัดการที่เกิดปัญหาทับซ้อนกัน ก่อให้เกิดปัญหาตามมา ซึ่งทำให้ประชาชนในชุมชน ผู้ประกอบอาชีพ ได้รับผลกระทบโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นในด้านสาธารณสุข ปลอดภัย ด้านเศรษฐกิจ สังคม ส่วนปัญหาที่เกิดขึ้นในอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาคือการบุกรุกพื้นที่ของประชาชนและชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เพื่อใช้พื้นที่เป็นที่อยู่อาศัย และการบุกรุกพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาเพื่อใช้พื้นที่ในการเปิดร้านขายสินค้า

จากการศึกษากรณีศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่า การพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมที่ยั่งยืน ต้องคำนึงถึงการพัฒนาวัฒนธรรมทั้ง 2 ด้านไปพร้อมๆ กัน คือ วัฒนธรรมนามธรรมและวัฒนธรรมรูปธรรม โดยวัฒนธรรมนามธรรมเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น เช่น ที่เมืองหลวงพระบาง เมื่อทราบว่าได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก เจ้าหน้าที่ของรัฐได้ประกาศให้ประชาชนทราบถึงการถือสิทธิ์ของประเพณีอันดีงามไว้ให้ยืนยาวตลอดไปในแต่ละหมู่บ้าน รวมทั้งมีการฝึกอบรมพระสงฆ์และสามเณรให้มีความรู้ในเรื่องช่างแบบโบราณ เช่น วิธีผสมปูนแบบโบราณ การเขียนลายเส้นจิตรกรรมฝาผนัง การลงรักปิดทอง เพราะจะมีบทบาทในการก่อสร้างและซ่อมแซมอาคารแบบเก่า ในขณะที่ประเทศแทนซาเนีย มียุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ส่งเสริมมูลค่าเพิ่มของกิจกรรมด้านประเพณีท้องถิ่น โดยการส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวพักค้างคืนเพื่อดูกิจกรรมประเพณีต่างๆ ที่ไม่ได้เน้นเรื่องความสนุกสนานเท่านั้น แต่เน้นเรื่องการให้ความรู้ความเข้าใจเรื่อง โบราณคดี นิเวศวิทยา วัฒนธรรมร่วมสมัย และความเข้าใจในวิถีชีวิตของชุมชนในปัจจุบัน สำหรับประเทศไทย วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามก็เป็นตัวอย่าง

ของการศึกษา รวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมด้านการแพทย์แผนไทยที่วัดมีอยู่และนำความรู้ออกมาเผยแพร่จนเป็นที่สนใจของผู้คนทั้งในระดับประเทศและระดับโลก

ในขณะที่วัฒนธรรมรูปธรรม เช่น โบราณวัตถุ โบราณสถาน ภูมิทัศน์โดยรอบ ต้องได้รับการพัฒนาทั้งด้านการบำรุงรักษาขั้นพื้นฐานอย่างถูกวิธี โดยเฉพาะ โบราณสถาน โบราณวัตถุ เพราะสิ่งเหล่านี้เมื่อเกิดการชำรุดเสียหาย ก็ยากที่จะทำให้กลับคืนสู่สภาพเดิมอันทรงคุณค่าได้ ซึ่งคุณค่าที่กล่าวถึงนี้มีได้หมายเพียงความเก่าแก่และรูปทรงทางสถาปัตยกรรมเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงภูมิปัญญาและประวัติศาสตร์ที่แทรกอยู่ในเนื้อวัตถุและสถานที่เหล่านั้นด้วย การพัฒนาและอนุรักษ์จึงต้องคำนึงถึงข้อปฏิบัติต่างๆ ที่กล่าวไปแล้วในกฎบัตรนานาชาติ แผนแม่บทวัฒนธรรมแห่งชาติ และระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน

การมีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมของผู้ที่เกี่ยวข้องกลุ่มต่างๆ ยังมีหลายวิธีการและหลายรูปแบบ เช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ที่พระสงฆ์ ประชาชนและกรมศิลปากรร่วมกันศึกษาค้นคว้าข้อมูลและนำเสนอเป็นความรู้ในรูปแบบต่างๆ หรือการร่วมกันอนุรักษ์ขั้นพื้นฐานเช่นเดียวกับวัชรภูฏาธิชฐานที่พระสงฆ์เป็นตัวหลักในการดำเนินงานภายใต้การให้ความรู้และคำแนะนำจากกรมศิลปากร หรือการมีส่วนร่วมของประชาชนที่อยู่ในพื้นที่กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการนำแผนการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานบรรจุไว้ในแผนพัฒนาองค์การบริหารส่วนตำบลของตำบลหน้าประตู อำเภอนาทอง จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้และกระบวนการจัดการความรู้

การนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการจัดการความรู้ ประกอบด้วย ประเด็นเกี่ยวกับ

- 1) แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับความรู้และการจัดการความรู้ ได้แก่ ความหมายของความรู้ ประโยชน์ของความรู้ต่อการพัฒนา ประเภทของความรู้ กระบวนการสร้างความรู้ของ Takeushi และ Nonaka (2000) การจัดการความรู้: ความสำคัญและความหมาย
- 2) แนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของกระบวนการจัดการความรู้
- 3) กระบวนการจัดการความรู้ ได้แก่ ขั้นตอน กิจกรรม เครื่องมือและปัจจัยส่งเสริมกระบวนการจัดการความรู้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับความรู้และการจัดการความรู้

การพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมให้เกิดความยั่งยืนขึ้นอยู่กับว่าการที่ชุมชนมีความรู้ทางวัฒนธรรมและจิตสำนึกในระดับหนึ่งหรือไม่ เพราะสาเหตุหลักของภัยคุกคามที่เกิดจากมนุษย์ คือความรู้ทางวัฒนธรรมที่ไม่เพียงพอ การที่ชุมชนและนักท่องเที่ยวมีความรู้ทางวัฒนธรรมเพิ่มมากขึ้น

จะนำไปสู่จิตสำนึกที่เพิ่มมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันจะเกิดการสนับสนุนปกป้องคุ้มครองและการทำให้เกิดความเสียหายน้อยที่สุดต่อแหล่งวัฒนธรรม เมื่อมีการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับแหล่งวัฒนธรรม และวิธีปกป้องคุ้มครองผ่านวิธีการต่างๆ ความรู้ทางวัฒนธรรมจะทำให้ทุกคนเห็นความสำคัญและจิตสำนึกในแหล่งวัฒนธรรมทั้งฝ่ายชุมชนท้องถิ่นและฝ่ายนักท่องเที่ยว ในที่สุดจะเกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาแบบยั่งยืนในแหล่งวัฒนธรรมนั้น (องค์การยูเนสโกและสถาบันการศึกษาด้านการท่องเที่ยว เขตเศรษฐกิจพิเศษมาเก๊า, 2550) สอดคล้องกับวิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง (2552: 44) ที่อธิบายว่าความรู้มีความจำเป็นในทุกขั้นตอนการตัดสินใจและการวางนโยบายการปกป้องคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรม การเตรียมข้อมูลต่างๆ เพื่อเผยแพร่ต่อสาธารณชนโดยทั่วไป จึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการปกป้องคุ้มครองแหล่งวัฒนธรรมที่ผสมกลมกลืนภายใต้การมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย

3.1.1 ความหมายของความรู้

ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) อธิบายว่า ความรู้ หมายถึง สิ่งที่สั่งสมมาจากการศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้า หรือประสบการณ์ รวมทั้งความสามารถเชิงปฏิบัติและทักษะ; ความเข้าใจหรือสารสนเทศที่ได้รับมาจากประสบการณ์; สิ่งที่ได้รับมาจากการได้ยิน ได้ฟัง การคิด หรือการปฏิบัติ; องค์วิชาในแต่ละสาขา เช่น ความรู้เรื่องเมืองไทย ความรู้เรื่องสุขภาพ

สำหรับงานด้านการพัฒนา กรมพัฒนาชุมชน สำนักส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน (2549: 11) อธิบายว่า ความรู้ หมายถึง เทคนิค วิธีการปฏิบัติ ข้อเสนอแนะ ข้อควรคำนึงหรือบทเรียนที่ดีในการหนุนเสริมในการปฏิบัติงานการพัฒนา การได้รับการพัฒนากระบวนการให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการปฏิบัติงานที่จะมีความผิดพลาดน้อยลงหรือไม่ผิดซ้ำซาก

ความรู้จึงเป็นสิ่งที่แบ่งปันและพัฒนาได้ทั้งโดยเจตนาและไม่เจตนา รวมทั้งยังขึ้นอยู่กับบริบทที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการแบ่งปันและพัฒนาความรู้ ดังที่วิจารณ์ พานิช (2552: ออนไลน์) กล่าวว่า ความรู้ คือ สิ่งที่มีเมื่อนำไปใช้ จะไม่หมดหรือสึกหรอ แต่จะยิ่งงอกเงยหรืองอกงามขึ้น ความรู้คือสารสนเทศที่นำไปสู่การปฏิบัติ ความรู้เป็นสิ่งที่คาดเดาไม่ได้ ความรู้เกิดขึ้น ณ จุดที่ต้องการใช้ความรู้นั้น ความรู้เป็นสิ่งที่ขึ้นกับบริบทและกระตุ้นให้เกิดขึ้นโดยความต้องการ ความรู้ มี 4 ระดับ คือ 1) know-what เป็นความรู้เชิงทฤษฎีล้วนๆ เปรียบเสมือนความรู้ของผู้จบปริญญาตรีใหม่ๆ เมื่อนำความรู้ไปใช้งาน ก็จะได้ผลบ้าง ไม่ได้ผลบ้าง 2) know-how เป็นความรู้ที่มีทั้งเชิงทฤษฎีและเชิงบริบท เปรียบเสมือนความรู้ของผู้จบปริญญาและมีประสบการณ์การทำงานระยะหนึ่ง เช่น 2-3 ปี ก็จะมีความรู้ในลักษณะที่รู้จักปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมหรือบริบท

3) know-why เป็นความรู้ในระดับที่อธิบายเหตุผลได้ว่าทำไมความรู้นั้นจึงใช้ได้ผลในบริบทหนึ่ง แต่ใช้ไม่ได้ผลในอีกบริบทหนึ่ง และ 4) care-why เป็นความรู้ในระดับคุณค่า ความเชื่อ ซึ่งจะเป็ แรงขับเคลื่อนมาจากภายในจิตใจให้ต้องกระทำสิ่งนั้นๆ เมื่อเผชิญสถานการณ์

3.1.2 ความสำคัญของความรู้ต่อการพัฒนา

กระบวนการพัฒนาบุคคลและสภาพแวดล้อมต่างๆ เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ในสังคมยุคปัจจุบัน เนื่องจากทุนหรือทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มีความล้นน้อยลงไปทุกขณะ การแสวงหาทุนภายนอกคือการนำทรัพยากรมาใช้มากขึ้นทุกขณะก่อให้เกิดความสิ้นเปลืองและจะทำให้เกิดอันตรายต่อมนุษย์และสรรพสิ่งในโลก เพราะทรัพยากรภายนอกเหล่านี้ยิ่งใช้ก็ยิ่งหมดไป ต่างจากทุนภายในบุคคลคือความรู้ที่ยังใช้ยิ่งงอกงาม ยิ่งใช้ยิ่งเพิ่มพูน ถ้าบุคคลมีความรู้ มีความสามารถในการจัดการสิ่งต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม เช่น สามารถจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดคุณค่าอย่างสูงสุด หรือการพัฒนาที่ทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรน้อยที่สุด ย่อมเป็นการสร้างสรรค์ให้เกิดการเรียนรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืน (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546: 253) ดังนั้นการพัฒนาชุมชนจึงให้ความสำคัญกับการให้การศึกษาเพื่อการพัฒนา (Development Education) ซึ่งหมายถึง การกระตุ้นและส่งเสริมให้คนในชุมชนเรียนรู้ เพื่อค้นหาแนวทางหรือวิธีการแก้ไขปัญหา ข้อจำกัดของชุมชน จนสามารถตัดสินใจร่วมกันในการกำหนดแผนงานที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนตามขีดความสามารถและทรัพยากรที่มีอยู่ (ทะนงศักดิ์ คุ่มไชนะ, 2534: 15)

3.1.3 ประเภทของความรู้

โดยทั่วไปแล้วนักวิชาการได้แบ่งประเภทของความรู้ไว้เป็นสองประเภท คือ ความรู้ประเภท Tacit Knowledge และ Explicit Knowledge (Takeuchi and Nonaka, 2000; Junnarkar and Levers, 2005; วิจารย์ พานิช, 2552) หรือบางคนใช้คำว่า Explicit กับ Non Explicit Knowledge (Meyer and Sudiyama, 2007) นักวิชาการและนักจัดการความรู้ไทย เรียก Tacit Knowledge ว่าความรู้ฝังลึกหรือความรู้ที่อยู่ในตัวคน และเรียก Explicit Knowledge ว่าความรู้ชัดแจ้ง โดย วิจารย์ พานิช (2552: ออนไลน์) กล่าวว่า ความรู้ 2 กลุ่ม คือ ความรู้ชัดแจ้ง (explicit หรือ codified knowledge) เป็นตระกูล "ความรู้ในกระดาษ" ส่วนความรู้ฝังลึก (tacit knowledge) เป็น "ความรู้ในคน" จากการศึกษาเอกสาร พบว่ามีผู้ให้ความหมายและลักษณะของความรู้ทั้ง 2 ประเภทสรุปได้ดังนี้

ความรู้ประเภท Tacit knowledge หรือความรู้ฝังลึก เป็นความรู้ที่ไม่ได้ปรากฏให้เห็น ชัดแจ้ง แต่แฝงอยู่ในสมองหรือระบบความคิดของมนุษย์ (มงคลชัย วิริยะพินิจ, 2549: 29-30) เป็นความรู้ชนิดที่เกิดจากการเรียนรู้สะสมผ่านประสบการณ์ลองผิดลองถูกของแต่ละคน หรือเกิดจากการค้นคว้าทดลองด้วยตนเองจนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งสามารถนำมาปฏิบัติ หรือ

แสดงออกเชิงพฤติกรรมจนชำนาญเป็นทักษะในการกระทำให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงอยู่อย่างปกติของตนเอง กลุ่ม ชุมชนและสังคมที่ตนเองสังกัดอยู่ได้ ความรู้ชนิดนี้มีอยู่ในตัวคนที่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นความรู้ที่ฝังแน่นอยู่ในสมองของคนที่เป็นเจ้าของความรู้ นั้น ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นความรู้คู่ชีพ (สายันต์ ไพเราะจตุรงค์, 2550: 76-77) เป็นสิ่งที่ฝังลึกในตัวบุคคล เช่น ทักษะ ฝีมือ ประสบการณ์ชีวิต ประสบการณ์ ศัญชาติญาณ ความคิดริเริ่ม เป็นความรู้ที่อยู่ในตัวคน ความรู้พวกนี้ไม่เป็นเอกสาร บางครั้งอธิบายด้วยภาษาได้ยาก ระบุยาก เจ้าตัวอาจไม่ทราบว่าตัวเองมีความรู้และมักจะเกี่ยวข้องกับปัจจัยที่จับต้องไม่ได้ เช่น ความเชื่อส่วนตัว มุมมอง ความคิดเห็นส่วนตัว ค่านิยม ศัญชาติญาณ และलगสังหรณ์

ความรู้ฝังลึกก่อนที่จะถ่ายทอดสู่คนอื่นจะต้องแปลงเป็นถ้อยคำ จำนวนตัวเลข หรือรูปแบบการปฏิบัติที่สามารถเข้าใจได้ง่ายเสียก่อน

ความรู้ฝังลึกยังสามารถแบ่งได้เป็น 2 มิติ คือ ด้านเทคนิคหรือการปฏิบัติ (Technical or Procedural Dimension) และด้านพุทธิพิสัยหรือกระบวนการทางปัญญา (Cognitive Dimension) มิติแรกจะครอบคลุมข้อมูลที่เป็นสาระและทักษะที่ได้จากการประพฤติปฏิบัติอยู่เป็นประจำจนเชี่ยวชาญ รู้ว่าจะทำอย่างไร (Know-how) เช่น ช่างไม้สะสมประสบการณ์มานานแต่จะให้อธิบายถึงเทคนิคที่ใช้หรือหลักการทางวิชาการที่ทำให้มีความเชี่ยวชาญนั้น ได้ยากลำบาก การสะสมประสบการณ์ในสิ่งใดๆ จนชำนาญนั้น จะก่อให้เกิดความเชื่อ ความคิดเห็น ศัญชาติญาณ ลางสังหรณ์และแรงบันดาลใจของบุคคลนั้น ส่วนในมิติที่สองประกอบด้วยความเชื่อ มุมมอง จินตนาการ ค่านิยม อารมณ์และภาวะทางจิตของคน เป็นความรู้ฝังลึกที่ทำให้คนแต่ละคนมองโลก รอบๆ ตัวไม่เหมือนกัน (ศูนย์อนามัยที่ 4 ราชบุรี กระทรวงสาธารณสุข, 2550: 16-17) การสร้างความรู้ประเภทนี้อาจมี 2 ประการ คือ (1) ความรู้ที่ได้จากทักษะการทำงาน เช่น ความสามารถประยุกต์บทส่วขวัญด้วยการปรับแก้ ตัดทอนและแต่งเติมให้เหมาะสมกับสถานการณ์ใหม่ๆ ได้อย่างเหมาะสม (2) ความรู้ที่ได้จากการแก้ปัญหาในสถานการณ์ต่างๆ ดังที่กฤษฎา ศรีธรรมมา (2552: ออนไลน์) ค้นพบจากการวิจัยเรื่อง การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างสังคมสันติสุข: ศึกษาจากพิธีสู่ขวัญของชาวอีสาน สำหรับการสื่อความรู้ประเภทนี้ บุญส่ง หาญพานิช (2546: 121) กล่าวว่าเป็นการสื่อสารระหว่างคนกับคน มีแหล่งความรู้คือบุคคลที่มีความรู้ทั้งภายในและภายนอกองค์กร

ส่วนความรู้ประเภท Explicit เป็นความรู้ที่ปรากฏให้เห็นชัดเจน เช่น ความรู้ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือหรือวารสารทางวิชาการ (มงคลชัย วิริยะพินิจ, 2549: 29-30) เป็นความรู้นอกตัวคน ความรู้ต่างๆ ในตำรา ความรู้ที่ฝังหรือแฝงอยู่กับวัตถุสิ่งของ สิ่งก่อสร้าง วัสดุอุปกรณ์ หรือทรัพยากรวัฒนธรรมชนิดที่จับต้องได้ที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้นมาใช้ประโยชน์ตามความรู้

ความสามารถในแต่ละภูมิภาคในแต่ละยุคสมัยหรือแต่ละช่วงเวลาในอดีตที่อาจจะต้องมีวิธีการจัดการบุคคล-คน-ศักดิ์ สังเคราะห์ เอาความรู้ออกมาและแปรรูปความรู้ให้สามารถนำไปใช้งานได้อีกทอดหนึ่งเนื่องจากเป็นความรู้เก่าที่คนปัจจุบันอาจไม่เข้าใจ หลงลืม ขาดทักษะความชำนาญในการใช้สอย หรือในอีกลักษณะหนึ่งก็เป็นความรู้ที่ได้รับการบันทึกถ่ายทอดออกมาในรูปแบบของสื่อบันทึกความรู้ประเภทต่างๆ ทั้งหนังสือ ตำรา เทปบันทึกเสียง คำสอน ป้ายนิเทศ นิทรรศการ ฯลฯ ซึ่งความรู้สำเร็จรูปบางเรื่องสามารถนำมาใช้ได้เสีย แต่บางเรื่องก็จำเป็นต้องศึกษา แปลความและทำความเข้าใจกันใหม่จึงจะนำไปใช้ประโยชน์ได้ (สายันต์ ไพเราะฉายาจิตร, 2550: 76-77) เป็นสิ่งที่ปรากฏชัดสามารถอธิบายได้ในทางภาษา (Formal language) ทั้งที่เป็นถ้อยคำ จำนวนการนำเสนอทางคณิตศาสตร์ การบรรยายลักษณะ ความรู้ประเภทนี้มักเป็นหนังสือ เอกสาร คู่มือการปฏิบัติงาน แผนปฏิบัติงาน (ศูนย์อนามัยที่ 4 ราชบุรี กระทรวงสาธารณสุข, 2550: 16-17) รวมทั้งสูตร ทฤษฎี กฎ คำอธิบาย และกระบวนการซึ่งบันทึกความรู้ไว้เป็นเอกสาร สิ่งพิมพ์ทั่วไป หรือเอกสารอิเล็กทรอนิกส์

การสื่อสารประเภทนี้จึงเป็นการสื่อสารระหว่างคนกับสื่อบันทึกความรู้ แหล่งความรู้ที่สำคัญ คือ บุคคล และฐานความรู้ของหน่วยงานทั้งภายในและภายนอกองค์กร (บุญส่ง หาญพานิช, 2546: 121) ดังที่กฤษณา ศรีธรรมมา (2552: ออนไลน์) ค้นพบวิธีการแสวงหาความรู้ประเภทนี้จากการวิจัยเรื่องการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการสร้างสังคมสันติสุข: ศึกษาจากพิธีสู่ขวัญของชาวอีสาน โดยกลุ่มตัวอย่างที่เป็นหมอสตรีชวัญให้ข้อมูลว่าสามารถศึกษาหาความรู้พิธีสู่ขวัญได้จากแหล่งต่างๆ เช่น ตำราสู่ขวัญโบราณ ตำราโหราศาสตร์ คำผูกแขน คำอวยพร คู่มือหมอสตรีชวัญ รวมถึงการสังเกตเรียนรู้จากการสู่ขวัญของชาวอีสานที่ปฏิบัติในท้องถิ่น การเรียนรู้จากบุคคลอื่น เช่น คนในครอบครัว เครือญาติ พระภิกษุ และครูพราหมณ์ ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม วิจารณ์ พานิช (2547) อธิบายเกี่ยวกับการจัดประเภทของความรู้ว่า ในช่วงเวลาประมาณ 15-20 ปี ที่เกิดศาสตร์ด้านการจัดการความรู้ อาจกล่าวได้ว่า การจัดการความรู้ได้มีวิวัฒนาการมา 3 ยุค คือ ยุคที่ 1 Pre-SECI การจัดการความรู้เน้นที่การจัดการสารสนเทศ (information management) เพื่อใช้เทคโนโลยีช่วยการตัดสินใจของคน ยุคที่ 2 SECI มองว่าความรู้แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือความรู้ชัดแจ้ง (explicit knowledge) กับความรู้ฝังลึก (tacit knowledge) การจัดการความรู้เน้นการเปลี่ยนความรู้ฝังลึกเป็นความรู้ชัดแจ้ง และวนกลับหมุนเป็นเกลียวความรู้ (knowledge spiral) เป็นยุคที่เชื่อมโยงการจัดการความรู้เข้ากับการปรับเปลี่ยนกระบวนการปฏิบัติงาน (re-engineering) เพื่อบรรลุประสิทธิภาพสูงสุด และยุคที่ 3 Post-SECI มองว่าความรู้ไม่แบ่งชัดเป็นความรู้ชัดแจ้งและความรู้ฝังลึก แต่มีคุณสมบัติทั้งสองอยู่ด้วยกัน เน้นการจัดการความรู้เพื่อการใช้งาน ณ เวลานั้น (Just-in-time KM) และเน้นที่ประสิทธิผล (effectiveness) ของงาน

3.1.4 แนวคิดกระบวนการสร้างความรู้ ของ Takeuchi และ Nonaka

จากแนวคิดของการจัดประเภทความรู้ออกเป็น 2 ประเภท คือความรู้ฝังลึก และความรู้ชัดแจ้ง Takeuchi and Nonaka (2000: 139-159) ได้เสนอทฤษฎีการสร้างความรู้ (theory of knowledge creation) ที่กล่าวถึงการหมุนเวียนสร้างพลังความรู้ที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างความรู้ฝังลึก (tacit knowledge) กับความรู้ชัดแจ้ง (explicit knowledge) ซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้ความรู้ที่เป็นเรื่องนามธรรมกลายเป็นรูปธรรมที่นำมาสู่กระบวนการจัดการได้ง่ายขึ้น จึงมีผู้นำมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการจัดการความรู้จนถึงปัจจุบัน มี 4 วิธี คือ Socialization, Externalization, Combination และ Internalization นักวิชาการจึงนิยมเรียกว่า “SECI Model” สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1) Socialization: From Tacit to Tacit เป็นกระบวนการแบ่งปันประสบการณ์ และสร้างความรู้ฝังลึกจากคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่งหรืออีกกลุ่มหนึ่ง เช่น การแบ่งปันรูปแบบความคิด และทักษะเฉพาะซึ่งบุคคลสามารถได้รับความรู้ฝังลึกจากคนอื่นโดยปราศจากการใช้ภาษาได้ เช่น การเรียนรู้จากการฝึกงานลูกน้องหรือผู้ที่มีประสบการณ์น้อยกว่า สามารถเรียนรู้ได้จากหัวหน้าหรือผู้ที่มีประสบการณ์มากกว่าได้จากการสังเกต เลียนแบบและทดลองปฏิบัติ ในการเริ่มต้นการทำงานของบริษัท การฝึกทดลองปฏิบัติงาน (on-the-job training) ก็ใช้หลักคิดเดียวกันนี้ ดังนั้นคุณเจสำคัญของการได้รับความรู้ฝังลึกคือประสบการณ์นั่นเอง

เนื่องจากการสร้างความรู้ประเภทนี้ไม่ได้ใช้วิธีถ่ายทอดโดยการสื่อสารทางภาษา แต่เน้นที่การสังเกต เลียนแบบและทดลองปฏิบัติ การสร้างความรู้จึงต้องสร้างบริบทและสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อกิจกรรมต่างๆ ที่จะก่อให้เกิดประสบการณ์ นอกจากนี้กระบวนการ Socialization ยังเกิดขึ้นระหว่างการปฏิสัมพันธ์กันของผู้ปฏิบัติงานและผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียหรือผู้ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ในระหว่างกระบวนการของการทำงาน เช่น การปฏิสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายพัฒนาผลิตภัณฑ์กับลูกค้า และฝ่ายอื่นๆ ในการแบ่งปันความรู้โดยนัยและการสร้างสรรค์ความคิดเพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์ก่อนนำออกสู่ตลาด จะได้ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพและสอดคล้องกับความต้องการของตลาด

2) Externalization: From Tacit to Explicit เป็นกระบวนการของการทำให้ความรู้ฝังลึกมีการนำออกมาเป็นรูปร่างที่ชัดเจนกลายเป็นความรู้ชัดแจ้ง (explicit concepts) หรือความรู้ที่ถูกทำให้ชัดแจ้ง เป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของกระบวนการสร้างความรู้ที่จะทำให้ความรู้ฝังลึกกลายเป็นความรู้ชัดแจ้ง โดยการนำสิ่งที่ได้จากการนำสิ่งที่ได้จากการอุปมา (metaphors) การเปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกัน (analogies) ความรู้ที่สร้างขึ้น (concepts) สมมุติฐาน (hypotheses) หรือรูปแบบ (models) มาจัดทำให้เป็นรูปเป็นร่าง สามารถกระทำได้โดยการจัดทำในรูปแบบของภาษา เช่น การเขียน หรือ

ขั้นตอนนี้อาจเรียกได้ว่าการทำความเข้าใจนามธรรมให้เป็นความรู้รูปธรรมนั่นเอง ดังนั้น Externalization ถือเป็นกุญแจของการสร้างความรู้ เนื่องจากเป็นการสร้างนวัตกรรมทางความรู้จากความสามารถแปลงความรู้ฝังลึกให้กลายเป็นความรู้ที่ชัดเจน

อย่างไรก็ตาม กระบวนการนี้อาจมีช่องว่างของความรู้ฝังลึกที่จะทำให้เป็นความรู้ชัดเจน เนื่องจากความรู้ฝังลึกบางส่วนอาจตกหล่นหายไปในช่วงกระบวนการ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น ความสามารถในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงอุปมานและอนุมาน (deduction and induction) หรือการใช้หลักการวิทยาศาสตร์เหตุและผลในการสร้างความรู้ รวมทั้งความสามารถในการสื่อสารระหว่างกันอีกด้วย

3) Combination: Explicit to Explicit เป็นกระบวนการรวบรวมองค์ความรู้ต่างๆ ที่ได้จากกระบวนการ Externalization เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนและความสามารถในการนำความรู้มารวบรวมของแต่ละบุคคล เครื่องมือในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในขั้นตอนนี้มีมากมาย เช่น การจัดทำเป็นเอกสาร การประชุม สัมมนา การพูดคุยทางโทรศัพท์ หรือการสื่อสารผ่านเครือข่ายระบบคอมพิวเตอร์ หลังจากนั้นจึงจัดโครงสร้างของสารสนเทศที่ได้มาเสียใหม่ โดยการคัดเลือก จัดชนิดเพิ่มเติม บรรจ รวบรวม และจัดประเภทความรู้ชัดเจน (เช่นเดียวกับการจัดทำฐานข้อมูลคอมพิวเตอร์) ซึ่งสามารถนำไปสู่ความรู้ใหม่ Takeuchi and Nonaka (2000) กล่าวว่าการศึกษาในระบบโรงเรียนและการฝึกอบรมที่โรงเรียนมักใช้การสร้างความรู้ในรูปแบบนี้

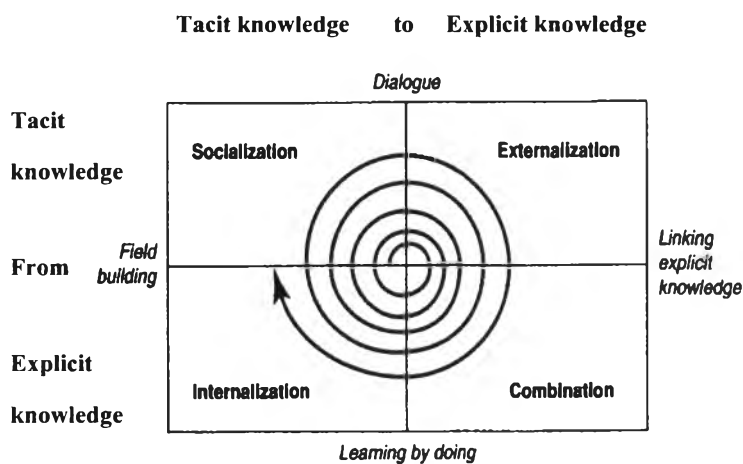
4) Internalization: From Explicit to Tacit เป็นกระบวนการของการทำให้สิ่งที่เป็นนามธรรมของความรู้ชัดเจนให้เป็นรูปเป็นร่างขึ้น ซึ่งเกี่ยวข้องอย่างมากกับการเรียนรู้จากการปฏิบัติ “learning by doing” เมื่อบุคคลเกิดประสบการณ์จากการปฏิบัติใน 3 ขั้นตอนแรกแล้ว (Socialization, Externalization และ Combination) จะเกิดการรวมความรู้ฝังลึกเข้าไปในตัวในรูปของการแบ่งปันรูปแบบความคิด (mental model) ซึ่งเป็นข้อสันนิษฐานที่ฝังลึกอยู่ในความคิดที่มีอิทธิพลต่อทัศนคติและการกระทำต่างๆ และการแบ่งปันเทคนิคความรู้ประเภท know-how และกลายเป็นสินทรัพย์ที่มีมูลค่า

วิธีการที่ทำให้ความรู้ชัดเจนกลายเป็นความรู้ฝังลึก คือ การถ่ายทอดเป็นคำพูดหรือแผนผัง ในรูปแบบของเอกสาร คู่มือ หรือการเล่าเรื่อง (oral stories) โดยเอกสารและคู่มือจะช่วยให้สามารถถ่ายทอดโอนความรู้ชัดเจนแก่คนอื่นๆ ได้ง่าย การจัดทำเอกสารและคู่มือยังช่วยให้เกิดปรากฏการณ์ re-experience คือ ผู้ที่เป็นฝ่ายจัดทำเอกสารหรือคู่มือจะต้องมีการทบทวนปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและวิธีแก้ปัญหาหรือการปฏิบัติที่ประสบความสำเร็จในขณะนั้น และกรณีที่มีการเสนอแนะวิธีปฏิบัติเพื่อประยุกต์ใช้กับบริบทใหม่ๆ จะทำให้เกิดทางเลือกใหม่ เกิดประสบการณ์ใหม่ทางความคิดฝังลึกที่ไม่คาดคิดมาก่อนสำหรับผู้จัดทำเอกสารหรือคู่มือ ในขณะที่ผู้อ่านได้ความรู้ชัดเจน

นั้นจากการอ่าน เมื่อทำความเข้าใจและนำไปคิดประยุกต์ใช้กับประสบการณ์ของตนและบริบทที่เกี่ยวข้องกับงานของตนจะเกิดความรู้ฝังลึกเป็นทักษะในการทำงานได้เช่นกัน

สำหรับตัวอย่างการทำความเข้าใจชัดแจ้งให้เป็นความรู้ฝังลึกจากการเรียนรู้จากการปฏิบัติ หรือ *learning by doing* นั้น Takeuchi and Nonaka (2000: 155) ยกตัวอย่างบริษัท Matsushita ในปี ค.ศ. 1993 บริษัทมีนโยบายลดจำนวนชั่วโมงในการปฏิบัติงานให้เหลือ 1,800 ชั่วโมงต่อปี โดยวัตถุประสงค์ไม่ได้ต้องการลดต้นทุนแต่ต้องการเพิ่มนวัตกรรมและความคิดสร้างสรรค์ของพนักงานแต่ละคน หลายแผนกมุ่งเน้นกับการเปลี่ยนนโยบายไปสู่การปฏิบัติว่าต้องทำอะไร (กับคำสั่งที่เป็นความรู้ชัดแจ้งนี้) ดังนั้นฝ่ายส่งเสริมจึงให้แต่ละฝ่ายทดลองปฏิบัติโดยย่อเวลาลงมาเป็น 150 ชั่วโมงต่อเดือน เพื่อให้เกิดความเข้าใจจากประสบการณ์ดังกล่าวก่อน ในที่สุดพนักงานก็จะเข้าใจแนวคิดภาพรวมของการลดชั่วโมงทำงานเป็น 1,800 ชั่วโมงต่อปีที่ชัดเจนขึ้น และนี่คือ *Internalized* ที่เกิดจากประสบการณ์การทดลองปฏิบัติในหนึ่งเดือน

โดยสรุปขั้นตอนของการสร้างเกี่ยวความรู้ SECI เป็นการปฏิสัมพันธ์เพื่อยกระดับความรู้ 2 ประเภทของบุคคล คือ ความรู้ประเภทความรู้ฝังลึกและความรู้ประเภทชัดแจ้ง มี 4 วิธี คือ *Socialization*, *Externalization*, *Combination* และ *Internalization* ดังภาพที่ 5

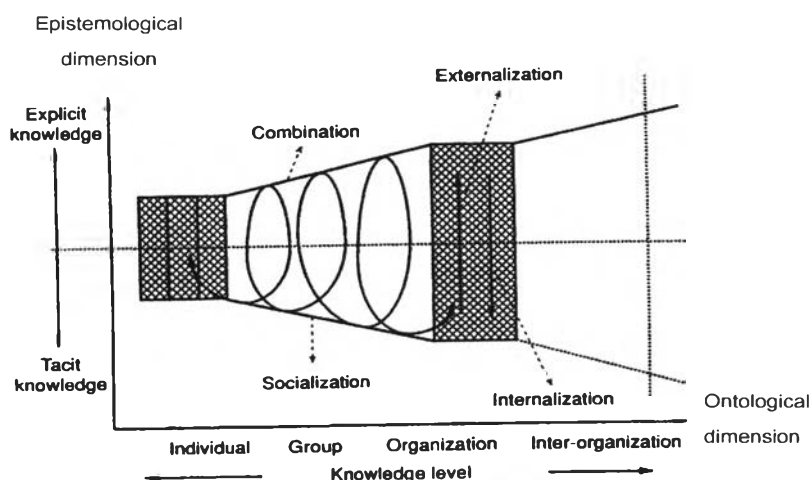
ภาพที่ 5 การหมุนเกี่ยวความรู้ที่เกิดจากปฏิริยาของความรู้ทั้งสองประเภท

ที่มา: ปรับจาก Takeuchi และ Nonaka (2000: 146, 156)

การสร้างความรู้ตามแนวคิดของ Takeuchi และ Nonaka (2000) สอดคล้องกับการสร้างความรู้จากการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมด้วยวิธีการเรียนรู้แบบสร้างสรรค์ความรู้ (Constructivist)

ซึ่งเป็นวิธีการเรียนรู้ที่ต้องแสวงหาความรู้และสร้างความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง ความแข็งแกร่ง ความเจริญงอกงามในความรู้จะเกิดขึ้นเมื่อผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคนอื่น ๆ หรือได้พบสิ่งใหม่ๆ แล้วนำความรู้ที่มีอยู่มาเชื่อมโยง ตรวจสอบกับสิ่งใหม่ๆ (สุมณฑา พรหมบุญ และคณะ, 2541: 42)

กระบวนการสร้างความรู้ของ Nonaka & Takeuchi นอกจากจะอธิบายให้เห็นวงจรการสร้างและพัฒนาความรู้ในระดับตัวบุคคลดังกล่าวข้างต้นที่มีลักษณะของการถ่ายทอดสลับไปมาระหว่าง Explicit Knowledge และ Tacit Knowledge จนเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ๆ ไม่หยุดนิ่ง เป็นวงจรหมุนเวียนตลอดเวลาแล้ว ยังอธิบายถึงการสร้างความรู้ในระดับองค์กรว่าเกิดียวความรู้ดังกล่าวยังสามารถยกระดับความรู้ (cross-leveling) ได้รู้หลายระดับ ตั้งแต่ระดับบุคคล ระดับกลุ่ม ระดับองค์กร และระหว่างองค์กร โดยการยกระดับความรู้นี้เกี่ยวข้องกับความรู้ 2 มิติ คือ ญาณวิทยาและภววิทยา (epistemological and ontological dimensions) และยิ่งความรู้ทั้ง 2 มิตยกระดับสูงขึ้น การหมุนเวียนเกิดียวความรู้ก็ยิ่งขยายเขตแดนจากระดับบุคคลกว้างออกไปเรื่อยๆ ดังภาพที่ 6

ภาพที่ 6 การหมุนเวียนสร้างความรู้ในระดับองค์กร (Spiral of organizational knowledge creation)

ที่มา: Takeuchi and Nonaka (2000: 159)

แนวคิดดังกล่าวศูนย์อนามัยที่ 4 ราชบุรี (2550: 23) นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาความรู้ขององค์กรให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ โดยแบ่งเป็น 5 ระยะ คือ การรวบรวมความรู้ฝังลึก (sharing tacit knowledge) การสร้างกรอบความคิดใหม่ (creating concepts) การพิจารณาความคิดใหม่นั้น (justifying concepts) การสร้างต้นแบบ (justifying concepts) และการยกระดับความรู้ (cross leveling knowledge) โดยมีเกิดียวการสร้างความรู้เคลื่อนจากด้านซ้ายซึ่งเป็นความรู้ฝังลึกถูก

เปลี่ยนเป็นความรู้ชัดแจ้งเมื่อเคลื่อนไปทางขวาด้วยวิธีการ socialization ไปสู่ externalization และ combination กลายเป็นผลผลิตขององค์กรส่งออกสู่ตลาดหรือชุมชน เช่น สินค้าต่างๆ สิ่งประดิษฐ์ การโฆษณาประชาสัมพันธ์หรือการบริการ ในขณะที่เดียวกัน เมื่อความรู้ชัดแจ้งถูกนำไปใช้ก็จะเกิดการฝังในคนย้อนกลับไปด้านซ้ายด้วยวิธี internalization กลายเป็นความรู้ฝังลึกอีก นอกจากนั้น บุคคลภายนอกองค์กรซึ่งเป็นผู้ใช้ผลผลิตก็จะมีกระบวนการฝังลึกหรือ internalization เกิดขึ้นเช่นกัน และสามารถส่งต่อความรู้ที่นั้นย้อนกลับเข้าสู่องค์กรไปร่วมแลกเปลี่ยนความรู้ฝังลึกด้วยก็ได้ (กระทรวงสาธารณสุข ศูนย์อนามัยที่ 4 ราชบุรี, 2550: 25) กระบวนการสร้างความรู้นี้ดังกล่าวนี้นับได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการความรู้ซึ่งจะกล่าวต่อไปในเรื่องการจัดการความรู้และกระบวนการจัดการความรู้

จากแนวคิดการจัดประเภทความรู้ออกเป็น 2 ประเภท คือ ความรู้ฝังลึก (tacit knowledge) ซึ่งเป็นความรู้ที่อยู่กับตัวคน และความรู้ชัดแจ้ง (explicit knowledge) ซึ่งเป็นความรู้ที่มีการนำมาจัดเก็บไว้ในแหล่งต่างๆ ทำให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ง่าย ที่สำคัญคือแม้เจ้าของความรู้จะไม่อยู่ ณ ที่นั้นแล้ว แต่ความรู้ประเภทนี้ยังคงอยู่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

3.1.5 การจัดการความรู้: ความสำคัญและความหมาย

ความสำคัญของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้เกิดขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการเพิ่มประสิทธิผลขององค์กร และเกิดขึ้นเพราะมีความเชื่อว่าจะช่วยสร้างควมมีชีวิตชีวาและความสำเร็จให้แก่องค์กร ในภาวะสังคมฐานความรู้ ทฤษฎีและงานวิจัยส่วนใหญ่จึงปรากฏในการบริหารจัดการองค์กรที่มีลักษณะองค์กรแห่งการเรียนรู้ โดยเฉพาะองค์กรภาคเอกชนซึ่งมีการแข่งขันทางการตลาดในอัตราสูง ความสามารถของคนที่มีความรู้ มีความชำนาญ มีทักษะในงานที่เป็นแก่นสำคัญทางธุรกิจจึงถือเป็นทรัพยากรที่มีค่าต่อบริษัทอย่างมาก เนื่องจากองค์กรธุรกิจเล็งเห็นว่าคนเป็นกุญแจสำคัญของการจัดการความรู้ เพราะคนคือแหล่งความรู้และเป็นผู้ใช้ความรู้ โดยการนำความรู้ ความชำนาญจากภายในตนเองมาใช้ในการแก้ปัญหาในการทำงานและปัญหาเฉพาะหน้า จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องมีความเข้าใจว่าคนมีการพัฒนาและแบ่งปันความรู้ในทีม ชุมชนและบุคลากรในองค์กรขนาดใหญ่ได้อย่างไร (Marsh and Satyadas, 2003: 187)

แนวคิดในเรื่องการจัดการความรู้ได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้นานแล้ว แต่ที่ผ่านมาเป็นการเน้นการจัดการความรู้ประเภท Explicit Knowledge ซึ่งอาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาช่วย ในวงการระบบสารสนเทศหรือเทคโนโลยีสารสนเทศ การจัดการความรู้ในยุคแรกเป็นการ

พยายามนำงานที่ทำประจำมาบันทึกในคอมพิวเตอร์และจัดทำเป็นระบบสารสนเทศ ต่อมาในยุคหลังให้ความสนใจกับการนำความรู้ที่จัดทำเป็นสารสนเทศมาประยุกต์ใช้เป็นโปรแกรมช่วยประมวลผล หรือระบบประมวลผลสารสนเทศ (information-processing systems) เพื่อประโยชน์ของกระบวนการตัดสินใจภายใต้สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง (Malhotra, 2000: 38)

ปัจจุบันการจัดการความรู้วงการสารสนเทศสามารถทำให้เป็นรูปธรรมได้มาก และก้าวหน้ากว่าวงการอื่นๆ ในลักษณะกิจกรรมและการสร้างระบบเทคโนโลยีเพื่ออำนวยความสะดวกสำหรับการจัดการความรู้ โดยกระบวนการในการจัดการความรู้จะเป็นกระบวนการซึ่งประกอบด้วย 1) การเข้าถึงสารสนเทศและความคิด โดยการจัดหาระบบพื้นฐานด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ เช่น การเช่า การซื้อ การเข้าร่วมผ่านบริการทางอินเทอร์เน็ต การวิจัย การแสวงหาจากภายในองค์กร เครือข่าย การสอบถามและการฟัง และการเรียนรู้ผ่านช่องทางต่างๆ 2) การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลและความคิดโดยระบบสารสนเทศ เช่น การนำเข้าข้อมูล การเก็บรักษาข้อมูล การทดสอบข้อมูล การพิจารณาความถูกต้องโดยใช้วิจารณญาณ 3) การจัดการระบบสารสนเทศและความคิด ได้แก่ การจับความรู้ การเปลี่ยนข้อมูลเป็นรหัส การจัดเก็บตามประเภท การค้นหาอัตโนมัติ การจัดทำแผนที่ความรู้ การจัดหมวดหมู่ 4) การวิเคราะห์สารสนเทศและความคิด ได้แก่ การนำเสนอข้อมูลประกอบการตัดสินใจในรูปแบบต่างๆ ข้อมูลที่รวบรวมตามประเภท หมวดหมู่ (summarize) ข้อมูลได้ตอบตามวัตถุประสงค์ (spreadsheet) เครื่องมือนำเสนอด้วยภาพ (visualization tool) 5) การรับส่ง สารสนเทศและความคิด เช่น การตอบคำถาม การอธิบาย การนำเสนอ การพิมพ์เผยแพร่ การสอน 6) การร่วมมือและช่วยเหลือด้วยระบบสารสนเทศและความคิด เช่น การส่งข้อมูล การแข่งขันเอกสาร การระดมสมอง การประชุมและพูดคุย และ 7) การรักษาความปลอดภัยของระบบสารสนเทศและความคิด ได้แก่ การสำรองข้อมูล การจัดทำระบบป้องกันการเข้าถึงข้อมูล โดยไม่ได้รับอนุญาตเฉพาะงาน โดยกำหนดการเข้ารหัสลับ การติดตั้งระบบป้องกันไวรัสคอมพิวเตอร์ (Barth, 2005: 354-355) อย่างไรก็ตาม Davenport และ Probst (2002: 11) กล่าวว่า การแข่งขันความรู้ต้องการมากกว่าเทคโนโลยี และเครือข่ายการสื่อสารต้องอาศัยความตั้งใจในการแข่งขัน และความรู้สึกว่าบุคลากรคือทุกส่วนขององค์กรที่กว้างใหญ่ (Davenport and Probst, 2002: 11) เปรียบเสมือนจิกซอว์ที่ทุกชิ้นมีความสำคัญต่อความสมบูรณ์ของภาพอันสวยงาม

ปัจจุบันการจัดการความรู้ให้ความสำคัญกับการนำความรู้ประเภท Tacit Knowledge ซึ่งเป็นความรู้ที่ถูกเก็บไว้กับตัวบุคคลมากขึ้น เนื่องจากได้สังเกตเห็นว่าคนเป็นทรัพยากรที่ต่างจากทรัพยากรอื่นๆ เช่น เครื่องคอมพิวเตอร์ เครื่องจักร หรือเงินทุน ซึ่งมีต้นทุนที่เรียกว่าค่าเสื่อมราคาสะสม หรือในกรณีของทรัพยากรที่เป็นเงินทุนก็สามารถหมดไปได้เมื่อเกิดการใช้จ่าย ในขณะที่ทรัพยากรบุคคลนั้นไม่มีต้นทุน ค่าเสื่อมราคาสะสม คนทั่วไปยิ่งทำงานมากก็ยิ่งสะสม

ประสบการณ์ซึ่งเป็นบทเรียนที่ได้เรียนรู้จากการทำงาน และบทเรียนเหล่านั้นเป็นทรัพยากรความรู้ ที่ควรจะได้รับจัดการอย่างยิ่ง เพราะทรัพยากรความรู้ไม่มีวันเก่าหรือเสื่อมค่า แต่กลับ ตรงกันข้ามยิ่งถูกใช้โดยหลายคนหรือยิ่งถูกใช้บ่อยครั้งยิ่งมีประโยชน์ต่อองค์กร ในขณะเดียวกัน แต่ละองค์ความรู้นั้นยิ่งถูกใช้มากเท่าไร ยิ่งสามารถถูกพัฒนาให้เป็นองค์ความรู้อื่นๆ ต่อยอดไปได้เรื่อยๆ เพราะความรู้หรือความเข้าใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้นไม่ใช่แต่จะรู้หรือเข้าใจแค่ในระดับ ความรู้นั้นอยู่ถาวรตลอดไป แต่โดยธรรมชาติแล้ว คนเราเมื่อหันมาใช้ความรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งในการ ทำงานมักจะเกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งใหม่ๆ ซึ่งกลายเป็นความรู้ใหม่ที่ต่อยอดจากความรู้เดิมที่ เคยได้เรียนรู้จากประสบการณ์ทำงานในอดีต ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในวงจร SECI การจัดการความรู้ จึงมีวัตถุประสงค์ว่าจะทำอย่างไรให้บทเรียนต่างๆ เหล่านี้ได้ถูกนำไปใช้โดยบุคลากรในองค์กรให้ มากที่สุด ถูกนำไปใช้โดยวิธีที่สะดวกที่สุด และถูกนำไปพัฒนาต่อยอดให้กลายเป็นบทเรียนที่ ประกอบไปด้วยองค์ความรู้ใหม่ๆ ให้มากที่สุด

นอกจากวงการธุรกิจเอกชนและวงการสารสนเทศจะให้ความสำคัญกับการ จัดการความรู้เพื่อพัฒนาบุคคลและองค์กรแล้ว การจัดการความรู้เริ่มเป็นที่สนใจในองค์กรราชการ ซึ่งได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วและรอบด้าน รวมทั้งนโยบายการ พัฒนาภาคราชการตามแนวคิดของหลักการธรรมาภิบาลที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมจากประชาชน ความโปร่งใส ตรวจสอบได้ ในการวางแผน การดำเนินงาน และการประเมินผล สำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาระบบราชการจึงขับเคลื่อนให้เกิดการจัดทำแผนการจัดการความรู้ รวมทั้ง มีการดำเนินงานและประเมินผล โดยจัดให้มีคู่มือการจัดทำแผนการจัดการความรู้: จากทฤษฎีสู่การ ปฏิบัติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2548 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการและสถาบันเพิ่มผลผลิต แห่งชาติ, 2548: ออนไลน์) องค์กรประเภทสถานศึกษาก็มีความสนใจในการนำการจัดการความรู้มา ประยุกต์ใช้ทั้งใน ส่วนของการบริหารจัดการองค์กรและการจัดกระบวนการเรียน การสอน (บุญส่ง หาญพานิช, 2546; ประกอบ ใจมัน, 2547; เตือนใจ รักพงศ์, 2551) องค์กรที่ เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในระดับชุมชน ท้องถิ่น มีผู้สนใจนำมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการพัฒนา ด้านต่างๆ เช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น การพัฒนาด้านวิสาหกิจชุมชน (กรมการพัฒนาชุมชน, 2549) โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546)

ความหมายของการจัดการความรู้

จากความสำคัญของการจัดการความรู้และความแพร่หลายของการจัดการความรู้ ดังกล่าว จึงมีนักวิชาการและหน่วยงานต่างๆ ให้ความสนใจและกล่าวถึงความหมายของการจัดการ ความรู้ไว้ สรุปได้ดังต่อไปนี้

การจัดการความรู้ในความหมายกว้าง กระทรวงวัฒนธรรม (2553: ออนไลน์) อธิบายว่า การจัดการความรู้ คือ กระบวนการในการนำความรู้ที่มีอยู่หรือเรียนรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อองค์กร โดยผ่านกระบวนการต่างๆ สอดคล้องกับสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการและสถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ (2548: 4) อธิบายว่า การจัดการความรู้ คือ การรวบรวมองค์ความรู้ที่มีอยู่ในองค์กรซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในตัวบุคคลหรือเอกสารมาพัฒนาให้เป็นระบบ เพื่อให้ทุกคนในองค์กรสามารถเข้าถึงความรู้ และพัฒนาตนเองให้เป็นผู้รู้ รวมทั้งปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะส่งผลให้องค์กรมีความสามารถในเชิงแข่งขันสูงสุด

ส่วนความหมายที่เจาะจงลงไปถึงวิธีการจัดการความรู้ วิจารณ์ พานิช (2551: 3-5) กล่าวว่า การจัดการความรู้เป็นการเรียนรู้แบบใหม่ที่เรียนจากการปฏิบัติเป็นตัวนำ เป็นตัวเดินเรื่อง ไม่ใช่แค่เรียนจากครูหรือตำราซึ่งเป็นการเรียนรู้แบบเก่าที่เน้นเรียนทฤษฎี ขณะที่การเรียนรู้แบบ KM ก็มีทฤษฎี แต่เน้นที่การเรียนรู้แบบปฏิบัติ เพราะการปฏิบัติทำให้เกิดประสบการณ์ การจัดการความรู้ไม่ใช่เรื่องของคนๆ เดียว เป็นเรื่องของคนหลายคนที่ทำงานร่วมกัน โดยมีเป้าหมายคือการที่กลุ่มคนที่ดำเนินการจัดการความรู้ร่วมกันมีชุดความรู้ของตนเองที่ร่วมกันสร้างเองสำหรับใช้งานของตน และจะมีการสร้างความรู้ขึ้นใช้เองตลอดเวลา เนื่องจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากการปฏิบัติงานของแต่ละคนจะมีอยู่ตลอดเวลา ทำให้เกิดการยกระดับความรู้ความเข้าใจขึ้น ไปอีก การจัดการความรู้จึงเน้นที่การเรียนรู้จากการปฏิบัติและเน้นตัวความรู้ที่เป็นความรู้ในคนหรือที่เรียกว่า Tacit Knowledge ทั้งนี้ความรู้จากเอกสารตำราหรือที่เรียกว่า Explicit Knowledge นั้นก็สำคัญ เพียงแต่ว่าเรามักจะละเลยความรู้ที่อยู่ในคน สอดคล้องกับ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2547 อ้างถึงใน ชนิกันต์ เขียรสุตร, 2552: ออนไลน์) กล่าวว่า การจัดการความรู้ คือ การประมวลสังเคราะห์และจำแนกแยกแยะสารสนเทศ เพื่อนำไปสู่การตีความและทำความเข้าใจกับสารสนเทศ เหล่านั้นจนกลายเป็นความรู้ ซึ่งความรู้นี้ครอบคลุมทั้งส่วนของความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge) ที่ซ่อนอยู่ในความคิดของคนและที่ฝังตัวอยู่ในองค์กรกับความรู้แจ้งชัด (Explicit Knowledge) ที่ปรากฏในเอกสารที่บันทึกหรือรายงานต่างๆ ขององค์กร การจัดการความรู้ทั้งสองประเภทนี้ให้เป็นระบบระเบียบ เพื่อให้คนที่ต้องการเข้าถึงได้ง่ายและดึงออกมาใช้งานได้โดยสะดวก การจัดการความรู้จะเกิดขึ้นในระดับทีมงานหรือระดับกลุ่มในองค์กรที่ต้องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกแต่ละคน เพราะการจัดการความรู้จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีการปฏิสัมพันธ์เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างทีม ซึ่งอาจเป็นปฏิสัมพันธ์บนเครือข่าย Cyber Space หรืออาจผ่านการพบปะพูดคุยกันต่อหน้าก็ได้

3.2 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับองค์ประกอบของกระบวนการจัดการความรู้

กว่าสิบปีที่ผ่านมาแรงผลักดันมากมายทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและเทคโนโลยี ทำให้สภาพแวดล้อมในการทำงานเปลี่ยนไปอย่างเห็นได้ชัด การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจนเป็นผลให้องค์การใดในสาขาที่เคยมั่งคั่งเฟื่องฟูอยู่ในอดีตจะไม่สามารถอยู่รอดได้ท่ามกลางการแข่งขันที่รุนแรงในศตวรรษที่ 21 ส่วนองค์กรที่ยืนหยัดอยู่ได้จะเป็นพวกที่เข้ากับโลกใหม่ได้อย่างดีที่สุด พร้อมจะเรียนรู้ที่สุด (มาร์ควอดด์, 2002 แปลโดย บดินทร์ วิจารณ์, 2550) นั่นคือองค์กรแห่งการเรียนรู้นั่นเอง

3.2.1 ทฤษฎีระบบกับการวิเคราะห์องค์ประกอบของกระบวนการจัดการความรู้ในชุมชน

หนึ่งในนักวิชาการที่สนใจองค์การแห่งการเรียนรู้ คือ Mirvis (1996 อ้างถึงใน วีระวัฒน์ ปินนิตามัย, 2544: 62) ได้ชี้ให้เห็นรากฐานเชิงความคิดที่มีอิทธิพลต่อองค์การแห่งการเรียนรู้ว่าทฤษฎีระบบ (systems theory) เป็นรากฐานของการอธิบายขององค์การแห่งการเรียนรู้ เช่น องค์การเป็นระบบต่างๆ ของสังคม เนื่องจากองค์การเหมือนสิ่งมีชีวิต ปรับตนเข้ากับสภาพแวดล้อม ในขณะที่เป็นระบบตีความ เนื่องจากองค์การมีภูมิปัญญาในการที่จะทำความเข้าใจกับสิ่งที่ซับซ้อนได้ องค์การยังเป็นระบบต่างๆ ที่เรียนรู้ เนื่องจากองค์การมีการศึกษาสืบค้นความคิดเป็นองค์รวมได้

จากการรวบรวมสังเคราะห์เอกสารของ วีระวัฒน์ ปินนิตามัย (2544: 62-63) สรุปว่าองค์การเป็นระบบที่มีการเรียนรู้ (Learning Systems) โดยคำว่าระบบ (systems) หมายถึง ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของส่วนย่อยต่างๆ เพื่อรวมกันเป็นทั้งหมด ไม่สามารถที่จะแบ่งระบบออกเป็นส่วนย่อยในการทำงานได้ ในการทำงานองค์กรสามารถเรียนรู้ได้ หากแต่ละส่วนแต่ละฝ่ายผู้ปฏิบัติงานเข้าใจได้ว่าตนทำหน้าที่อะไร เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับส่วนอื่น ฝ่ายอื่นเช่นไร ผลของปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวจะกระทบต่อการปฏิบัติงาน การผลิตสินค้าและการให้บริการเช่นไร จากนั้นนำไปสู่คำถามที่ว่าผู้บริหารองค์กรและผู้บริหารการเรียนรู้ หรือ Chief Learning Officer (CLO) จะบริหารจัดการสนับสนุนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกขององค์กรที่เอื้อต่อการเรียนรู้ระหว่างกันมากที่สุดได้เช่นไร ให้เหมาะสมสอดคล้องกับระบบและวัฒนธรรมขององค์กร ความสนใจใฝ่รู้พร้อมที่จะเรียนรู้ของสมาชิก ความสามารถในการมองภาพใหญ่และการคิดอย่างเป็นระบบ สิ่งเหล่านี้เป็นหัวใจสำคัญต่อความสำเร็จของการสร้างองค์การแห่งการเรียนรู้ ขณะที่บดินทร์ วิจารณ์ (2547: 45) เห็นด้วยกับการพิจารณาการจัดการองค์ความรู้ในรูปของทฤษฎีระบบ และจากรูปแบบระบบการจัดการความรู้เขากล่าวว่า การจัดการองค์ความรู้ประกอบไปด้วย 2 ส่วนหลักๆ ที่สำคัญ คือ ตัวกระบวนการและปัจจัยที่เอื้อและส่งเสริมต่อการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ในระดับชุมชนสามารถนำแนวคิดทฤษฎีระบบมาใช้ประกอบการพิจารณาได้เช่นกัน คือ ชุมชนท้องถิ่นหนึ่งๆ เป็นหนึ่งหน่วยระบบ เป็นหน่วยงานที่

มีผลผลิต มีกระบวนการ มีปัจจัยนำเข้าและมีขอบเขต หน่วยงานดังกล่าวดำรงอยู่ในฐานะเป็นส่วนย่อยของอภิระบบ และประกอบขึ้นด้วยอนุระบบต่างๆ จำนวนหนึ่งตามลักษณะของระบบสังคม สรุปได้ดังนี้ 1) บริบท (context) หรือสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกชุมชนจะสร้างหน่วยระบบทำงาน และจัดหาปัจจัยนำเข้า ตลอดจนกำหนดกระบวนการทำงานและกำหนดเป้าหมายผลผลิตของหน่วยระบบ 2) ปัจจัยนำเข้า ได้แก่ คนในชุมชนท้องถิ่นและทรัพยากรที่นำมาใช้ประโยชน์ในการสร้างผลผลิตได้ รวมไปถึงแบบอย่างแนวปฏิบัติที่มีในสังคม หรืออาจเรียกว่าวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังรวมถึงคน ทรัพยากร และแนวปฏิบัติจากแหล่งภายนอกชุมชนที่ส่งผลมาสู่ชุมชนในฐานะเป็นอีกหน่วยระบบหนึ่งที่มีการแลกเปลี่ยนผลิตผลหรือปัจจัยนำเข้ากับหน่วยระบบชุมชนนี้ 3) กระบวนการ คือ ปฏิกริยาหรือการกระทำต่อกันระหว่างปัจจัยนำเข้าต่างๆ อันก่อให้เกิดการแปลงรูปของปัจจัยนำเข้าบางรายการ มากบ้างน้อยบ้าง ในลักษณะต่างๆ จนบังเกิดเป็นผลผลิตของหน่วยระบบ กระบวนการอาจมีหลายขั้นตอน 4) ผลผลิต ผลที่ได้จากกระบวนการเป็นผลผลิตใหม่ซึ่งอาจเป็นผลผลิตระหว่างทางที่จะเข้าสู่กระบวนการบางอย่างคือสะท้อนกลับไปสู่ปัจจัยนำเข้าใหม่ และผ่านกระบวนการจนกว่าจะได้ผลผลิตสุดท้าย หรือบางกรณีอาจเป็นผลผลิตสุดท้ายของหน่วยระบบนั้นเลยก็ได้ 5) ผลย้อนกลับ (feedback) คือ การที่ผลผลิตตามขั้นตอนต่างๆ จากการทำงานของหน่วยระบบถูกส่งให้มีผลกระทบไปถึงขั้นก่อนหน้านั้น ถ้าผลดังกล่าวถูกส่งผ่านไปยังบริบทอื่นที่อยู่ภายนอกชุมชนถือว่าเป็นผลย้อนกลับภายนอก และถ้าเป็นการส่งผ่านภายในขอบเขตของหน่วยระบบเองเรียกว่า การส่งผลย้อนกลับภายในซึ่งอาจเป็นผลผลิตระหว่างทางหรือผลผลิตสุดท้ายก็ได้ดังที่กล่าวข้างต้น (เจเลียว บุรีภักดี, 2545: 36, 45-46)

จากแนวคิดดังกล่าวการศึกษาองค์ประกอบของกระบวนการจัดการความรู้ในการวิจัยครั้งนี้ จึงนำแนวคิดองค์การแห่งการเรียนรู้ของมาร์ควอดด์ที่เสนอตัวแบบขององค์การแห่งการเรียนรู้ในเชิงระบบ และแนวคิดการจัดการความรู้ของสถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม มาศึกษาเพื่อกำหนดตัวแปรที่สำคัญของกระบวนการจัดการความรู้และปัจจัยส่งเสริมการจัดการความรู้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.2.2 แนวคิดองค์การแห่งการเรียนรู้ของมาร์ควอดด์

มาร์ควอดด์ (2002 แปลโดย บดินทร์ วิจารณ์, 2550) ได้เสนอตัวแบบขององค์การแห่งการเรียนรู้ในเชิงระบบซึ่งประกอบด้วยระบบย่อย 5 ระบบ ได้แก่ การเรียนรู้ องค์การ คน ความรู้ และเทคโนโลยี โดยระบบย่อยด้านองค์การ คน ความรู้ และเทคโนโลยี เป็นสิ่งจำเป็นต่อการส่งเสริมและขยายการเรียนรู้ ส่วนการเรียนรู้จะเป็นระบบย่อยที่แทรกซึมเข้าไปในระบบย่อยทั้ง 4 ที่เหลืออยู่ โดยระบบย่อยทั้งหมดนี้ล้วนเป็นส่วนประกอบในการสร้างและบำรุงรักษา

การเรียนรู้ในองค์การที่จะขาดไม่ได้ ระบบย่อยทั้ง 5 นี้มีความสัมพันธ์กันและเติมเต็มซึ่งกันและกัน แต่ระบบสรุปได้ดังนี้

การเรียนรู้ มี 3 ระดับ คือ การเรียนรู้ระดับบุคคล ระดับกลุ่มหรือทีม และระดับองค์การ โดยประเภทของการเรียนรู้มีสามประเภท คือ 1) การเรียนรู้เชิงปรับตัว จะเกิดขึ้นเมื่อเราครุ่นคิดพิจารณาทบทวนถึงประสบการณ์ในอดีต จากนั้นก็ปรับแต่งการกระทำในอนาคต 2) การเรียนรู้เชิงคาดการณ์ คือ กระบวนการแสวงหาความรู้โดยการคาดคิด จินตนาการเกี่ยวกับอนาคตในหลายๆ ลักษณะ วิธีการเรียนรู้แบบนี้จะเป็นการหลีกเลี่ยงประสบการณ์และผลลัพธ์ในทางลบที่อาจจะเกิดขึ้น โดยการวินิจฉัยแยกแยะโอกาสที่ดีที่สุดสำหรับอนาคต และกำหนดแนวทางเพื่อให้บรรลุผลในอนาคตนั้น และ 3) การเรียนรู้เชิงปฏิบัติ หมายถึง การสืบหาและพิจารณาไตร่ตรองเกี่ยวกับความเป็นจริง ณ ปัจจุบัน และนำเอาความรู้นั้นไปใช้พัฒนาบุคคล กลุ่มและองค์การ

องค์การ มีมิติหรือองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ 1) วิสัยทัศน์คือการรวมเอาความหวัง เป้าหมายและทิศทางที่องค์การต้องการพัฒนาและจัดการความรู้ไว้ด้วยกัน 2) วัฒนธรรม หมายถึง ค่านิยม ความเชื่อ วิถีปฏิบัติ พิธีการและประเพณีขององค์การ ซึ่งมีส่วนช่วยในการวางรูปแบบของพฤติกรรมและการรับรู้ตามสมัชชานิยมของคนในองค์การ วัฒนธรรมขององค์การขององค์การการเรียนรู้ คือ วัฒนธรรมที่ยอมรับว่าการเรียนรู้มีความสำคัญต่อความสำเร็จทางธุรกิจอย่างแท้จริง 3) กลยุทธ์ จะสัมพันธ์กับแผนการปฏิบัติ วิธีการ กลวิธีและขั้นตอนที่จะทำให้ห้องปฏิบัติการบรรลุวิสัยทัศน์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ในองค์การแห่งการเรียนรู้ กลยุทธ์ต่างๆ จะทำให้เกิดทั้งการเรียนรู้ การถ่ายโอนและการนำการเรียนรู้ไปใช้ประโยชน์อย่างดีที่สุดในการทำงาน 4) โครงสร้างประกอบด้วยแผนก ฝ่าย ระดับและองค์ประกอบต่างๆ ของบริษัท โครงสร้างขององค์การแห่งการเรียนรู้จะเป็นแบบแนวราบ ไม่มีขอบเขตที่จำกัดและมีความคล่องตัวสูง

คน หรือบุคลากร ประกอบด้วย 1) ผู้จัดการและผู้นำมีหน้าที่ฝึกสอน เป็นพี่เลี้ยงและเป็นแบบอย่างให้กับผู้อื่น มีหน้าที่สร้างและเพิ่มโอกาสในการเรียนรู้ให้กับคนรอบข้าง 2) พนักงาน จะได้รับการเอื้ออำนาจและคาดหวังว่าจะได้เรียนรู้ อีกทั้งยังมีการวางแผนเกี่ยวกับสมรรถนะในอนาคตกล้าที่จะเสี่ยงและลงมือปฏิบัติการ รวมถึงต้องแก้ปัญหาเป็น 3) ลูกค้า จะมีส่วนร่วมในการระบุความต้องการผลิตภัณฑ์และบริการ รวมถึงการฝึกอบรมถือได้ว่ามีส่วนร่วมในการเชื่อมต่อการเรียนรู้ขององค์การ 3) หุ้นส่วนและพันธมิตรทางธุรกิจ จะได้รับประโยชน์จากการแบ่งปันสมรรถนะและความรู้ และ 4) ชุมชน ได้แก่ กลุ่มต่างๆ ทางสังคม ทางเศรษฐกิจและการศึกษา ซึ่งจะมีส่วนในการให้และรับการเรียนรู้

ขั้นตอนการจัดการความรู้ ที่ครอบคลุมการเปลี่ยนผ่านความรู้จากแหล่งความรู้ไปสู่การใช้ความรู้นั้นให้เป็นประโยชน์ประกอบด้วย 6 ขั้นตอน คือ 1) การแสวงหาความรู้ 2) การ

สร้างความรู้ 3) การจัดเก็บความรู้ 4) การวิเคราะห์และการทำเหมืองความรู้ 5) การถ่ายโอนและเผยแพร่ความรู้ และ 6) การประยุกต์ใช้และการทำให้ข้อมูลถูกต้องเที่ยงตรง

เทคโนโลยี ประกอบด้วย เครือข่ายเทคโนโลยีและเครื่องมือทางข้อมูลต่างๆ ที่ช่วยสนับสนุนให้คนในองค์กรเข้าถึงความรู้และมีการแลกเปลี่ยนสารสนเทศและการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน โดยจะรวมไปถึงตัวระบบและกระบวนการทางเทคโนโลยี ตลอดจนโครงสร้างของความร่วมมือที่จะทำให้เกิดทักษะในการประสานงาน การสอนงานและทักษะเกี่ยวกับความรู้ด้านอื่นๆ

นอกจากนี้ มาร์ควอตต์ได้เสนอกกลยุทธ์ในการจัดการความรู้ว่า ประกอบด้วย 1) การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบในการเก็บรวบรวมและถ่ายโอนความรู้ 2) เก็บเกี่ยวความรู้จากภายนอกองค์กรอย่างเป็นระบบ 3) จัดกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ภายในองค์กร 4) ส่งเสริมการคิดและเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ 5) กระตุ้นและให้รางวัลแก่ผู้สร้างนวัตกรรม 6) ฝึกอบรมในเรื่องการจัดเก็บและการเรียนรู้ข้อมูลกลับมาใช้ 7) เพิ่มการถ่ายโอนความรู้อย่างไม่มีขีดจำกัด 8) สร้างฐานความรู้ให้ตรงตามความต้องการในการเรียนรู้และตามค่านิยมขององค์กร 9) สร้างกลไกในการรวบรวมและจัดเก็บสิ่งที่ได้เรียนรู้ และ 10) ถ่ายโอนความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้ไปใช้ในการปฏิบัติงานจริง

จากแนวคิดองค์กรแห่งการเรียนรู้ของมาร์ควอตต์ สรุปได้ว่า 1) ตัวแปรที่สำคัญของกระบวนการจัดการความรู้ประกอบด้วยขั้นตอนการจัดการความรู้และกิจกรรมการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้ประเภทต่างๆ วิธีการ เทคนิคและกลยุทธ์ในการจัดการความรู้ และ 2) ตัวแปรที่สำคัญของปัจจัยส่งเสริมการจัดการความรู้ คือ เป้าหมายในการเรียนรู้ขององค์กร คนซึ่งมีทั้งระดับบุคคล กลุ่ม องค์กรด้วยกัน เทคโนโลยี โครงสร้างองค์กรหรือสังคม ได้แก่ หน่วยงานในองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ที่มีการประสานงานกันในระดับต่างๆ และวัฒนธรรม เช่น ค่านิยม ความเชื่อ บรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้

3.2.3 แนวคิดการจัดการความรู้ของสถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.)

การจัดการความรู้ของสถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคมมีแบบจำลองการจัดการความรู้ที่สำคัญ 3 รูปแบบ คือ โมเดลปลาหู โมเดลปลาตะเพียน และ KM Model แต่ละแบบจำลอง มีรายละเอียดต่อไปนี้

1) โมเดลปลาหูและปลาตะเพียน

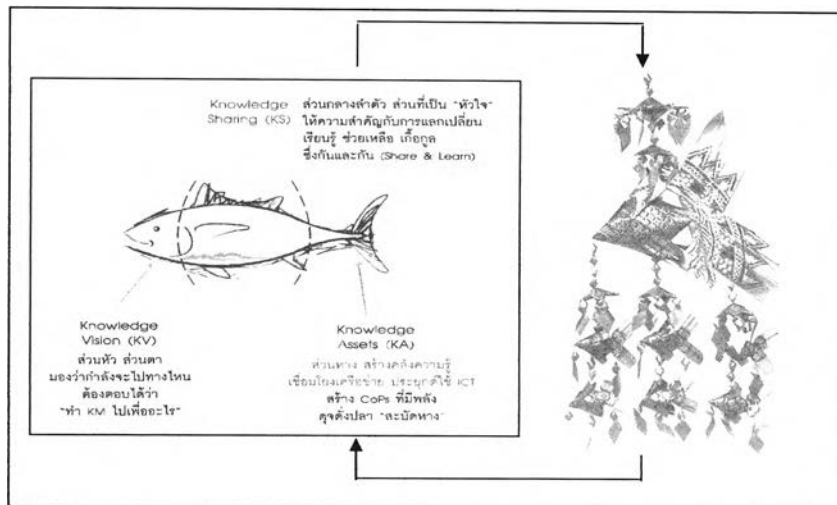
(1) โมเดลปลาหู มีประโยชน์สำหรับใช้เตือนสติว่าการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้บรรลุเป้าหมายของงานหรือของหน่วยงานที่ต้องคำนึงถึงองค์ประกอบหลัก 3 ส่วน คือ ส่วนเป้าหมาย (หัวปลา) ส่วนกิจกรรม (ตัวปลา) และส่วนการจذبบันทึก (หางปลา) ซึ่งทั้ง 3 ส่วนนี้มีความสำคัญขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไม่ได้ มิฉะนั้นก็ไม่ใช่ “ปลา” (วิจารณ์ พานิช, 2549: 53-55: ออนไลน์) สรุปได้ดังนี้

หัวปลา คือการสำรวจว่ากำลังทำการจัดการความรู้เพื่อหนุนการบรรลุเป้าหมาย หรือปณิธานความมุ่งมั่น หรือวิสัยทัศน์ขององค์กรหรือไม่ มองอีกมุมหนึ่งหัวปลาหมายถึงความรู้หลักหรือความรู้สำคัญๆ ที่ต้องการสำหรับใช้เพื่อการบรรลุเป้าหมายขององค์กร จึงต้องช่วยกันตรวจสอบประเด็นนี้ก่อนทำการจัดการความรู้

ตัวปลา ร้อยละ 80-90 ของกิจกรรมการจัดการความรู้ คือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่มีการปฏิบัติหรือทดลองปรับปรุงงานเป็นศูนย์กลาง ไม่ใช่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้บนฐานของทฤษฎี ตัวปลาต้องว่าวนกับการปฏิบัติเป็นหลัก หมายความว่าต้องใช้ทั้งความรู้ปฏิบัติและความรู้ทฤษฎี แต่เวลาเอามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้จะยกความรู้จากประสบการณ์ในการทำงานเป็นตัวตั้ง ความรู้เชิงทฤษฎีเป็นตัวเสริม

หางปลา คือ การจดบันทึก ความรู้ เทคนิค เคล็ดลับในการทำงานที่ได้มาจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ควบบันทึกไว้หลายๆ แบบ ทั้งที่เป็นตัวอักษร ภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว ผังมโนทัศน์และรูปแบบอื่นๆ ให้สมาชิกขององค์กรเข้าถึงเอาไปปรับใช้ได้ตลอดเวลาและวนกลับมาพัฒนาให้มีพลัง มีคุณภาพมากขึ้น ที่สำคัญต้องไม่ใช่แค่เพิ่มในเชิงปริมาณ แต่ต้องให้ความสำคัญต่อการเพิ่มในเชิงคุณภาพมากกว่า

(2) **โมเดลปลาตะเพียน** เป็น โมเดลที่นำแบบมาจากปลาตะเพียนที่ใช้เป็นโมบายปลาตะเพียน ซึ่งมีปลาตะเพียนตัวแม่และตัวลูก แฉวนเป็นพวง 3-4 ชั้น ใช้เป็นสัญลักษณ์บอกว่าเป้าหมาย/วิสัยทัศน์ของหน่วยงานย่อยต้องสอดคล้องกับเป้าหมาย/วิสัยทัศน์ของหน่วยงานใหญ่ เป้าหมายของการจัดการความรู้ต้องสอดคล้องกับเป้าหมายขององค์กร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การจัดการความรู้ต้องเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุวิสัยทัศน์ขององค์กร ดังแสดงในรูปโมบายปลาตะเพียนที่ปลาทุกตัวหันหน้าหรือว่าวนไปทางเดียวกัน หัวปลาหันไปทางเดียวกัน แสดงว่าต้องมีเป้าหมายเดียวกัน อาจขยายความว่าปลาทุกตัวต้องช่วยเหลือกัน เปรียบเสมือนการแบ่งปันความรู้ข้ามหน่วยงานข้ามฝ่ายภายในองค์กร หรือในบางกรณีออกไปนอกองค์กรด้วย (วิจารณ์ พานิช, 2551: 137)

ภาพที่ 7 โมเดลปลาและโมเดลปลาตะเพียน

ที่มา: ประพนธ์ ฝาสุขยัต (2549: 22) และวิจารณ์ พานิช (2551: 137)

2) แบบจำลองการจัดการความรู้ของสถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม

(สคส.) หรือ KM Model

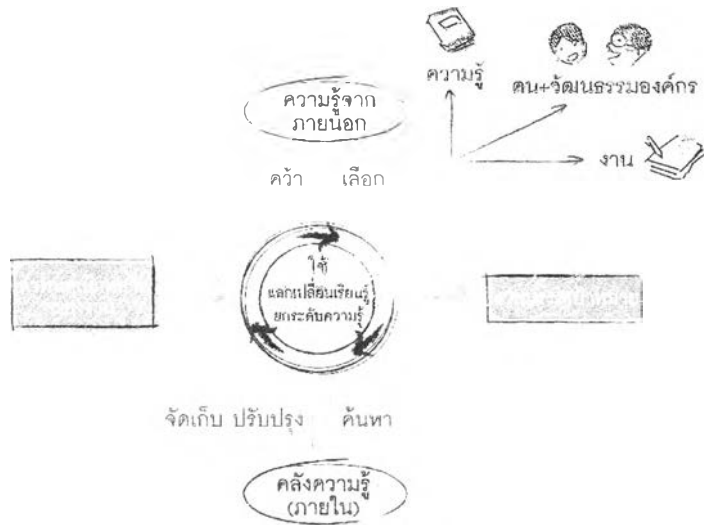
ประพนธ์ ฝาสุขยัต (2549: 46-54) เสนอแบบจำลองของการจัดการความรู้ ในแบบฉบับของสถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคมหรือ KM Model ประกอบด้วย 3 มิติ ดังนี้

มิติที่ 1 คือ มิติที่เกี่ยวกับงาน การจัดการความรู้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงาน โดยตรง เนื่องจากการนำการจัดการความรู้มาทำให้งานบรรลุเป้าหมาย

มิติที่ 2 คือ มิติที่เกี่ยวกับความรู้ ในแบบจำลองนี้ตรงกลางรูปที่เห็นเป็น วงกลม ถือว่าเป็นส่วนที่สำคัญค่อนข้างมาก เป็นส่วนหัวใจของการจัดการความรู้ เพราะเป็นส่วนที่ แสดงให้เห็นวงจรการใช้ความรู้ กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการยกระดับของความรู้ เมื่อ วงจรนี้มีการจัดการ มันก็จะหมุนไปได้อย่างต่อเนื่อง การหมุนของวงจรนี้มีผลทำให้ผู้ใช้ความรู้ อาจจะต้องควานหาความรู้มาเพิ่มเติม ซึ่งก็คือจุดที่ไปเชื่อมต่อกับมิติที่ 2 ที่เป็นเรื่องของความรู้ ความรู้ที่กำลังหาหนีมียู่ทั้งภายในองค์กรและภายนอกองค์กร การหาและคว้าเอาความรู้จากภายนอก มาใช้ จำเป็นจะต้องมีการเลือก มีการตรวจสอบความถูกต้อง และมีการนำมาดัดแปลง ประยุกต์ใช้ ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ให้ตรงกับบริบทการใช้งานด้วย สำหรับตัวคลังความรู้ภายในถือว่าเป็น แหล่งความรู้ที่มีความสำคัญ เรามักจะพบว่า มีเรื่องดีๆ เกิดขึ้นมากมายภายในองค์กร เช่น มีการใช้ เทคนิคและวิธีการในหน่วยงานต่างๆ ที่ค่อนข้างได้ผล มีสิ่งๆที่เรียกว่า best practice มีหลายเรื่องที่ไม่

ต้องเริ่มจากศูนย์เสมอไป เพราะสามารถเรียนรู้ได้จากสิ่งที่มีอยู่แล้วภายในองค์กร ซึ่งหมายรวมถึงหน่วยงานข้างเคียงด้วย

มิติที่ 3 คือ คนและวัฒนธรรมองค์กร คนมีบทบาททั้งในแง่ที่เป็นผู้สร้างและเป็นผู้ใช้ความรู้ และคนหลายๆ คนรวมกันเป็นองค์กร ส่วนวัฒนธรรมองค์กรคือวิถีชีวิตของคนในองค์กร คนในองค์กรจึงเป็นทั้งผู้สร้างและผู้ปฏิบัติตามวัฒนธรรมขององค์กร และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการจัดการความรู้ในองค์กรประกอบด้วยเวลาสำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีใจหรือนำใจให้กันเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พื้นที่หรือเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ควรจะมีหลายรูปแบบ คือมีทั้งเวทีแบบที่เป็นทางการ เช่น การจัดประชุมหรือสัมมนาในรูปแบบต่างๆ กับเวทีที่ไม่เป็นทางการมากนัก เช่น การจัดพื้นที่ให้คนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในบรรยากาศสบายๆ เช่น มุมกาแฟ มุมอ่านหนังสือ พื้นที่สำหรับพบปะ หรือเปิดโอกาสให้คนที่สนใจเรื่องคล้ายๆ กัน หรือทำงานด้านเดียวกันได้มีโอกาสจับกลุ่มปรึกษาหารือกันได้สะดวก ตามความสมัครใจ หรือภาษาอังกฤษเรียกว่า Community of Practices หรือที่เรียกย่อๆ ว่า CoPs และเทคโนโลยี โดยเฉพาะปัจจุบันเทคโนโลยีการสื่อสารและสารสนเทศหรือ ICT มีบทบาทที่สำคัญในการให้พื้นที่จำลองสำหรับ CoPs และประชาคมออนไลน์เป็นอย่างมาก ดังภาพที่ 8

ภาพที่ 8 แบบจำลองการจัดการความรู้ (KM Model) ของ ศคส.

ที่มา ประพนธ์ ผาสุขยืด (2549: 22)

ในการดำเนินงานของกระบวนการจัดการความรู้ วิจารณ์ พานิช (2551) และ ประพนธ์ ผาสุขยืด (2549) ได้เสนอองค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการจัดการความรู้อีก 2 ด้าน คือ กิจกรรมในการจัดการความรู้ เช่น กิจกรรมเพื่อช่วยเพื่อน การเล่าเรื่อง การถอดบทเรียนหรือ

สรุปบทเรียน วงจรแลกเปลี่ยนเรียนรู้ยกกำลังสามบวกคว่ำ และเครื่องมือในการจัดการความรู้ เช่น ตารางแห่งอิสรภาพ ธารปัญญา บันไดแห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พื้นที่ประเทืองปัญญา

จากการศึกษาแนวคิดรูปแบบการจัดการความรู้ของสถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคมทั้ง 3 รูปแบบ สรุปได้ว่า 1) ตัวแปรที่สำคัญของกระบวนการจัดการความรู้ ได้แก่ กิจกรรมการจัดการความรู้และเครื่องมือต่างๆ ที่ทำให้การจัดการความรู้บรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายการจัดการความรู้ที่องค์กรกำหนด 2) ตัวแปรที่สำคัญของปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ ได้แก่ เป้าหมายของการจัดการความรู้ คนและวัฒนธรรมองค์กร

3.3 กระบวนการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองโยธยา: แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มีรายละเอียดดังนี้

3.3.1 ขั้นตอนการจัดการความรู้

มาร์ควอดด์ (2002 แปลโดย บดินทร์ วิจารณ์, 2550) เสนอขั้นตอนการจัดการความรู้ 6 ขั้นตอน คือ 1) การแสวงหาความรู้ 2) การสร้างความรู้ 3) การจัดเก็บความรู้ 4) การวิเคราะห์และการทำเหมืองความรู้ 5) การถ่ายโอนและการเผยแพร่ความรู้ 6) การประยุกต์ใช้และทำให้ข้อมูลถูกต้องเที่ยงตรง โดยองค์การจะเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล เมื่อดำเนินการตามกระบวนการอย่างต่อเนื่อง แต่การจัดการความรู้แต่ละขั้นตอนไม่จำเป็นจะต้องเกิดขึ้นตามลำดับ แต่ละขั้นตอนเป็นอิสระต่อกัน เช่น สารสนเทศต่างๆ ต้องได้รับการเผยแพร่ผ่านหลายๆ ช่องทางภายใต้กรอบเวลาที่แตกต่างกันไป

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับการจัดการความรู้ของหน่วยงานและนักวิชาการอื่น พบว่า มีผู้กล่าวถึงขั้นตอนของกระบวนการจัดการความรู้ไว้ดังนี้ Newman และ Conrad (1999) ระบุว่าจัดการความรู้ได้แก่ 1) การสร้างความรู้ (creation) 2) การเก็บรักษาความรู้ (retention) 3) การถ่ายโอนความรู้ (transfer) 4) การใช้ประโยชน์จากความรู้ (utilization), Boynton (1996 อ้างถึงใน Muralidhar, 2000: 224) ระบุว่าจัดการความรู้ประกอบด้วย การทำความรู้ให้กระจ่างชัดเพื่อสะดวกในการแสวงหาความรู้ และการทำให้เข้าถึงความรู้ได้ง่าย และการสร้างความรู้ในองค์กร Merali (2001: 44-45) อธิบายว่า การจัดการความรู้ประกอบไปด้วย การแสวงหาความรู้ การสร้างความรู้ การสะสมความรู้ การแพร่กระจายความรู้ และการดูดซับความรู้ Maybury (2003: 293-294) อธิบายว่ากระบวนการจัดการความรู้ได้แก่ การแสวงหา (acquire) การสร้าง (create) การแบ่งปัน (share) และการใช้ความรู้ที่ต้องการปฏิบัติให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์

ของงานที่ได้รับมอบหมาย ได้แก่ การใช้ให้เป็นประโยชน์ (apply) เปลี่ยนแปลงแก้ไข (modify) และการปฏิบัติ (action) ส่วน Marsh และ Satyadas (2003: 187) ระบุกระบวนการหรือวงจรชีวิตของการจัดการความรู้ ได้แก่ การสะสม (accumulate) การแสวงหา (acquire) การสร้าง (create) การจัดเก็บ (store) การจัดหมวดหมู่ (archive categorize) การสอบถาม (inquire) การสำรวจ (explore) การนำร่อง (navigate) การใช้ประโยชน์ (apply) การถ่ายทอด (transfer) และการผลักดันให้เกิดการเรียนรู้ (push) ในขณะที่ Barth (2005: 348) อธิบายว่า การจัดการความรู้ต้องอาศัยทั้งกระบวนการทางสังคมและเทคโนโลยีในการสร้างความรู้ สะสมความรู้ แบ่งปันความรู้ จัดหมวดหมู่ความรู้ใหม่ ตามความเหมาะสมของการใช้งาน และการนำความรู้กลับมาใช้ใหม่ นอกจากนี้ Kumar (2005: 116-118) ได้อธิบายว่า กระบวนการจัดการความรู้ ประกอบด้วย 1) การสร้างความรู้ 2) การวางแผน และจัดระบบความรู้ 3) การใช้ความรู้ 4) การถ่ายทอดความรู้

ส่วนนักวิชาการของไทย พรชิตา วิเชียรปัญญา (2547: 33) กล่าวว่า การจัดการความรู้ หมายถึง กระบวนการอย่างเป็นระบบ เกี่ยวกับการประมวลข้อมูล สารสนเทศ ความคิด การกระทำ ตลอดจนจนประสบการณ์ของบุคคลเพื่อสร้างเป็นความรู้หรือนวัตกรรม และจัดเก็บในลักษณะของแหล่งข้อมูลที่บุคคลสามารถเข้าถึงได้โดยอาศัยช่องทางต่างๆ ที่องค์กรจัดเตรียมไว้ เพื่อนำความรู้ที่มีอยู่ไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงาน ซึ่งก่อให้เกิดการแบ่งปันและถ่ายโอนความรู้ และในที่สุดความรู้ที่มีอยู่จะแพร่กระจายและไหลเวียนทั่วทั้งองค์กรอย่างสมดุล เป็นไปเพื่อเพิ่มความสามารถในการพัฒนาผลผลิตและองค์กร

ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์ (2548: 78) อธิบายว่า กระบวนการจัดการความรู้ มี 4 ขั้นตอน คือ 1) การสร้างความรู้ (การสร้างและแสวงหาความรู้) 2) การประมวลความรู้ 3) การเผยแพร่ความรู้ และ 4) การใช้ความรู้

นฤมล ดันธสุรเศรษฐ์ (2549: 21) อธิบายว่าการจัดการความรู้ คือกระบวนการที่เป็นเครื่องมือให้ผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงานได้ร่วมกันสร้าง เลือกรวบรวม รวบรวม จัดเก็บ ถ่ายทอด (แบ่งปัน) ใช้ประโยชน์ เผยแพร่ และพัฒนาความรู้

อุทัย คลยเกษม (2551: ออนไลน์) กล่าวว่า การจัดการความรู้ หมายถึงการนำความรู้มาจัดการ 4 เรื่อง คือ การจัดการสร้างความรู้ การจัดการสังสมความรู้ การจัดการถ่ายทอดความรู้ และการจัดการนำเอาความรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์ ส่วนจะจัดการได้มากเพียงใดขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยของแต่ละคนหรือแต่ละชุมชน บางคนหรือบางชุมชนก็จัดการสร้างความรู้ได้น้อย แต่จัดการสังสมความรู้ได้มากหรือจัดการถ่ายทอดได้มาก แต่จัดการนำเอาความรู้มาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้น้อย

วิจารณ์ พานิช (2551: 4-5) กล่าวว่าการจัดการความรู้เป็นการดำเนินการอย่างน้อย 6 ประการต่อความรู้ คือ การกำหนดความรู้หลักที่จำเป็นหรือสำคัญต่องานหรือกิจกรรมของกลุ่มหรือองค์กร การเสาะหาความรู้ที่ต้องการ การปรับปรุง/ดัดแปลงหรือสร้างความรู้บางส่วนให้เหมาะสมต่อการใช้งานของตน การประยุกต์ใช้ความรู้ในกิจการงานของตน การนำประสบการณ์จากการทำงานและการประยุกต์ใช้ความรู้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ รวมทั้งการจดบันทึกขุมความรู้และแก่นความรู้สำหรับไว้ใช้งาน

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการและสถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ (2548: ออนไลน์) อธิบายว่า กระบวนการจัดการความรู้ ประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ คือ การบ่งชี้ความรู้ การสร้างและแสวงหาความรู้ การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ การประมวลและกลั่นกรองความรู้ การเข้าถึงความรู้ การแบ่งปันความรู้แลกเปลี่ยนความรู้ และการเรียนรู้โดยทำให้การเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของงาน ส่วนกรมการพัฒนาชุมชน (2549: 4) อธิบายว่ากระบวนการในการบริหารจัดการองค์ความรู้ในองค์กร ประกอบด้วย การระบุน้ำความรู้ การคัดเลือก การค้นหาหรือจัดเก็บความรู้ การจัดระบบและเผยแพร่ความรู้ การสร้างความรู้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการนำไปใช้ (เป็นการสร้างบรรยากาศและวัฒนธรรมการเรียนรู้ภายในองค์กรเอง ในขณะที่ กระทรวงสาธารณสุข กรมอนามัย (2550: 6) อธิบายว่า กระบวนการจัดการความรู้ประกอบด้วย การแลกเปลี่ยนและรวบรวมความรู้ การจัดเก็บความรู้ การกระจายความรู้ และการนำความรู้ไปใช้

ศูนย์พัฒนาองค์ความรู้ วิทยาลัยการปกครอง (2551: ออนไลน์) อธิบายว่า การจัดการความรู้ประกอบด้วยกระบวนการหลักๆ ได้แก่ การค้นหาความรู้ การสร้างและแสวงหาความรู้ใหม่ การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ การประมวลผลและกลั่นกรองความรู้ การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ สุดท้ายคือการเรียนรู้

กระทรวงวัฒนธรรม (2551: ออนไลน์) ระบุว่าจัดการความรู้ คือ กระบวนการในการนำความรู้ที่มีอยู่หรือเรียนรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อองค์กร โดยผ่านกระบวนการต่างๆ เช่น การสร้าง รวบรวม แลกเปลี่ยน และการใช้ความรู้

สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (2552: 24) อธิบายว่า กระบวนการจัดการความรู้ประกอบด้วย การสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ การจัดระบบความรู้ การแบ่งปันความรู้ การนำความรู้ไปใช้

จากแนวคิดของนักวิชาการและหน่วยงานต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น นำมาสังเคราะห์ขั้นตอนของกระบวนการจัดการความรู้ได้ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ขั้นตอนของกระบวนการจัดการความรู้ จำแนกตามชื่อหน่วยงานและนักวิชาการ

ชื่อหน่วยงานและนักวิชาการ / ขั้นตอนของกระบวนการจัดการความรู้	ระบุ / กำหนด	แสวงหา / รวบรวม	สร้าง / ปรับปรุง	วิเคราะห์ ทำเหมืองฯ / จัดเก็บ / จัดระบบหมวดหมู่ / ทำให้เข้าถึงง่าย	แลกเปลี่ยน / ถ่ายโอน / ถ่ายทอด / แบ่งปัน / เผยแพร่	ประยุกต์ใช้ / ใช้ประโยชน์	เรียนรู้ / ผลักดันให้เกิดการเรียนรู้
Marquardt (2002)							
Boynton (1996)							
Newman และ Conrad (1999)							
Merali (2001)							
Maybury (2003)							
Marsh and Satyadas (2003)							
Barth (2005)							
Kumar (2005)							
พรธิดา วิเชียรปัญญา (2547)							
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ และ สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ (2548)							
ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์ (2548)							
นฤมล ดันธุเสษฐา (2549)							
อรจรีชัย วัฒนทิว (2549)							
กรมการพัฒนาชุมชน (2549)							
กรมอนามัย (2550)							
อุทัย คุลเกษม (2551)							
วิจารณ์ พานิช (2551)							
ศูนย์พัฒนาองค์ความรู้ วิทยาลัยการปกครอง (2551)							
กระทรวงวัฒนธรรม (2551)							
สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (2552)							
รวม (20)	5	14	19	15	19	16	3

จากตารางที่ 4 จะเห็นได้ว่านักวิชาการและหน่วยงานส่วนใหญ่ระบุขั้นตอนของกระบวนการจัดการความรู้ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน (ความถี่อย่างน้อย 14 ใน 20) ได้แก่ 1) การแสวงหาความรู้ (การแสวงหา/รวบรวม) 2) การสร้างความรู้ (การสร้าง/การปรับปรุง) 3) การจัดเก็บและจัดระบบความรู้ (วิเคราะห์ ทำเหมืองความรู้/จัดเก็บ/จัดระบบ/จัดหมวดหมู่/ทำให้เข้าถึงง่าย) 4) การแบ่งปันความรู้ (แลกเปลี่ยน/ถ่ายโอน/ถ่ายทอด/แบ่งปัน/เผยแพร่) และ 5) การประยุกต์ใช้ความรู้ (การประยุกต์ใช้/การใช้ประโยชน์) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของมาร์ควอดด์ (2002)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับขั้นตอนการจัดการความรู้

จากการศึกษางานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ สามารถอธิบายความหมายและลักษณะสำคัญของขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการจัดการความรู้ได้ดังต่อไปนี้

การแสวงหาความรู้ คือ การได้มาซึ่งความรู้ การค้นหาความรู้ การรวบรวมความรู้ ที่มีประโยชน์และมีผลต่อการดำเนินงาน (พัชรี ดำรงสุนทรชัย, 2550; นันทปพร สิทธิยา, 2551) แหล่งความรู้ที่สามารถแสวงหาได้มีทั้งภายในชุมชน เช่น การรวบรวมองค์ความรู้ที่สืบทอดกันมา การค้นหาความรู้จากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ฯลฯ และภายนอกชุมชน เช่น การส่งบุคคลไปรับการฝึกอบรมจากหน่วยงานภายนอก การรับความคิดเห็นความต้องการของลูกค้า (สรสิริ วรรณ, 2548; ศักดิ์ชาย พวงจันทร์ และปิ่นฤทัย ยะแก้ว, 2549)

การสร้างความรู้ หรือนักวิชาการบางคนเรียกว่าการพัฒนาความรู้ (Newman และ Corrad, 1999) คือ กระบวนการทำให้เกิดความรู้ใหม่มีความเกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างความรู้ฝังลึก (tacit knowledge) กับความรู้ที่ชัดแจ้ง (explicit knowledge) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ และ Takeuchi & Nonaka (2000) ความรู้ใหม่จะถูกสร้างขึ้นโดยวิธีที่แตกต่างกัน เช่น วิธีการสร้างความรู้ในลักษณะ tacit to tacit ได้แก่ การสอนงาน การเรียนรู้โดยการปฏิบัติ ทดลอง และเรียนรู้จากประสบการณ์ในอดีต (สรสิริ วรรณ, 2548) วิธีการในการผนวกหรือหลอมรวมให้ความคิดความเข้าใจ และประสบการณ์ของบุคคลกลายเป็นความรู้ (พัชรี ดำรงสุนทรชัย, 2550) วิธีการบูรณาการความรู้เพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาการปฏิบัติงาน (พรพิมล ธรรมาภิรมย์โชค, 2550) วิธีการก่อความรู้ใหม่หรือนำความรู้จากภายนอกเข้ามาใช้ในองค์กรหรือเครือข่าย (ประชาสรรค์ แสนภักดี, 2549) การเรียนรู้โดยการปฏิบัติ คิด ค้นหาสร้างความรู้ใหม่ เกี่ยวข้องกับแรงผลักดัน การหยั่งรู้ และความเข้าใจอย่างลึกซึ้งที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคล (ฉลาด จันทร์สมบัติ, 2550)

การจัดเก็บและจัดระบบความรู้ เป็นขั้นตอนที่ตรงกับขั้นตอน การจัดเก็บความรู้ (Knowledge Storage) และการวิเคราะห์และการทำเหมืองความรู้ (Knowledge Analysis & Data

Mining) ของมาร์ควอดต์ (2002) และตรงกับขั้นตอนการจัดเก็บความรู้ การจัดเก็บและสืบค้นความรู้ การจัดเก็บและประมวลความรู้ การจัดเก็บความรู้ให้เป็นระบบหรือการจัดการความรู้ให้เป็นระบบ ในงานวิจัยต่างๆ ดังนี้ *การจัดเก็บความรู้* ได้แก่ การนำเอาความรู้ที่ได้จากการสร้างและพัฒนา มากำหนดสิ่งสำคัญที่จะเก็บไว้เป็นองค์ความรู้ การพิจารณาถึงวิธีการเก็บรักษา และการนำมาใช้ ประโยชน์ การจำแนกความรู้ โดยการจัดระบบ ปรับปรุงข้อมูล การจัดหมวดหมู่ข้อมูล (ฉลาด จันทรสมบัติ, 2550) การจัดการความรู้ให้เป็นระบบหมวดหมู่ การให้รหัสความรู้เพื่อเชื่อมโยง ความรู้ที่จัดเก็บ การจัดเก็บความรู้แยกตามประเภทความรู้ คือความรู้ประเภทความรู้ชัดแจ้ง (explicit knowledge) จัดเก็บในเอกสาร สิ่งพิมพ์ สื่อต่างๆ ความรู้ประเภทความรู้ฝังลึก (tacit knowledge) จัดเก็บในตัวบุคคล (ประชาสรรค์ แสนภักดี, 2549) *การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ* โดยกำหนด โครงสร้างความรู้ การรวบรวมและจัดเก็บความรู้ให้เป็นระบบ (พรพิมล ธรรมาภิรมย์โชค, 2550) *การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ* สามารถจัดทำเป็นเอกสาร และจัดทำเป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (เดือนใจ รักพงษ์, 2551) การจัดทำเป็นเอกสาร เช่น จัดทำสารบัญคู่มือในการปฏิบัติงาน การจัดบันทึก วิธีการปฏิบัติงานอย่างเป็นระบบ การแบ่งชนิดหรือประเภทของความรู้ตามลักษณะความชำนาญ บุคลากรแต่ละแผนก การจัดเก็บความรู้ของผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ โดยระบบการจัดทำฐานข้อมูล (data base) และการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร มีการจัดสถานที่ในการจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็น ระบบ เช่น ห้องสมุด หน่วยวิชาการ การประมวลและกลั่นกรองความรู้ โดยมีการประมวลความรู้ และนำมากำหนดแนวทางการปฏิบัติให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั้งองค์กร โดยมีการปรับปรุง พัฒนา ให้ทันสมัยไปด้วย มีการนำข้อมูลจากการบันทึกมาประมวลวิเคราะห์ และจัดทำเป็นคู่มือแนวทาง ในการปฏิบัติงานและปรับปรุงคู่มืออยู่เสมอ การเข้าถึงความรู้ โดยจัดให้มีระบบเชื่อมโยงฐานข้อมูล ระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างมีประสิทธิภาพและรวดเร็ว มีการกำหนดระดับการเข้าถึงข้อมูล (ระบบสารสนเทศ) เช่น การใช้รหัสผ่านในการใช้ระบบคอมพิวเตอร์ การแสดงบัตรประจำตัวก่อน ใช้บริการห้องสมุด มีเครื่องมือในการเข้าถึงความรู้ที่ทันสมัยและรวดเร็ว (กัลยา จุลศรี, 2552) สำหรับการจัดทำเป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น และการจัดเก็บในซีดีข้อมูล ไฟล์ข้อมูลในระบบ คอมพิวเตอร์ต่างๆ ซึ่งจะสะดวกต่อการสืบค้นและประมวลความรู้ *การจัดเก็บและประมวลความรู้* คือการใช้ระบบคอมพิวเตอร์และการคิดคำนวณมาประมวลผลโดยระบบสารสนเทศ การจัดเก็บ อย่างเป็นระบบ เช่น เก็บเป็นระบบบัญชีตัวเลข ข้อมูลสำคัญ เพื่อสะดวกในการสืบค้นมีการนำ ความรู้ที่รวบรวมมาประมวลผลเพื่อเสนอแนวทางต่อการเรียนรู้ (เพียงใจ มุสิกพงษ์, 2550)

การเผยแพร่ความรู้ คือ การเคลื่อนย้ายข้อมูลและความรู้จากบุคคลสู่บุคคล หรือ จากบุคคลสู่กลุ่ม องค์กร ชุมชน ทั้งโดยเจตนาและไม่เจตนา เช่น การถ่ายโอนและการเผยแพร่ ความรู้ โดยมีการถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้ มีการแลกเปลี่ยนความรู้ มีเอกสารเผยแพร่ความรู้แก่

บุคคลากร มีการจัดผู้ให้คำแนะนำ ปรีกษา เมื่อมีปัญหาต่อการเรียนรู้ (สอบถามจากผู้รู้ในองค์กร) มีการแบ่งปันแนวคิด ข้อมูลข่าวสาร (เพียงใจ มุสิกะพงษ์, 2550) การแลกเปลี่ยนแบ่งปันความรู้ โดยมีการถ่ายทอดความรู้และทักษะจากผู้เชี่ยวชาญ มีการแลกเปลี่ยนความรู้ในรูปแบบต่างๆ เช่น ชุมชนนักปฏิบัติ (CoP) มีการทบทวนหลักการปฏิบัติงาน (AAR) (กัลยา จุฑศรี, 2552) การกระจายความรู้ โดยการส่งผ่านความรู้ จากบุคคลไปสู่บุคคล การแบ่งปันการส่งความรู้แบบ push / pull เกี่ยวข้องกับการถ่ายโอนความรู้ อีกความหมายคือการเผยแพร่ความรู้ที่เกิดขึ้นได้หลายรูปแบบ หลายช่องทาง (ประชาสรรค์ แสนภักดี, 2549) การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ คือกระบวนการให้ความรู้ระหว่างกันของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลโดยผ่านกระบวนการสื่อสารแบบสองทาง (ฉลาด จันทรสสมบัติ, 2550) การแบ่งปันความรู้ โดยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการประชุม, นิเทศแบบเพื่อนช่วยเพื่อน จัดตลาดนัดความรู้ (เตือนใจ รักพงศ์, 25551) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบเผชิญหน้า จัดช่องทางเผยแพร่ความรู้ (พรพิมล หารษาภิรมย์โชค, 2550) การถ่ายทอดความรู้ ถ่ายทอดความรู้ จากตัวคนสู่ตัวคน หรือ แบบ tacit to tacit และนำความรู้จากตัวคนมาทำให้เป็นความรู้แบบ explicit เช่น ทำเป็นจุลสาร และวิทัศน์เรื่องการดำเนินงานโบราณชุมชนภูฎีจีน (ฉวีวรรณ ปานชี และคณะ, 2548) การถ่ายทอดความรู้ โดยกลุ่มธุรกิจถ่ายทอดให้แก่สมาชิกกลุ่มรวมกลุ่มแล้วนำข้อมูลความรู้ที่ได้มาบอกกล่าว สาธิต แจกเอกสาร และอธิบาย ให้หน่วยงานอื่นมาช่วยอบรม และเผยแพร่ความรู้แก่สมาชิกกลุ่ม มีการสอนเป็นรายบุคคล, การถ่ายทอดคนออกกลุ่ม face to face ได้แก่ การบอกกล่าว การอบรม , แบบผ่านสื่อ ได้แก่ การแจกเอกสาร แผ่นพับ วิทยู โทรทัศน์ วิดีโอซีดี อินเทอร์เน็ต (ชุติมา เมฆวัน, 2549: 77) การถ่ายทอดความรู้ โดยศูนย์ศิลปวัฒนธรรมร่วมกับท้องถิ่น จัดอบรม แจกเอกสารแก่ผู้นำชุมชนที่เข้ารับการอบรมและให้ฝึกปฏิบัติ (อาริยา บุญทวี และจินดา เนื่องจำนง, 2552: 134) การถ่ายโอนความรู้ โดยตั้งใจ เช่น การเขียน การใช้ระบบพี่เลี้ยง, โดยไม่ตั้งใจ เช่น การเล่าเรื่องราวประสบการณ์ในขณะจัดรายการวิทยุ (สรสิริ วรรณ, 2548: 216) การกระจายความรู้ โดยจัดวิทยากรบรรยาย และจัดทำแปลงสาธิต (อุทัยวรรณ ภูเทศ, 2552: 67) การถ่ายโอนความรู้ โดยการบอกเล่าจากผู้ใหญ่สู่เด็กเกี่ยวกับภูมิปัญญาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การศึกษาดูงานที่อื่น การสนทนาสรุปทบทเรียนร่วมกัน การให้ฝึกปฏิบัติจากประสบการณ์จริง การร่วมพิธีกรรมประเพณีต่างๆ การสร้างต้นแบบให้คนในชุมชนเลียนแบบ (สมพันธ์ เตชะอธิกและคณะ, 2549) การถ่ายทอดความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนมีเนื้อหาเกี่ยวกับชุมชน และทักษะพื้นฐานในการแกะสลักไม้แกะสลักบ้านหลุก การสอนโดยให้ลงมือปฏิบัติจริง (ศักดิ์ชาย พวงจันทร์ และปิ่นฤทัย ยะแก้ว (2549) เป็นกระบวนการถ่ายทอดทางสังคม (Socialization: tacit to Tacit) เป็นการถ่ายทอดแบบไม่ได้ตั้งใจแต่เป็นเพราะการได้รู้ ได้เห็น ได้ยิน ได้สัมผัส แล้วซึมซับเอาความรู้เหล่านั้นไว้ในตัวเอง จากนั้นก็จะใช้วิธีการเดียวกันถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นต่อไป ซึ่งวิธีการนี้เป็นวิธีการ

จัดการความรู้ที่ทรงพลังที่สุด และสอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น (สุจินต์ สิมาร์ภัย และคณะ, 2549)

การประยุกต์ใช้ความรู้ หรือ การนำความรู้ไปใช้ หรือการใช้ประโยชน์จากความรู้ (ฉลาด จันทรสมบัติ, 2550) เช่น การนำความรู้ไปใช้ในการพัฒนาคน โดยนำไปพัฒนาตนเองโดยกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และปรับแนวความคิด พัฒนางานโดยนำความรู้ใหม่ คู่่มือ แนวทางปฏิบัติที่สร้างขึ้นมาใช้ในการดำเนินงาน และพัฒนาหน่วยงาน โดยนำมาใช้เพื่อยกระดับขีดความสามารถของหน่วยงาน (พรพิมล ทรัพย์ศิริโชค, 2550: 242) อย่างไรก็ตามงานวิจัยส่วนใหญ่ใช้คำว่า การประยุกต์ใช้ความรู้ โดยความหมายของการประยุกต์ใช้ความรู้ที่พบจากงานวิจัย ได้แก่ การนำความรู้ที่ได้รับมาปรับเป็นแนวทางการปฏิบัติงาน, แก้ปัญหาในงาน, เชื่อมโยงต่อการดำเนินงาน, การระดมสมองจากการเรียนรู้ร่วมกันค้นหาทางเลือกที่ดีที่สุดต่อการพัฒนางาน, ค้นคว้าทดลองเป็นการนำร่องก่อนนำไปใช้กับทั้งองค์กร และสะท้อนผลเพื่อเพิ่มกระบวนการที่ดีที่สุดต่อการพัฒนางาน, มีการปรับปรุงทิศทางกลยุทธ์ให้เหมาะสมอยู่เสมอ (เพ็ญใจ มุสิกะพงษ์, 2550: 108) รวมทั้งการนำความรู้ไปทดลองปฏิบัติ เปรียบเทียบกับสิ่งที่เคยปฏิบัติอยู่เดิม (อุทัยวรรณ ภูเทษ, 2552: 67) นอกจากนี้การประยุกต์ใช้ความรู้ยังมีการผสมผสานศิลปะศาสตร์หลายสาขา เช่น การผนวกความสัมพันธ์ของบุคคลกับเศรษฐกิจ การผนวกความเชื่อเรื่องผีกับความมั่นคงทางสังคมและความปลอดภัยทางจิตใจ การผนวกความเชื่อทางศาสนากับหลักการทางวิทยาศาสตร์ และการผนวกเรื่องขวัญกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ (กฤษฎา ศรีธรรมมา, 2552: ออนไลน์)

ขั้นตอนการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองโยธยา

จากการศึกษาเอกสารในส่วนนี้ สรุปได้ว่า ขั้นตอนการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองโยธยา ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ การแสวงหาความรู้ การสร้างความรู้ การจัดเก็บและจัดระบบความรู้ การเผยแพร่ความรู้ และการประยุกต์ใช้ความรู้ แต่ละขั้นตอนมีความหมายดังต่อไปนี้

1. **การแสวงหาความรู้** คือ การค้นหา รวบรวมข้อมูล สารสนเทศที่มีประโยชน์ต่อการพัฒนา แหล่งความรู้มีทั้งภายในชุมชน และภายนอกชุมชน

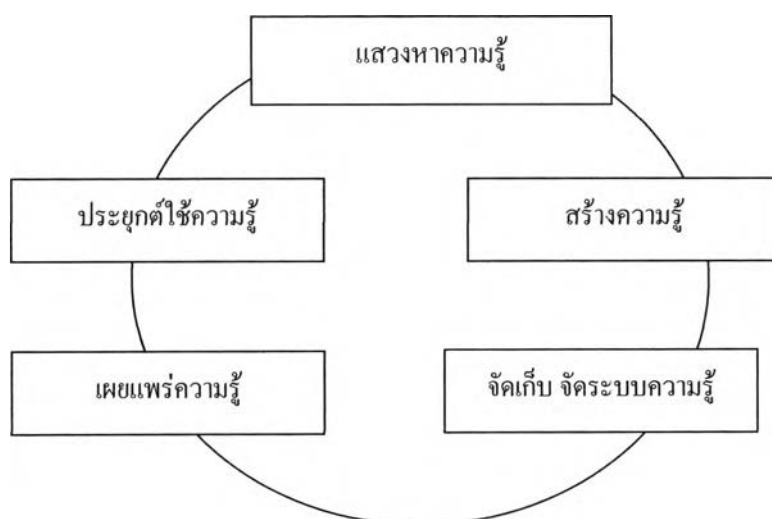
2. **การสร้างความรู้** คือ กระบวนการทำให้เกิดความรู้ใหม่ที่มีประโยชน์ต่อการพัฒนา แหล่งวัฒนธรรม มีความเกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างความรู้ฝังลึกกับความรู้ที่ชัดแจ้ง ตามแนวคิดของ Takeuchi และ Nonaka

3. **การจัดเก็บและจัดระบบความรู้** ประกอบด้วย การจัดเก็บ คือ การคัดเลือก บรรจุ จัดหมวดหมู่ ข้อมูล สารสนเทศไว้ในแหล่งความรู้ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการเรียนรู้ได้ โดย

แหล่งความรู้ที่จัดเก็บมีทั้งจัดเก็บในตัวบุคคล เป็นความทรงจำของแต่ละคน จัดเก็บในสิ่งของวัตถุที่เป็นประจักษ์พยานของคุณค่าแห่งวัฒนธรรม และจัดเก็บในสื่อ เช่น หนังสือ ซีดีข้อมูล และจัดเก็บด้วยเป็นระบบเทคโนโลยี สำหรับการจัดระบบความรู้ คือ การจัดระบบความรู้ให้มีโครงสร้างที่เอื้ออำนวยความสะดวกในการค้นหาข้อมูล เพื่อนำไปใช้ได้อย่างสะดวก รวดเร็ว ทันกับความต้องการใช้สอย

4. **การเผยแพร่ความรู้** คือ การนำความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมที่มีอยู่มาเปิดเผย แพร่กระจายสู่บุคคล กลุ่ม องค์กรในชุมชนสามารถกระทำได้สองแนวทาง ได้แก่ การเผยแพร่โดยตรงแบบเผชิญหน้า (face to face) และการเผยแพร่โดยอ้อมผ่านสื่อต่างๆ

5. **การประยุกต์ใช้ความรู้** คือ การนำเอาความรู้และประสบการณ์ของบุคคล กลุ่ม องค์กร มาปรับใช้ในการพัฒนาวัฒนธรรมรูปธรรมและวัฒนธรรมนามธรรมในแหล่งวัฒนธรรม

ภาพที่ 9 กระบวนการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา 5 ขั้นตอน

ที่มา: ปรับจากมาร์ควอดด์ (2002) และนักวิชาการจัดการความรู้

3.3.2 กิจกรรมการจัดการความรู้

กิจกรรมการจัดการความรู้ หมายถึง วิธีการที่ผู้เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ นำมาปฏิบัติในแต่ละขั้นตอนของการนำความรู้ที่มีอยู่ในบุคคลหรือที่เรียนรู้ใหม่จากกระบวนการจัดการความรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อตนเอง กลุ่มหรือชุมชน สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคมเสนอกิจกรรมเพื่อการจัดการความรู้ไว้ดังนี้ (วิจารณ์ พานิช, 2551)

1) เพื่อนช่วยเพื่อน (Peer Assist) เมื่อจะเริ่มลงมือทำเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เราไม่เคยทำ หรือไม่สนิท หรือยังได้ผลไม่เป็นที่น่าพอใจ ขั้นตอนแรกของการจัดการความรู้คือหาข้อมูล (ความรู้) ว่าเรื่องนั้นๆ มีบุคคลหรือกลุ่มคนที่ไหน หน่วยงานใดที่ทำได้ดีที่สุด (best practice) และถือเป็นกัลยาณมิตร (peers) ที่อาจช่วยแนะนำหรือให้ความรู้เราได้ กัลยาณมิตรนี้อาจเป็นเพื่อนร่วมงานในหน่วยงานเดียวกัน อาจเป็นหน่วยงานอื่นในองค์กรเดียวกันหรือเป็นคนที่อยู่ในองค์กรอื่นก็ได้ แล้วติดต่อขอเรียนรู้วิธีทำงานจากเขา การไปเรียนรู้จากหน่วยงาน โดยจะไปดูงาน โทรศัพท์ หรืออีเมลไปถาม เชิญมาบรรยายหรือวิธีอื่นๆ ก็ได้ หลักคิดในเรื่องนี้คือ มีคนอื่นที่เขาทำได้ดีอยู่แล้วในเรื่องที่เราอยากพัฒนาหรือปรับปรุง ไม่ควรเสียเวลาคิดค้นใหม่ด้วยตนเอง ควรเรียนรู้ โดยนำตัวอย่างจากผู้ที่ทำได้ดีอยู่แล้วมาปรับใช้กับงานของเรา แล้วพัฒนาให้ดียิ่งขึ้น แต่ไม่ใช่ไปลอกวิธีการของเขามาทั้งหมดให้ไปเรียนรู้แนวคิดและแนวปฏิบัติของเขาแล้วเอามาปรับปรุงใช้งานให้เหมาะสมต่อสภาพการทำงานของเรา

2) การเล่าเรื่อง (storytelling) เป้าหมายสำคัญที่สุดของการเล่าเรื่อง คือให้ผู้มีความรู้จากการปฏิบัติ ปลดปล่อยความรู้ที่ซ่อนอยู่ในส่วนลึกของหัวใจหรือความเชื่อ ในส่วนของสมองหรือความคิด และในส่วนลึกของร่างกายหรือการปฏิบัติออกมาเป็นคำพูดและหน้าตาท่าทางการปลดปล่อยความรู้จากการปฏิบัตินี้ ผู้ปล่อยจะอยู่ในสภาพที่มีทั้งจิตใต้สำนึกและจิตสำนึกย้ำว่าเรามีเป้าหมายให้เกิดการสื่อสาร ทั้งโดยใช้จิตสำนึกและจิตใต้สำนึก ดังนั้นถ้าฝึกปฏิบัติจนมีความชำนาญการเล่าเรื่องจะปลดปล่อยความรู้ออกมาอย่างทรงพลัง การเล่าเรื่องให้เล่าเพียงประเด็นเดียวต่อหนึ่งเรื่อง และเล่าสั้นๆ เล่าตามความเป็นจริง เล่าให้เห็นตัวละคร เห็นพฤติกรรมหรือการกระทำ เห็นความคิดหรือความเชื่อที่อยู่เบื้องหลัง เห็นชีวิตและความสัมพันธ์ที่อยู่ในเรื่อง เห็นภาพ เห็นสภาพแวดล้อมหรือบริบทของเรื่อง ในขณะที่เดียวกันต้องเล่าแบบให้ข้อมูลดิบที่ไม่ผ่านการตีความของผู้เล่า คือ เล่าเหตุการณ์ ไม่เล่าความเข้าใจของผู้เล่าที่ได้จากเหตุการณ์ เนื่องจากต้องการข้อมูลดิบจากเรื่องที่เล่าสำหรับให้สมาชิกกลุ่มผลัดกันตีความเพื่อดึงความรู้ฝังลึกหรือความรู้จากการปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายหรือหวัปลาออกมา

3) การถอดบทเรียนหรือสรุปบทเรียน (After Action Review หรือ AAR) เป็นวิธีที่ใช้สำหรับการเรียนรู้ระหว่างการทำงานได้เป็นอย่างดี AAR เป็นวิธีที่กองทัพสหรัฐอเมริกาคิดค้นใช้ในการทำสงครามเวียดนาม โดยใช้ทันทีหลังการรบเล็กๆ เสริมจี้ช่วยให้ข้อมูลและข้อคิดเห็นของทหารระดับล่างสุดเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนและดำเนินการรบครั้งต่อไป หลังจากนั้นได้มีการนำ AAR มาใช้ในการปฏิบัติงานที่หลากหลายและกลายเป็นวิธีการที่นิยมใช้ในการจัดการความรู้วิธีหนึ่ง เนื่องจากใช้ง่าย ใช้ได้หลากหลาย กระบวนการทำ AAR มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความสัมพันธันแนวราบ สร้างวัฒนธรรมองค์กรแบบใหม่ที่ให้คุณค่าความแตกต่าง

หลากหลายของความคิดเห็น ภายใต้เป้าหมายเดียวกัน โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทุกคนพูดออกมาจากใจ พูดอย่างอิสระ ไม่มีถูก-ผิด พูดออกมาจากการตีความของตนเองโดยตระหนักว่าเรากำลังทำความเข้าใจเรื่องที่ชอบหรือสนใจมาก มีองค์ประกอบหรือความรู้เล็กๆ มาเกี่ยวข้องเป็นร้อยเป็นพันประเด็น ไม่มีทางที่จะเข้าใจหมดได้ หากมีคนมาชี้ประเด็นที่คนอื่นไม่เคยคิดเห็นหรือเป็นประเด็นเชิงเส้นผมบังภูเข่า จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินการหรือการปฏิบัติในภายหน้าอย่างยิ่ง AAR จะประสบความสำเร็จสูงมาก หากผู้เข้าร่วมพูดออกมาจากมุมมองที่ต่างกันมากๆ เพราะจะได้มุมมองที่แตกต่างหลากหลาย

สำหรับกิจกรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในชุมชนที่มีลักษณะส่งเสริมการจัดการความรู้ มี 12 วิธี ได้แก่ 1) **การรณรงค์ด้วยสื่อ** โดยวิธีแจกเอกสารและคู่มือต่างๆ แก่ชาวบ้าน การติดแผ่นโปสเตอร์และการประชาสัมพันธ์ 2) **การให้ออกาสด้านการศึกษาในระบบและนอกระบบด้วยวิธีการต่างๆ** เช่น การจัดบรรพชาสามเณร การฝากญาติโยมอุปการะส่งเสียให้เรียน การจัดหน่วยการศึกษาทางไกล เป็นต้น 3) **การฝึกงาน** เช่น การสอนทักษะไปพร้อมๆ กับการทำงาน การฝึกอาชีพ 4) **การจัดโรงเรียนทางเลือก** เช่น โรงเรียนการทำมาหากิน โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก 5) **ห้องสมุดและศูนย์ข้อมูล** ซึ่งเก็บรวบรวมผลงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องไว้บริการแก่ชุมชน 6) **การสาธิต** มักทำภายในหมู่บ้าน เพื่อให้ชาวบ้านเห็นและเข้าใจอย่างใกล้ชิด มักจะเป็นกิจกรรมร่วมของหมู่บ้าน เช่น ทำบ่อสาธิตการเลี้ยงปลา สาธิตการขยายพันธุ์พืช เป็นต้น เป็นการฝึกให้ชาวบ้านได้ทำจริงและทำเองได้ในโอกาสต่อไป 7) **การฝึกอบรม** ส่วนใหญ่จะเป็นการให้ความรู้เฉพาะเรื่อง โดยเชิญวิทยากรหรือผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านมาให้ความรู้โดยตรงในหมู่บ้าน หรือการส่งตัวแทนชาวบ้านหรือผู้สนใจไปรับการอบรมกับโครงการอื่นๆ นอกพื้นที่ 8) **การศึกษาดูงานและทัศนศึกษา** ได้แก่ การพากลุ่มเป้าหมายไปดูตัวอย่างงานพัฒนาในพื้นที่อื่นๆ ทั้งที่เป็นตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลว เพื่อเป็นบทเรียนส่งเสริมการแลกเปลี่ยนและการเรียนรู้กับผู้ที่เคยทำหรือกำลังทำกิจกรรมนั้นๆ เพื่อให้เห็นตัวอย่างจริง และได้แลกเปลี่ยนกันในระดับบุคคลและกลุ่ม สร้างแรงบันดาลใจและเข้าใจในเรื่องนั้นๆ ได้บทเรียน ได้ข้อคิดและความรู้ต่างๆ แก่ผู้มาดูงาน และพบว่ากิจกรรมดูงานและทัศนศึกษาเป็นกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพมาก 9) **การสัมมนา** ส่วนใหญ่เน้นที่กลุ่มผู้นำ จะมีการสัมมนาแลกเปลี่ยนกันเองระหว่างผู้นำในพื้นที่ หรือระหว่างพื้นที่ต่างๆ 10) **การพบปะเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ทักษะ และประสบการณ์** เป็นกิจกรรมที่จัดตั้งในระดับของผู้นำภายในและสมาชิกชาวบ้าน การค้นหาผู้รู้ที่เป็นปราชญ์เชิงชุมชนให้มาพบเพื่อรู้จักและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันประสานให้เกิดความรู้ใหม่ ทำโดยการจัดกลุ่มพูดคุยแลกเปลี่ยนกันเองระหว่างชาวบ้านกับผู้นำ 11) **เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อมวลชน** เพราะสื่อมวลชนเป็นกลไกในการแพร่กระจายข่าวสารข้อมูลในวงกว้างและมีบทบาทอย่างสำคัญในการ

ให้การศึกษาแก่สาธารณะชนได้เป็นอย่างดี 12) *การจัดเวทีและงานมหกรรมเพื่อการรณรงค์* เป็นแนวทางการทำงานซึ่งยกระดับจากการนำเสนอสภาพปัญหาสู่การเรียกร้องในระดับนโยบาย (มาลี พงษ์พงษ์สวัสดิ์, 2541 อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546: 287-289)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการจัดการความรู้

ประชาสรรค์ แสนภักดี (2549: 115) ศึกษาเรื่องการจัดการความรู้ของเครือข่ายทางสังคมเพื่อการคุ้มครองผู้บริโภคด้านสุขภาพ โดยการวิจัยเชิงพรรณนาที่ดำเนินการในกลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 องค์กร จากองค์กรภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชนและภาคประชาชน และองค์กรพัฒนาเอกชน ผลการวิจัยพบว่า เครื่องมือในการจัดการความรู้ของเครือข่ายทางสังคม มีดังนี้ 1) *ชุมชนนักปฏิบัติ* (Community of Practice –CoP) มีกิจกรรมคือ เครือข่ายประเด็นร่วม เช่น เครือข่ายรณรงค์ มาตรา 57 เครือข่ายรณรงค์ต่อต้านผลิตภัณฑ์ผิดกฎหมาย 2) *การใช้ที่ปรึกษาหรือพี่เลี้ยง* (Mentoring Programs) กิจกรรมคือ มีที่ปรึกษาผู้เชี่ยวชาญของเครือข่าย เช่น นักวิชาการจากสถาบันการศึกษา มีผู้เชี่ยวชาญจากภาครัฐเป็นที่ปรึกษาให้กับเครือข่ายภาคประชาชน 3) *การทบทวนหลังการปฏิบัติ* (After Action Reviews –AAR) กิจกรรมคือ จัดเวทีการประชุมสรุปบทเรียนของเครือข่าย การสรุปผลการดำเนินงาน โครงการ 4) *การเสวนา* (Dialogue) กิจกรรมคือ การจัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนประเด็นประสบการณ์ ผลงาน การแก้ไขปัญหา ขององค์กรเครือข่าย 5) *ฐานความรู้บทเรียนและความสำเร็จ* (Lesson Learned and Best Practice) กิจกรรมคือ การสรุปบทเรียนเป็นเอกสารเผยแพร่ การสรุปกรณีศึกษาจากการดำเนินงานเผยแพร่เป็นเอกสารวิชาการ 6) *เพื่อนช่วยเพื่อน* 7) *เวที ถาม-ตอบ* (Forum) กิจกรรมคือ การเปิดสายด่วน การเปิดบริการกระดานข่าวบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต 8) *การเล่าเรื่อง* (Story Telling) กิจกรรมคือ การนำกรณีศึกษาหรือผู้บริโภคที่ได้รับผลกระทบมาบอกเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นบทเรียนและแนวทางในการพัฒนาการดำเนินงานของเครือข่าย

พรพิมล หารยาภิรมย์โชค (2550: 190-192) ศึกษาเรื่องรูปแบบการจัดการความรู้สำหรับหน่วยงานภาครัฐ โดยการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารรายงานคำรับรองการปฏิบัติราชการประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 จำนวน 140 ชุด และสัมภาษณ์ผู้อำนวยการจัดการความรู้จำนวน 20 คน ผลการวิจัยพบว่ากิจกรรมการจัดการความรู้สำหรับหน่วยงานภาครัฐได้แก่ 1) *การจัดนิทรรศการ* คือ การถ่ายทอดความรู้โดยนำเอาวัสดุหรืออุปกรณ์มาผสมผสานกัน เช่น ภาพของจริง หุ่นจำลอง เอกสาร คำแนะนำ สไลด์ วิดีทัศน์ คอมพิวเตอร์ ฯลฯ เพื่อกระตุ้นความสนใจและทำให้ผู้ชมกิจกรรมเข้าใจเนื้อหาของนิทรรศการได้เร็วขึ้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเรียนรู้ที่ใกล้ชิดกับประสบการณ์ตรง ผู้ชมสามารถรับรู้จากประสาทสัมผัสทั้งห้า โดยการจัดการความรู้ผ่านการจัดนิทรรศการมาเป็นช่องทางในการเผยแพร่ความรู้ให้กับ

ผู้สนใจเกี่ยวกับเนื้อหาที่เป็นประโยชน์ในการทำงานและเนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนการจัดการความรู้

2) **การจัดเวทีชาวบ้าน** คือ การจัดกิจกรรมที่นำชาวบ้านในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับบุคลากรในหน่วยงานภาครัฐ เพราะการจัดกิจกรรมดังกล่าวจะช่วยทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างหน่วยงานภาครัฐกับประชาชน โดยรูปแบบการจัดมุ่งเน้นเพื่อศึกษาข้อมูลความต้องการ ข้อคิดเห็นที่มาจากประชาชนโดยตรง ทั้งนี้ข้อมูลดังกล่าวสามารถนำไปเป็นแนวทางในการปรับปรุงการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นต่อไป

3) **จัดสภากาแฟสัญจรตามหน่วยงาน** หมายถึง กลุ่มคนในหน่วยงานซึ่งมีบทบาทในการสร้างความคิดเรื่องต่างๆ เช่น องค์กรความรู้ใหม่ องค์กรความรู้เรื่องศิลปะ มารยาท ประเพณี ความงาม การเมือง สังคมและวัฒนธรรมมารวมตัวกัน โดยปัจจัยสำคัญที่สร้างสรรค์ให้เกิดการรวมกลุ่ม คือ เกิดประเพณีการอ่านหนังสือ การขบคิดเรื่องชีวิต สังคมการเมือง มารวมกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับคนอื่น ๆ เสมอ เพราะการสัญจรไปตามหน่วยงานทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ทั้งภายในและภายนอกหน่วยงาน การจัดสภากาแฟสัญจรไปตามหน่วยงานต่างๆ มีรูปแบบที่มีความเป็นกันเอง ทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมกล้าแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ ที่จะประโยชน์ในการทำงานต่อไป

4) **การสนทนา (Dialogue)** เป็นการเปิดโอกาสให้บุคลากรได้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ออกมาโดยที่มิคนฟังได้รับรู้และบันทึกความรู้ไว้ สามารถทำได้แม้จะมีสมาชิกเพียงสองคน โดยการพูดควรมาจากใจ พูดจากความรู้สึกและประสบการณ์ตรงของผู้พูด ร่วมกับการฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep Listening) ซึ่งเป็นการฟัง ไปจนจบโดยยังไม่ตัดสินทั้งทางวาจาและความคิด สำหรับการจัดการความรู้ควรนำมาเป็นวิธีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างบุคคลทั้งภายในและภายนอกหน่วยงาน

5) **การระดมสมอง (Brainstorming)** เป็นการกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมเกิดการใช้ความคิดสร้างสรรค์ เพื่อให้ได้ข้อคิดเห็นต่างๆ จากสมาชิกกลุ่ม โดยสมาชิกไม่ควรแตกต่างกันมาก ทั้งด้านอายุและการศึกษา การจัดการความรู้ได้นำการระดมสมองมาใช้เพื่อหาแนวทางการปฏิบัติงานที่ดี โดยมีการวิเคราะห์ว่าความคิดสามารถนำไปปฏิบัติได้หรือไม่ กติกาในการระดมสมองคือห้ามวิจารณ์ สามารถคิดโดยอิสระและเกิดการกระตุ้นความคิดอย่างต่อเนื่อง

6) **การจัดเว็ลด์คาเฟ่ (World Cafe)** คือ กิจกรรมเครือข่ายการสนทนาที่อยู่ในบรรยากาศที่สนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการใฝ่เรียนรู้ โดยมีการแบ่งเป็นกลุ่มๆ และให้สมาชิกของแต่ละกลุ่มได้หมุนเวียนไปตามโต๊ะเพื่อสนทนา โดยมีการให้ข้อมูล ความคิดเห็นและความรู้สึกต่างๆ ในแต่ละโต๊ะจนเกิดการตกตะกอนแล้วจึงสรุปเป็นรูปวาดไดอะแกรม แผนที่ความคิด (mind map) โดยเขียนคำสำคัญลงไปในกระดาษ หลังจากนั้นนำมาแลกเปลี่ยนกัน

กิตติญาภรณ์ ชูขุลา (2549) ศึกษาเรื่อง การจัดการความรู้เพื่อพัฒนาการบริหารจัดการเทศบาลตำบลหนองหิน กิ่งอำเภอหนองหิน จังหวัดเลย ดำเนินการวิจัยโดยใช้ระเบียบวิธีการ

วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กับประชากรที่ศึกษาคือบุคลากรในเทศบาลทุกคน ประกอบด้วย คณะผู้บริหารเทศบาล สมาชิกสภาเทศบาล ข้าราชการ พนักงาน และลูกจ้างของเทศบาลตำบลหนองหิน รวมทั้งสิ้น จำนวน 31 คน สรุปแนวทางในการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาการบริหารจัดการเทศบาลตำบลหนองหิน ดังนี้ 1) *นําคูญ ประชุมกันเป็นประจำ* ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น มีการประชุมทุกเดือน เพื่อแก้ไขปัญหาในการทำงาน 2) *ระดมความคิดเห็น* จากทั้งภายในและภายนอกองค์กรและนำมาใช้ในการปฏิบัติการ เพื่อให้ได้งานที่มีประสิทธิภาพ 3) *จัดอบรม* ในด้านต่างๆ โดยเชิญวิทยากรที่มีความรู้ ความชำนาญมาถ่ายทอดความรู้ให้แก่บุคลากรในองค์กร 4) *จัดสรรทุน* ให้แก่บุคลากรได้ศึกษาต่อในระดับสูงขึ้นและเฉพาะด้าน 5) *จัดทำโครงการศึกษาดูงาน* ให้แก่บุคลากรกับหน่วยงานที่ประสบความสำเร็จทั้งในและต่างประเทศ

สรุปได้ว่า กิจกรรมในการจัดการความรู้ หมายถึง วิธีการที่ผู้เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้นำมาปฏิบัติในแต่ละขั้นตอนของการนำความรู้ที่มีอยู่หรือที่เรียนรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อตนเอง กลุ่มหรือชุมชน กิจกรรมในการจัดการความรู้บางกิจกรรมเหมาะสมกับการจัดในองค์กรหรือเฉพาะพื้นที่ที่กำหนดไว้ แต่บางกิจกรรมสามารถกระทำได้ทุกพื้นที่ กิจกรรมบางกิจกรรมต้องใช้เครื่องมือประกอบหลายชิ้น น้อยชิ้นไปจนถึงไม่ต้องใช้เครื่องมือ แต่อาจขาดประสิทธิภาพบางอย่างไป การเลือกใช้กิจกรรมจึงต้องพิจารณาให้เหมาะสมกับเป้าหมายการเรียนรู้ ความสามารถของคน ทรัพยากรที่มีอยู่และวัฒนธรรมในชุมชนที่จะสามารถยอมรับกิจกรรมนั้นได้ง่ายหรือยาก อย่างไรก็ตาม การเลือกกิจกรรมในการจัดการความรู้ไม่จำเป็นต้องใช้เพียงกิจกรรมเดียวในแต่ละขั้นตอนของการจัดการความรู้ แต่สามารถนำกิจกรรมต่างๆ มาผสมผสานกันให้มีความเหมาะสมกับบริบทขององค์กรและของชุมชนได้

3.3.3 เครื่องมือจัดการความรู้

เครื่องมือจัดการความรู้ หมายถึง อุปกรณ์หรือพื้นที่ที่นำมาใช้ประกอบการปฏิบัติกิจกรรมเพื่อสนับสนุนให้กระบวนการจัดการความรู้สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคมเสนอเครื่องมือในการจัดการความรู้ไว้ดังนี้ (ประพนธ์ ฝาสุชยัค, 2549: 36-38; วิจารย์ พานิช, 2551: 152)

1) *บันไดแห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้* (Ladder Diagram) เป็นผังแสดงระดับความสามารถปัจจุบันกับระดับความปรารถนาที่จะเพิ่มขีดความสามารถของแต่ละองค์กรที่เป็นสมาชิกเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในขีดความสามารถหลักเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ดังตัวอย่างรูปบันไดแห่งการแลกเปลี่ยนขีดความสามารถหลัก ด้านการป้องกันและเฝ้าระวังการติดเชื้อในโรงพยาบาล

ของโรงพยาบาล 17 แห่ง ในเครือข่ายโรงพยาบาลภาคเหนือตอนล่าง โรงพยาบาลในพื้นที่สี่เท่า ได้แก่ โรงพยาบาล 10 และ 11 เป็นโรงพยาบาลที่มีความต้องการเรียนรู้สูงในเรื่องการป้องกันและเฝ้าระวังการติดเชื้อในโรงพยาบาล และโรงพยาบาล 7 (พื้นที่สี่เท่าเข้ม) เป็นโรงพยาบาลที่ทำหน้าที่แบ่งปันความรู้ในเรื่องการป้องกันและเฝ้าระวังการติดเชื้อในโรงพยาบาล จากภาพกลุ่มที่ต้องการเรียนรู้สูงในเรื่องดังกล่าวสามารถใช้บันไดแห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นแนวทางช่วยในการจัดกิจกรรมเพื่อนช่วยเพื่อน หรือกระบวนการเทียบเคียงสมรรถนะต่อไปได้

2) ตารางแห่งอิสรภาพ เป็นตารางสำหรับประเมินตนเองเปรียบเทียบว่าอิสรภาพหัวใจมี 4 ห้องที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน คือ จิตความสามารถ เป้าหมายที่พึงประสงค์ การประเมินตนเอง และตารางที่แบ่งจิตความสามารถออกเป็น 5 ระดับ (ตั้งแต่ระดับเริ่มต้นไปจนถึงระดับสูงยิ่ง) โดยกลุ่มผู้ปฏิบัติร่วมกันกำหนดเกณฑ์ของระดับจิตความสามารถเองโดยอิงฐานความรู้ที่ชัดเจน เช่น มาตรฐานหรือดัชนีต่างๆ กับอิงฐานความรู้ฝังลึกทั้งคนในและนอกกลุ่มที่เป็นผู้มีผลงานดีเด่นในเรื่องนั้น ตารางแห่งอิสรภาพใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น ใช้ในการประเมินตนเองถึงจิตความสามารถปัจจุบันในแต่ละด้านว่าอยู่ในระดับใด ใช้เปรียบเทียบความสามารถปัจจุบันกับความสามารถที่มุ่งหวัง ใช้ตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงจิตความสามารถในอดีตกับปัจจุบันหรือในช่วงเวลาที่ตั้งเป้าหมายไว้ เป็นต้น

3) ธารปัญญา (River diagram) เป็นผังแสดงการกระจายของระดับจิตความสามารถหลักของกลุ่มต่างๆ ที่มาร่วมเป็นเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระดับจิตความสามารถหลักที่นำมาลงในผังมาจากผลการประเมินตนเองตามตารางแห่งอิสรภาพของแต่ละกลุ่ม โดยข้อมูลที่ได้จากการประเมินตนเองจะถูกนำไป plot เป็นเส้นกราฟ ที่แกนนอน (x) เป็นแกนระบุจิตความสามารถหลักหรือปัจจัยแห่งความสำเร็จ และแกนตั้ง (y) เป็นแกนแสดงค่าระดับจาก 1 ถึง 5 ถ้าระบายสีช่วงความกว้างของระดับจิตความสามารถทั้งหมดจะได้ profile จิตความสามารถของทุกกลุ่มรวมกันออกมาในรูปแบบภูมิแม่น้ำหรือธารปัญญา โดยแต่ละกลุ่มสามารถนำ profile ของตนเองมาแสดงเทียบกับกลุ่ม (แม่น้ำ) ทำให้เห็นสถานภาพของตนว่าอยู่ตรงไหนของกลุ่มรวม ถือว่าเป็นการเทียบเคียงสมรรถนะ (benchmarking) อย่างหนึ่งด้วย โดยกลุ่มที่อยู่ก่อนมาทางฝั่งเหนือจะอยู่ในฐานะผู้แบ่งปัน และกลุ่มที่อยู่ก่อนมาทางฝั่งใต้จะอยู่ในฐานะผู้เรียนรู้

4) พื้นที่ประเทืองปัญญาหรือพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ หมายถึง พื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การมีห้องกาแฟให้คนในองค์กร (ทั้งในหน่วยงานเดียวกันและต่างหน่วยงาน) ได้พบปะ ได้ถามหาวิธีแก้ปัญหของงานในบางเรื่อง หรือเล่าถึงผลสำเร็จหรือการเรียนรู้ใหม่ๆ การจัดให้มีการรับประทานอาหารเที่ยงด้วยกันและคุยกันเรื่องเบาๆ เกี่ยวกับงานหรือการจัดมหกรรมประจำปีนำเสนอผลงานสร้างสรรค์ภายในองค์กร พื้นที่

สำหรับแลกเปลี่ยนเรียนรู้มี 2 ประเภท ได้แก่ 1) พื้นที่จริง คือการประชุมพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบพบตัว พบหน้าซึ่งกันและกัน แบ่งเป็น 2 แบบ คือ แบบแรกเป็นพื้นที่สำหรับแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในงานประจำวัน ได้แก่ ห้องกาแฟ การประชุมที่กำหนดไว้เป็นประจำ แบบที่สองเป็นพื้นที่สำหรับแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในวาระพิเศษ เช่น ตลาดนัดความรู้ และ 2) พื้นที่เสมือน เป็นการติดต่อสื่อสารผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร อันได้แก่ อินเทอร์เน็ต อีเมล เว็บไซต์ บล็อก รวมทั้งโทรศัพท์ การใช้พื้นที่ทั้งสองชนิดสามารถเลือกได้ตามความเหมาะสม โดยเฉพาะความรู้ที่บันทึกไว้เป็นขุมความรู้ที่อยู่ในระบบคอมพิวเตอร์ ควรเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ผ่านกระดานสนทนาเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกันได้ ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินการตามความมุ่งมั่นในการพัฒนาคุณภาพและผลสัมฤทธิ์ของงานของสมาชิกในเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มองในมุมหนึ่งพื้นที่ประเทืองปัญญาก็คือตัวปลาใน โมเดลปลาทูนั่นเอง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือจัดการความรู้

พรพิมล ทรฆาภิรมย์โชค, 2550: 193-194) ศึกษาเรื่องรูปแบบการจัดการความรู้สำหรับหน่วยงานภาครัฐ โดยการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารรายงานคำรับรองการปฏิบัติราชการประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 จำนวน 140 ชุด และสัมภาษณ์ผู้อำนวยการจัดการความรู้จำนวน 20 คน พบว่า เครื่องมือจัดการความรู้สำหรับหน่วยงานภาครัฐมีดังนี้ 1) **จัดทำเอกสารสิ่งพิมพ์** เป็นการจัดทำสื่อที่ประกอบด้วยข้อความตัวอักษรและภาพที่สามารถถ่ายทอดความรู้จากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร เช่น วารสาร รายงาน คู่มือการปฏิบัติงาน เป็นต้น 2) **จัดรายการเสียงตามสาย** เป็นการจัดรายการที่ใช้วิทยุกระจายเสียงที่สามารถเผยแพร่ไปตามสายต่อไปยังลำโพง ส่วนใหญ่นิยมใช้สำหรับการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารภายในหน่วยงานองค์กร เนื้อหาที่นำมาจัดรายการเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงาน เช่น กิจกรรมต่างๆ ของหน่วยงาน เทคนิคความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตประจำวันของบุคลากร 3) **จัดทำบอร์ดประชาสัมพันธ์** คือ ป้ายที่ทำมาจากวัสดุหลายประเภท เช่น ไม้ พลาสติก กระดาษ เหล็ก นำมาใช้เพื่อเป็นฐานในการติดเนื้อหา และรูปภาพที่จะใช้ในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารของหน่วยงานให้แก่บุคลากร หรือเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องที่ต้องการสื่อสาร 4) **จัดตั้งศูนย์เรียนรู้ ห้องสมุด** คือ หน่วยงานที่ให้บริการสื่อการเรียนรู้ต่างๆ เช่น หนังสือ ตำรา วิจัย เอกสาร วารสาร ซีดี เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการเป็นศูนย์ฝึกทักษะที่จำเป็นสำหรับบุคลากร และ 5) **การจัดทำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ** เพื่อเผยแพร่ข้อมูล เป็นการใช้เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ในการจัดการฐานข้อมูล (database) กลุ่มของข้อมูลที่ถูกเก็บรวบรวมไว้ จะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีการ

กำจัดความซ้ำซ้อนของข้อมูลและเก็บเพิ่มข้อมูลเหล่านั้นไว้ที่ศูนย์กลาง เพื่อที่จะนำข้อมูลเหล่านั้นมาใช้ร่วมกัน

กล่าวโดยสรุป เครื่องมือจัดการความรู้ หมายถึง อุปกรณ์หรือพื้นที่ที่นำมาใช้ประกอบการปฏิบัติกิจกรรม เพื่อสนับสนุนให้กระบวนการจัดการความรู้สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยเครื่องมือจัดการความรู้มีมากมายหลายประเภท การจัดการความรู้จึงสามารถนำมาเลือกใช้ได้ตามความเหมาะสมในแต่ละขั้นตอนและแต่ละกิจกรรมตามวัตถุประสงค์ของการจัดการความรู้ที่แตกต่างกันไป

3.4 ปัจจัยนำเข้าที่ส่งเสริมกระบวนการจัดการความรู้

จากการศึกษาแนวคิดองค์การแห่งการเรียนรู้ของมาร์ควอตต์ และแนวคิดของสถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม สามารถระบอบุคคลประกอบของกระบวนการจัดการความรู้ได้ 2 ส่วนคือ ส่วนที่เป็นหัวปลาหรือเป้าหมายของการเรียนรู้ และองค์ประกอบส่วนที่เป็นองค์กรหรือองค์ประกอบของชุมชน ได้แก่ คน วัฒนธรรม ทรัพยากรและเทคโนโลยีสารสนเทศ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.4.1 เป้าหมายการจัดการความรู้

เป้าหมายการจัดการความรู้อาจเรียกว่าเป็นวิสัยทัศน์หรือความรู้หลักที่จำเป็นต่อการพัฒนางานตามแนวคิดของโมเดลปลาหู ซึ่งเป็นส่วนที่อยู่ตรงหัวปลาหู การกำหนดเป้าหมายในการดำเนินงานจึงเป็นขั้นตอนที่สำคัญลำดับแรกของการจัดทำโครงการกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งการจัดการความรู้จำเป็นต้องมีการกำหนดเป้าหมายของการเรียนรู้ เช่น งานวิจัยของกิตติญาภรณ์ ชูยลา (2549) ศึกษาเรื่อง การจัดการความรู้เพื่อพัฒนาการบริหารจัดการเทศบาลตำบลหนองหิน กิ่งอำเภอหนองหิน จังหวัดเลย ดำเนินการวิจัยโดยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประชากรที่ศึกษาคือบุคลากรในเทศบาลทุกคน ประกอบด้วย คณะผู้บริหารเทศบาล สมาชิกสภาเทศบาล ข้าราชการ พนักงาน และลูกจ้างของเทศบาลตำบลหนองหิน รวมทั้งสิ้นจำนวน 31 คน โดยลำดับแรกของการจัดการความรู้เทศบาลหนองหิน ได้ศึกษาถึงสภาพการบริหารจัดการของเทศบาล มีการกำหนดเป้าหมายของการจัดการความรู้ และได้ร่วมกันหาแนวทางในการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาการบริหารจัดการเทศบาล

เป้าหมายของการจัดการความรู้มักจะเกี่ยวข้องกับบริบทของชุมชนในด้านของสภาพและปัญหาที่ชุมชนมีอยู่ ดังเช่นงานวิจัยของชัยรัตน์ ปรานี (2551) ที่ศึกษาเรื่อง การจัดการความรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพและโอกาสของคนจนอย่างยั่งยืนในเขตภาคเหนือตอนล่าง จากการสังเคราะห์งานวิจัยในชุดโครงการวิจัยและพัฒนาศักยภาพของคนจนเพื่อแก้ไขความยากจนแบบบูรณาการในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง รวม 4 เรื่อง พบว่า รูปแบบและวิธีการแก้ไขปัญหาคือ

และความยากจนของงานวิจัยทั้ง 4 เรื่อง ใช้วิธีการแก้ไขปัญหาคือยึดกรอบแนวคิดเรื่องการจัดการความรู้เหมือนกัน แต่แตกต่างกันเรื่องของเป้าหมายของการแก้ไขปัญหาคือ งานวิจัยในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดอุทัยธานี มุ่งเน้นไปที่การจัดการความรู้เพื่อการประกอบอาชีพให้มีรายได้เพิ่มขึ้นด้วยอาชีพเสริม จังหวัดอุทัยธานีมีมิติของการจัดการความรู้ที่ผ่านกระบวนการเรียนการสอนทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน สำหรับงานวิจัยในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี มีมิติของการลดรายจ่ายหรือลดต้นทุนในการผลิตโดยการผลิตปุ๋ยชีวภาพขึ้นใช้เองในการทำการเกษตร และเนื่องจากเป้าหมายการเรียนรู้มีความเกี่ยวข้องกับบริบททางการวิจัยครั้งนี้จึงนำมาไว้ในส่วนของปัจจัยนำเข้า

3.4.2 คน

สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม กล่าวว่าคนมีบทบาททั้งในแง่ที่เป็นผู้สร้างและเป็นผู้ใช้ความรู้ และคนหลายๆ คนรวมกันเป็นองค์กร (ประพนธ์ ผาสุขยืด, 2549) คนมีความสำคัญต่อกระบวนการจัดการความรู้ ในฐานะผู้ปฏิบัติ ผู้เฝ้าอำนาจ และผู้บริหารจัดการ วิจารณ์ พานิช (2551) กล่าวถึงบทบาทของคนในฐานะนักจัดการความรู้ว่าประกอบด้วยบทบาทต่าง ซึ่งเรียกว่า คุณเอื้อ คุณอำนวย คุณกิจ คุณลิขิต คุณประสาน และคุณวิเศษไว้ดังนี้

คุณเอื้อ หรือคุณเอื้อระบบ หรือ Chief Knowledge Officer หรือ CKO เป็นผู้บริหารระดับสูงขององค์กรที่ทำหน้าที่จัดการระบบของการจัดการความรู้ขององค์กร โดยทำให้การจัดการความรู้เป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติงานตามปกติขององค์กร ทำให้มีการเปลี่ยนวัฒนธรรมองค์กรให้เป็นวัฒนธรรมแนวราบ เปิดโอกาสให้ทุกคนในองค์กรได้เป็นผู้นำในการพัฒนาวิธีการทำงานในหน้าที่ของตนและนำเสนอประสบการณ์มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเพื่อนร่วมงาน หากุศลโอบายทำให้ความสำเร็จของการจัดการความรู้ในบางหน่วยงานขององค์กรระบดไปยังส่วนอื่นๆ ขององค์กร

คุณอำนวย หรือ Knowledge Facilitator เป็นผู้อำนวยความสะดวกในการจัดการความรู้ มีหน้าที่ในการส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งในเชิงกิจกรรม เชิงระบบและเชิงวัฒนธรรม คุณอำนวยต้องมีทักษะที่หลากหลายดังได้กล่าวไปแล้ว ทักษะที่สำคัญที่สุดคือทักษะในการทำงานกับคนที่หลากหลาย คือ หลากหลายความคิด หลากหลายความเชื่อ หลากหลายวิชาชีพ หลากหลายจริต ต้องมีทักษะในการสื่อสารกับคนที่มีความแตกต่างเหล่านั้น รวมทั้งต้องเห็นคุณค่าของความแตกต่างหลากหลายและรู้จักประสานความแตกต่างเหล่านั้นขึ้นเป็นคุณค่าในทางปฏิบัติ

คุณกิจ หรือ Knowledge Practitioner คือ ผู้ดำเนินกิจกรรมจัดการความรู้ประมาณร้อยละ 90 ของทั้งหมด ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าคุณกิจคือผู้จัดการความรู้ตัวจริง เป็นผู้ร่วมกันกำหนดเป้าหมายผลสัมฤทธิ์ของงานหรือหัวปลาของกลุ่ม แล้วดำเนินการค้นหา (capture)

ความรู้จากภายในกลุ่มและเสาะหา คุณจับ (capture) ความรู้จากภายนอกกลุ่ม เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ ให้บรรลุผลสัมฤทธิ์ที่ร่วมกันกำหนดไว้

คุณลิขิต หรือ Note Taker คือผู้ทำหน้าที่จดบันทึกในกิจกรรมจัดการความรู้ การจดบันทึกอาจเป็นการจดในกระดาษ บันทึกในรูปแบบ electronic file ให้ค้นหาได้ในอินเทอร์เน็ตของกลุ่มหรือบันทึกลงในเว็บบล็อก (บล็อก) ให้สมาชิกกลุ่มเข้าค้นหาได้ทางอินเทอร์เน็ตหรือ อินเทอร์เน็ต

คุณประสาน หรือ Network Manager ทำหน้าที่ประสานงานเครือข่ายจัดการความรู้ระหว่างองค์กร หรือระหว่างหน่วยงาน จึงเป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางใจจากภาคีของเครือข่ายจัดการความรู้ว่าจะสามารถให้บริการประสานงานเครือข่ายได้ สามารถทำให้การเข้าร่วมเครือข่าย เกิดคุณค่าและมูลค่าเพิ่มแก่องค์กรคู่กับการลงทุนลงเวลาเข้าร่วมเครือข่าย คือ ดีกว่าดำเนินการจัดการความรู้แยกโคดเดี่ยวอยู่องค์กรเดียว

คุณวิศาสตร์ หรือ IT Wizard เป็นผู้ช่วยให้ระบบการจัดการความรู้มีระบบไอที หรือเทคโนโลยีสารสนเทศที่เหมาะสมไว้ใช้งาน และช่วยให้ระบบไอทีมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ให้เหมาะสมต่อการใช้งานอยู่เสมอ

เนื่องจากชุมชน ได้แก่ กลุ่มต่างๆ ทางสังคม ทางเศรษฐกิจและการศึกษา ซึ่งจะมี ส่วนในการให้และการเรียนรู้เพื่อการพัฒนา (มาร์ควอดด์, 2002 แปลโดย บดินทร์ วิจารณ์, 2550) คนในระดับกลุ่มจึงถือเป็นกลไกที่สำคัญในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืนในสังคมเพราะเกิดจากการรวมตัวทางสังคมเพื่อถ่วงดุลกลุ่มอำนาจรัฐและอำนาจเงิน กลุ่มในชุมชนเป็นการรวมตัวกัน ของชาวบ้านตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มีชื่อเรียกได้หลายอย่าง เช่น องค์กรชุมชน องค์กรประชาชน องค์กรชาวบ้าน เป็นต้น (ประเวศ วะสี, 2535 อ้างถึงใน เฉลียว นูร์ภักดี และคณะ, 2545: 81)

อย่างไรก็ตามในชุมชนมิได้มีเฉพาะกลุ่มคนภาคประชาชนที่รวมตัวกันเพื่อการพัฒนาชุมชนให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น ระบบสังคมในชุมชนยังต้องประกอบด้วยองค์กรภาครัฐต่างๆ ที่มีหน้าที่ในการพัฒนาและรักษาระบบให้คงอยู่เช่นกัน ในชุมชนจึงมีโรงเรียนทำหน้าที่ในการพัฒนาความรู้เกี่ยวกับระเบียบแบบแผน ประเพณี วัฒนธรรม และความรู้เพื่อการอาชีพแก่สมาชิกในสังคม มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทำหน้าที่ในการดูแลสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมของเมืองทั้งด้าน รูปธรรมและนามธรรม คนในงานวิจัยนี้จึงหมายถึงผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่ง วัฒนธรรมเมืองอยุธยา มีตั้งแต่ระดับบุคคล กลุ่ม องค์กร

3.4.3 โครงสร้างทางสังคม

จากการศึกษาแนวคิดองค์การแห่งการเรียนรู้ข้างต้นของมาร์ควอดด์ (2002 แปล โดย บดินทร์ วิจารณ์, 2550) กล่าวถึงวัฒนธรรมว่า หมายถึง ค่านิยม ความเชื่อ วิธีปฏิบัติ พิธีการ

และประเพณีองค์กร ซึ่งมีส่วนช่วยในการวางรูปแบบของพฤติกรรมและการรับรู้ตามสมัชชาของ คนในองค์กร วัฒนธรรมองค์กรขององค์กรเรียนรู้ คือวัฒนธรรมที่ยอมรับว่าการเรียนรู้มี ความสำคัญต่อความสำเร็จทางธุรกิจอย่างแท้จริง ขณะที่สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม กล่าว ว่าวัฒนธรรมองค์กรก็คือวิถีชีวิตของคนในองค์กร คนในองค์กรจึงเป็นทั้งผู้สร้างและผู้ปฏิบัติตาม วัฒนธรรมขององค์กร และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการจัดการความรู้ในองค์กรยัง ประกอบด้วย เวลาสำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีใจหรือนำใจให้กันเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พื้นที่หรือเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ควรจะมีหลายรูปแบบ คือมีทั้งเวทีแบบที่เป็นทางการและ ไม่เป็นทางการเพื่อสร้างบรรยากาศสบายๆ ในการแบ่งปันความรู้ (ประพนธ์ ผาสุขยัต, 2549: 49) วัฒนธรรมที่เอื้อต่อการจัดการความรู้ควรจะเป็นวัฒนธรรมองค์กรแนวราบ คือเปิดโอกาสในทุกคน ได้แสดงความสามารถในการพัฒนาความรู้และพัฒนางานได้อย่างเต็มที่ มีการเอื้ออาทรและแบ่งปัน ความรู้ (วิจารณ์ พานิช, 2551: 23)

การที่ชุมชนจะมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต้องมาจากการเคลื่อนไหวมิติ ทางวัฒนธรรมอย่างมีพลวัต ทำให้เกิดพลังสร้างสรรค์ในการร่วมคิด ร่วมทำกิจกรรม เฉลียว บุรีภักดี และคณะ (2545: 59-61) กล่าวถึงมิติทางวัฒนธรรมที่มีผลกระทบต่อชุมชนและการพัฒนาที่ควร คำนึงถึงได้แก่ 1) ระบบคุณค่า ที่แต่ละคนแต่ละภูมิภาคมีแตกต่างกัน 2) ระบบอุดมการณ์อำนาจ ใน ชุมชนมีอุดมการณ์เชิงอำนาจซึ่งอาจเป็นอำนาจเชิงการเมืองหรือทางเศรษฐกิจ หรืออำนาจจากพลัง อื่นๆ เช่น อำนาจจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชุมชนนับถือซึ่งเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่ง เหนือธรรมชาติ ในชุมชนทุกหนทุกแห่งจะมีเทพดาสิงสถิตอยู่และทุกสิ่งสัมพันธ์กันหมดและต่าง ก็มีพันธะซึ่งกันและกัน รวมทั้งสัมพันธ์ภาพที่ผ่านการร่วมมือการทำงานด้วยจิตสำนึก สิ่งเหล่านี้ เป็นอุดมการณ์อำนาจเพราะแสดงถึงศรัทธาของชุมชนที่สามารถสร้างความเชื่อมั่นให้คนในชุมชน มีอำนาจที่จะควบคุมชีวิตที่มีอยู่ มีอำนาจต่อการรวมพลังที่สร้างสรรค์และแสดงถึงศักยภาพในการ ร่วมมือเพื่อการพัฒนา 3) ระบบภูมิปัญญา เป็นการสั่งสมเป็นระบบคิด ระบบความรู้ที่สืบทอดกันมา อย่างต่อเนื่อง สามารถนำมาใช้ในการแก้ปัญหา และการดำรงอยู่โดยการพึ่งตนเองได้ 4) การจัดการ กับความสัมพันธ์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยการเรียนรู้ การสร้างสรรค์การผลิตและการถ่ายทอด ความรู้ผ่านองค์กรทางสังคมเพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อมจากภายใน มากกว่าการถูกรอรับจากปัจจัยแวดล้อมภายนอก เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของชุมชนภายใต้บริบท ทางสังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมซึ่งมีความหลากหลายและไม่หยุดนิ่ง และ 5) การเสริมสร้าง ประชาสังคม ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผน วางกฎเกณฑ์ กติกาของสังคมเพื่อความเสมอภาค และเป็นธรรม

วัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังที่ยึดโยงชาวบ้านเอาไว้ด้วยกัน และเกี่ยวข้องกับการกำกับควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนผ่านพิธีกรรม ขนบธรรมเนียมต่างๆ ดังที่ สุจินต์ สิมารักษ์ และคณะ (2549) จัดทำโครงการวิจัยพัฒนากลไกการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่นระดับตำบล-อำเภอ โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้เพื่อค้นหาและฟื้นฟูพลังท้องถิ่นของแต่ละพื้นที่ ได้แก่ อำเภอภูเวียง อำเภอหนองเรือ และอำเภอภูผาม่าน ผลการวิจัยพบว่า พลังท้องถิ่นส่วนหนึ่งยังคงเป็นศักยภาพในท้องถิ่น และอีกส่วนหนึ่งเป็นพลังที่เคลื่อนไหวอยู่อย่างต่อเนื่อง เป็นพลังสำคัญที่ร้อยรัดชุมชนท้องถิ่นเอาไว้ได้ โดยมีเครือข่ายทางสังคม เป็นพลังที่ยึดโยงชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นเอาไว้ด้วยกันเป็นเครือข่าย เช่น การเป็นเครือญาติ การมีระบบความเชื่อร่วมกัน การมีวัฒนธรรมร่วมกัน ส่วนชุมชนที่เป็นคนอพยพมาจากพื้นที่อื่น จะเป็นเครือข่ายที่ค่อนข้างเป็นทางการที่ผูกโยงกับผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และอำนาจการปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งมีระบบคุณค่าและความเชื่อ เป็นเครื่องร้อยรัดให้ชุมชนท้องถิ่นดำรงอยู่ได้ และทำหน้าที่กำกับควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนให้อยู่ในครรลอง แสดงออกมาในรูปของวัฒนธรรม บุญประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆ ดังนั้นการจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับชุมชนควรใช้เวลาสั้น แบ่งเป็นช่วงๆ ไม่ทิ้งระยะเวลาห่างมาก ทำในชุมชน และควรทำในระดับครอบครัวด้วย ควรมีการให้ความรู้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเรื่องวิธีการทำงานกับชุมชนท้องถิ่นให้ได้ผลดี และการทำงานร่วมกับภาคีต่างๆ ก่อนลงมือทำ ต้องมีกระบวนการที่ทำให้พื้นที่มีความชัดเจนถึงความต้องการพัฒนาของตนเองก่อน นอกจากนี้ยังไม่ควรนำตัวแบบ(Model) ไปขยายผลที่เหมือนกันหมดหรือทำแบบปูพรม เนื่องจาก ชุมชนท้องถิ่น ทุกแห่งล้วนมีลักษณะและวัฒนธรรมเฉพาะของตน

3.4.4 ทรัพยากร

ฐานทรัพยากร เป็นจุดเริ่มต้นของการผลิตความรู้ สร้างระบบคุณค่าและความเชื่อ รวมไปถึงการสร้างเครือข่ายทางสังคม (สุจินต์ สิมารักษ์ และคณะ, 2549) ในขณะที่ระบบเครือข่ายเทคโนโลยีและเครื่องมือทางข้อมูลต่างๆ ช่วยสนับสนุนให้คนในองค์กรเข้าถึงความรู้และมีการแลกเปลี่ยนสารสนเทศและการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน โดยจะรวมไปถึงตัวระบบและกระบวนการทางเทคโนโลยี ตลอดจนโครงสร้างของความร่วมมือที่จะทำให้เกิดทักษะในการประสานงาน การสอนงาน และทักษะเกี่ยวกับความรู้ด้านอื่นๆ (มาร์ควอดด์, 2002 แปลโดย บดินทร์ วิจารณ์, 2550)

อย่างไรก็ตามปัจจัยส่งเสริมการจัดการความรู้ให้ประสบความสำเร็จในการจัดการความรู้ของแต่ละองค์กร หรือแต่ละชุมชน มีความเกี่ยวข้องกับบริบททางสังคมซึ่งจะอำนวยทรัพยากรและเทคโนโลยีให้มีแตกต่างกัน การจัดหาทรัพยากรและเทคโนโลยีในการจัดการความรู้แต่ละแห่งจึงไม่จำเป็นต้องเหมือนกันขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการจัดกิจกรรม ความพอเพียง

ข้อจำกัดของทรัพยากรและเทคโนโลยี และความสามารถในการใช้และการบริหารจัดการดังกล่าวจะพบในงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่อไปนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยส่งเสริมการจัดการความรู้

บุญส่ง หาญพานิช (2546: 121-122) ศึกษาเรื่องการพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษาไทย พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้และบริการความรู้ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการจัดการความรู้ของสถาบันอุดมศึกษา ได้แก่ การสื่อสาร เทคโนโลยี การไว้วางใจ และพลังร่วม โดย 1) **การสื่อสาร** เป็นกระบวนการสำคัญที่จะทำให้มีการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน หลักการที่สำคัญของการสื่อสารความรู้คือ มีเป้าหมายที่ชัดเจน สะดวกรวดเร็ว ไม่ซับซ้อน การสื่อสารความรู้จำแนกได้ 2 รูปแบบ คือ การสื่อสารระหว่างคนกับสื่อบันทึกความรู้ และระหว่างคนกับคน ทั้งในลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ วิธีการสื่อสารระหว่างคนกับคน คือ การสนทนา ซึ่งแบ่งเป็น 4 มิติ คือ เป็นทางการ-ไม่เป็นทางการ เห็นหน้า-ไม่เห็นหน้า เวลาเดียวกัน-เวลาต่างกัน และใช้เทคโนโลยี-ไม่ใช้เทคโนโลยี วิธีการสื่อสารระหว่างคนกับสาร คือ การสืบค้นจากแหล่งความรู้ต่างๆ ที่สำคัญคือ ฐานความรู้ 2) **เทคโนโลยี** เป็นเครื่องมือสำคัญของการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้และบริการความรู้ หลักการที่สำคัญของเทคโนโลยี คือ ใช้ง่าย ไม่ซับซ้อน สอดคล้องกับความสามารถของผู้ใช้ และลักษณะงานที่ใช้เทคโนโลยีสื่อสารความรู้มี 2 ประเภท คือ ประเภทที่เป็นอุปกรณ์ เช่น เครื่องอ่านและบันทึกความรู้ เครื่องพิมพ์ หุ่นยนต์ และอื่นๆ ประเภทที่เป็นซอฟต์แวร์ เช่น ซอฟต์แวร์สืบค้นความรู้ แผนที่ความรู้ เว็บพอร์ทัล ฐานความรู้ และอื่นๆ 3) **การไว้วางใจ** คือ ความคาดหวังของบุคคลที่มีต่อการแสดงออกในด้านจรรยาบรรณทางวิชาการของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลอื่นว่ามีความน่าเชื่อถือได้ การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้จะเกิดอย่างอิสระและเต็มใจก็ต่อเมื่อ บุคคลมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ปัจจัยที่เป็นรากฐานของการไว้วางใจ ได้แก่ ความมีคุณธรรม ความมีสมรรถนะ ความคงเส้นคงวา ความจงรักภักดี และความเปิดเผย แต่ปัจจัยเหล่านี้อาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว 4) **พลังร่วม** เป็นพลังที่เกิดจากการร่วมมือกันในการดำเนินการ ซึ่งทำให้ได้ผลของการดำเนินการที่ร่วมมือกัน มีมากกว่าผลของการดำเนินการที่แยกส่วนกันทำแล้วนำผลมารวมกัน รากฐานของพลังร่วม คือ การมีเป้าหมายเดียวกัน การเอื้ออาทร การไว้วางใจกัน การเรียนรู้ระหว่างกัน การยอมรับการเปลี่ยนแปลง และพร้อมที่จะปรับตัว พลังร่วมที่มีผลต่อการบริหารจัดการความรู้ในสถาบันอุดมศึกษา คือ พลังร่วมทางเทคโนโลยี และพลังร่วมทางบุคคล

ประกอบ ใจมั่น (2547) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาระบบบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับมหาวิทยาลัยราชภัฏ ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยสนับสนุนการบริหารจัดการความรู้ ประกอบด้วย การสร้างทีม การกำหนดกลยุทธ์การบริหารจัดการความรู้ วัฒนธรรมการเรียนรู้ การพัฒนาโครงสร้างการจัดการความรู้ในองค์กร การกำหนดเทคโนโลยีสนับสนุนการจัดการความรู้ สำหรับแหล่งความรู้หรือสถานที่ติดต่อสื่อสาร มี 2 ลักษณะ คือ 1) การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ เครือข่ายและการสื่อสาร ในรูปแบบต่างๆ เช่น คลังความรู้ ฐานความรู้ วิกิปฏิบัติที่เป็นเลิศ (knowledge repository/knowledge base/best practices) ระบบการจัดการไหลเวียนงาน (workflow management system) เหมืองข้อมูล (data mining) ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ (email) กระดานข่าว (forum/web board) ฐานกลุ่มสนทนา (discussion group base) ห้องสนทนา (chat room) ชุมชนนักปฏิบัติ (Communities of Practice : CoP) การบริการประสานความร่วมมือ (collaboration service) การเรียนรู้ผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (virtual learning, E learning) การฝึกอบรมผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์ (Web Based Training : WBT) การจัดการเอกสาร (document management) กลไกสืบค้น (search engine) สมุดหน้าเหลือง (yellow pages) และ 2) การสื่อสารแบบเผชิญหน้า (face to face) เช่น การพูดคุย เสวนาอย่างไม่เป็นทางการ การเล่าเรื่อง (storytelling) และกิจกรรมแบบเพื่อนช่วยเพื่อน (peer assist) แหล่งความรู้ประเภทนี้คือคนนั่นเอง

ศิริสุภา เอมหยวก และคณะ (2548: 3, 97-98) ศึกษาเรื่องการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้า บ้านคลองเตย ตำบลบึงกอก อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก โดยศึกษากับกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็น คณะกรรมการและสมาชิกกลุ่มสตรีทอผ้าคลองเตย ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสของชุมชน เยาวชน บุตร หลาน คนหนุ่มสาว บ้านคลองเตย ตำบลบึงกอก ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่เอื้อต่อแนวคิดในการสืบทอดภูมิปัญญาและความต้องการให้เกิดแนวทางในการจัดการความรู้เรื่องผ้าทออย่างต่อเนื่องทั้งในด้านส่งเสริมให้เกิดการสร้างความรู้ และส่งเสริมให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ได้แก่ การที่หน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษาในพื้นที่ ยื่นเข้ามาบริหารจัดการให้เกิดผลการสร้างความรู้และเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การกำหนดกิจกรรม คิกรูปแบบกิจกรรม โดยเชื่อมโยงกับการรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ การเข้าถึงข้อมูล และการจัดการแบ่งปันความรู้

สมพันธ์ เตชะอธิกและคณะ (2549) ศึกษาเรื่องกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ของชุมชน ด้านการจัดการองค์กรชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง โดยการสังเคราะห์งานวิจัยการเรียนรู้ และการจัดการขององค์กรชุมชนเพื่อชุมชนเป็นสุข จากกรณีศึกษา 6 กรณี ผลการวิจัยพบว่าปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ ประกอบด้วย 1) **ปัจจัยภายใน** ได้แก่ ผู้นำ สมาชิก และนักพัฒนาในพื้นที่ ทำหน้าที่ประสานงาน จัดกระบวนการเวทีต่างๆ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถ่ายทอด บันทึก ทำงาน

กิจกรรมต่างๆ ตั้งประเด็นคำถาม วิเคราะห์ สังเคราะห์ จัดเวที คั้นข้อมูลสู่ชุมชน สรุปและเขียนรายงาน และ 2) **ปัจจัยภายนอก** ได้แก่ แหล่งสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐ และองค์กรเอกชน จัดกระบวนการทำแผนกิจกรรม โครงการต่างๆ นักวิชาการจากภายนอกชุมชนร่วมวงกรอการศึกษา การศึกษาเอกสาร ทบทวน คัดค้นความรู้ต่างๆ การสร้างเครื่องมือ การรวบรวมวิเคราะห์ สังเคราะห์ เสนอผลคืนสู่ชุมชน สรุปและเขียนรายงาน

ประชาสรรค์ แสนภักดี (2549) ศึกษาเรื่องการจัดการความรู้ของเครือข่ายทางสังคมเพื่อการคุ้มครองผู้บริโภคด้านสุขภาพ โดยการวิจัยเชิงพรรณนา ที่ดำเนินการในกลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 องค์กร จากองค์กรภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชนและภาคประชาชน และองค์กรพัฒนาเอกชน ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยเอื้อหนุน(enablers) ต่อการจัดการความรู้ขององค์กรเครือข่ายทางสังคมแต่ละองค์กรและแต่ละภาคส่วนมีปัจจัยเอื้อหนุนต่อกระบวนการดำเนินงานที่แตกต่างกันออกไปโดยพบว่า 1) **ด้านวัฒนธรรมองค์กรด้านการเรียนรู้ / การฝึกอบรม** ภาครัฐ มีระบบการฝึกอบรมของตนเอง ภาคธุรกิจเอกชน มีการฝึกอบรมทำโดยภาครัฐและบริษัทฯ ส่วนภาคประชาชนองค์กรพัฒนาเอกชน การฝึกอบรมจะอาศัยภาครัฐในการดำเนินการ และรอแหล่งทุนสนับสนุน 2) **ด้านภาวะผู้นำและกลยุทธ์** (วิสัยทัศน์/กลยุทธ์ขององค์กร / การเสริมสร้างศักยภาพ) ภาครัฐ ยึดตามนโยบายและระเบียบราชการ ภาคธุรกิจเอกชน การดำเนินงานตัดสินใจผ่านกรรมการ ส่วนภาคประชาชนองค์กรพัฒนาเอกชน การตัดสินใจของผู้นำองค์กรมีความคล่องตัว 3) **ด้านโครงสร้างพื้นฐาน** (ระบบโครงสร้างพื้นฐาน / ทรัพยากร) ภาครัฐ มีความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐาน ภาคธุรกิจเอกชน มีความพร้อมของปัจจัยพื้นฐานและทรัพยากร ส่วนภาคประชาชนองค์กรพัฒนาเอกชน ขาดความพร้อมโครงสร้างพื้นฐาน 4) **ด้านเทคโนโลยี** ภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชนมีความพร้อมด้านเทคโนโลยี ในขณะที่ภาคประชาชนองค์กรพัฒนาเอกชนขาดความพร้อมด้านเทคโนโลยี 5) **ด้านการติดตามและวัดผล** (การแก้ปัญหา / เครื่องชี้วัดการทำงาน) ภาครัฐมีระบบการติดตามอย่างเป็นระบบ ภาคธุรกิจเอกชนไม่มีระบบรองรับเป็นการติดตามจากภาครัฐ ภาคประชาชนองค์กรพัฒนาเอกชนมีการติดตามประเมินจากแหล่งสนับสนุนทุน

ปิยวรรณ แป้นปลื้ม (2550: 148-154) ศึกษาเรื่อง อิทธิพลของการรับรู้ปัจจัยชุมชน และภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของผู้นำชุมชนที่มีต่อการจัดการความรู้ในชุมชน: กรณีศึกษาองค์กรบริหารส่วนตำบลในเขตภาคใต้ของประเทศไทย โดยศึกษากับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบลในเขตภาคใต้ของประเทศไทย 285 คน ที่สุ่มแบบหลายขั้นตอนจาก 14 จังหวัด ผลการสำรวจ พบว่า การจัดการความรู้ในชุมชนตามการรับรู้ของนายกองค์การบริหารส่วนตำบลในเขตภาคใต้ของประเทศไทยทั้งโดยรวม และรายด้าน ซึ่งได้แก่ ด้านการแสวงหาความรู้ การสร้าง

ความรู้ การจัดเก็บข้อมูลและการสืบค้นความรู้ และการถ่ายโอนความรู้และใช้ประโยชน์ มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับค่อนข้างสูง (ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.04, 4.05, 4.07, 4.10, 3.97 ตามลำดับ) ผลการวิจัยยังพบว่า ปัจจัยส่วนบุคคล การรับรู้ปัจจัยชุมชน และภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้แก่ ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงด้านการสร้างแรงบันดาลใจ และด้านการคำนึงถึงความเป็นปัจเจกบุคคล สามารถร่วมกันพยากรณ์การจัดการความรู้ในชุมชนด้านการแสวงหาความรู้และการสร้างความรู้ได้ ส่วนปัจจัยที่ร่วมกันพยากรณ์การจัดการความรู้ในชุมชนด้านการจัดเก็บข้อมูลและการสืบค้นความรู้ได้แก่ การรับรู้ปัจจัยชุมชนด้านการติดต่อสื่อสารในชุมชน ด้านความหลากหลายของช่องทางการสื่อสาร ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงด้านเครื่องมือทศปอย่างมีอุดมการณ์ และด้านการกระตุ้นทางปัญญา และสำหรับปัจจัยที่ร่วมกันพยากรณ์การจัดการความรู้ในชุมชนด้านการถ่ายโอนความรู้และการใช้ประโยชน์ ได้แก่ การรับรู้ปัจจัยชุมชนด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในชุมชน (การฝึกอบรม การระดมสมอง การอภิปราย การสอนงาน การทัศนศึกษาดูงาน ฯลฯ) ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงด้านการกระตุ้นทางปัญญาและการคำนึงถึงความเป็นปัจเจกบุคคล

เตือนใจ รักษ์พงศ์ (2551) ศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้เพื่อการบริหารงานวิชาการของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยกลุ่มตัวอย่างได้แก่ ผู้อำนวยการโรงเรียน รองผู้อำนวยการโรงเรียน ครูทีมการจัดการความรู้งานวิชาการของโรงเรียนวัดท่าเรืออุตสาหกรรมวิทยาคาร จังหวัดกาญจนบุรี รวม 11 คน และกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน 3 คน ผลการศึกษารูปได้ว่า ปัจจัยที่เอื้อหรือมีอิทธิพลต่อการจัดการความรู้ของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้แก่ 1) **ภาวะผู้นำ** เป็นผู้ริเริ่ม สนับสนุนและชี้แนะ เป็นผู้ประสานงาน สื่อสาร ให้ครูเข้าใจเป้าหมายการจัดการความรู้ทั้งโรงเรียน 2) **กลยุทธ์ ผู้บริหาร ชี้นำ** โดยสนับสนุน/ผลักดัน และบริหารแบบมีส่วนร่วม 3) **วัฒนธรรมองค์การ** เน้นแลกเปลี่ยนความรู้ ในการประชุมประจำเดือน การนิเทศแบบเพื่อนช่วยเพื่อน 4) **เทคโนโลยี** จัดในรูปแบบสื่ออิเล็กทรอนิกส์ และเอกสาร 5) **โครงสร้าง** คือ การกำหนดผู้รับผิดชอบ KM ทีม และ 6) **การวัดผล** คือ มีการกำหนดตัวชี้วัดการจัดการความรู้

กิตติศักดิ์ ชุมทอง(2551: 125) ศึกษาเรื่องการจัดการความรู้ระดับครัวเรือนของผู้ประกอบอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้าน: ศึกษาเฉพาะกรณีองค์กรชุมชนจักสานผลิตภัณฑ์ไม้ไผ่บางเจ้าฉ่า มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการจัดการความรู้และปัจจัยที่มีผลต่อความสามารถในการจัดการความรู้ของครัวเรือนผู้ประกอบการอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้าน จากกลุ่มตัวอย่างที่มีทักษะการจักสานแตกต่างกัน 3 ระดับ คือ ระดับดีมาก ระดับดี และระดับพอใช้ โดยวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ผลจากการศึกษาโดยการรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง จากการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสนทนากลุ่ม การสังเกตการณ์และสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ในกระบวนการจัดการความรู้

งานจักสานทุกชั้นตอน พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลสำเร็จในการจัดกระบวนการจัดการความรู้ของครัวเรือน ได้แก่ **การมีส่วนร่วมของสมาชิก**ในครัวเรือน โดยการให้สมาชิกมีส่วนร่วม ถึงแม้จะมีระดับความรู้ที่ต่างกัน แต่ด้วยความรู้ที่ต่างกัน โดยเฉพาะความรู้ของเด็กที่กำลังเรียนอยู่ในสถานศึกษา กลับส่งผลให้ครัวเรือนผู้ประกอบการอาชีพมีศักยภาพในการค้นหาความรู้และพัฒนาความรู้ใหม่ได้รวดเร็วยิ่งขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับครัวเรือนที่ไม่ส่งเสริมให้สมาชิกมีส่วนร่วม งานวิจัยนี้ยังแสดงให้เห็นความสำคัญของเด็กและเยาวชนว่า แม้เด็กและเยาวชนจะไม่มีทักษะความสามารถในการจักสานอย่างเช่นผู้ปกครอง เพราะเวลาส่วนใหญ่อยู่ในสถานศึกษา แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่สามารถมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการความรู้ เพราะความรู้ที่เด็กและเยาวชนได้รับจากสถานศึกษาเป็นความรู้ใหม่ๆ ที่เกิดประโยชน์ต่อการจัดการความรู้ภายในครัวเรือนผู้ประกอบการอาชีพเช่นกัน เช่น การผสมสี พุทธิกรรมบริโภคสินค้าของคนรุ่นใหม่ในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะวัยรุ่น ฯลฯ

เป้าหมายการเรียนรู้อาจเรียกว่าเป็นวิสัยทัศน์หรือความรู้หลักที่จำเป็นต่อการพัฒนางานตามแนวคิดของโมเดลปลาหู ซึ่งเป็นส่วนที่อยู่ตรงหัวปลาหู การกำหนดเป้าหมายในการดำเนินงานจึงเป็นขั้นตอนที่สำคัญลำดับแรกของการจัดทำโครงการกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งการจัดการความรู้ จำเป็นต้องมีการกำหนดเป้าหมายของการเรียนรู้

จากการศึกษาเอกสารในส่วนนี้ สรุปได้ว่า ปัจจัยนำเข้าที่ส่งเสริมกระบวนการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา ประกอบด้วย

- 1) เป้าหมายการจัดการความรู้ เปรียบเสมือนหัวปลาในโมเดลปลาหูที่ชุมชนต้องร่วมกันกำหนดเป้าหมายว่าต้องการจัดการความรู้เรื่องใดเป็นหลัก
- 2) คน ได้แก่สมาชิกในชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องและมีส่วนได้ส่วนเสียกับการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยาตามแนวคิดการมีส่วนร่วมและบทบาทผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา โดยคนเหล่านี้จะมีบทบาทสนับสนุน เอื้ออำนวย และปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ในกระบวนการจัดการความรู้เพื่อการพัฒนาแหล่งวัฒนธรรมเมืองอโยธยา จำแนกเป็นระดับบุคคลที่มีวิธีการจัดการความรู้เฉพาะตนเอง ระดับกลุ่มองค์กรชุมชน และระดับหน่วยงานที่ต้องมีวิธีการจัดการความรู้ร่วมกับคนอื่น
- 3) โครงสร้างทางสังคม ได้แก่ ระบบคุณค่า ความเชื่อ ค่านิยมของชุมชน และวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการจัดการความรู้
- 4) ทรัพยากร ได้แก่ แหล่งเรียนรู้ที่เป็นตัวบุคคล แหล่งเรียนรู้ที่เป็นสถานที่ งบประมาณ และเทคโนโลยี